

DEZERTER

DINKO TELEĆAN

SADRŽAJ

I	4
II	8
III	10
IV	14
V	16
VI	19
VII	21
VIII	23
IX	27
X	30
XI	32
XII	35
XIII	43
XIV	50
XV	58
XVI	61
XVII	69
XVIII	75
XIX	79
XX	82
XXI	87

XXII	91
XXIII	98
XXIV	102
XXV	117
XXVI	125
XXVII	142
XXVIII	149
O autoru	153
Impresum	154

I

Uvijek istim putem. Kroz selo do Malog mula, pa na stazu koja vodi do groblja, pa skretanje prema brežuljku pokraj kuće koja nikad neće biti dovršena. Slijedi stazica obrubljena suhozidom, dračem i kupinama, utabana crvena zemlja prošarana kamenjem, sve uža i sve zaraslija.

Suhozid biva sve niži. Na Otoku ga zovu mocira. Mocire su već odavno mahom spomenici vremenu prije turizma. Bijele mreže u zelenoj makiji koje iskrsavaju i iščezavaju. Drhtavi kvadrati unutar kojih je sve isto kao i izvan njih; već bi davno posve nestali da nije slanih vjetrova koji neumoljivo krote vegetaciju.

Slijedi uspon, nagli zavoji, sve više kozjih brabonjaka. Staza se prekida kod male zaravni ispred bivše kasarne koju sve čvršće obavija drač a s leđa je podupiru stameni borovi, najviša stabla na otoku. Gotovo i jedina osim obaveznih čempresa tamo dolje na groblju, nešto tamarisa koji, skvrčeni, prijateljuju s burom, i pokoje kržljave masline. Ljudska ruka ovdje gore nije dotaknula ništa otkako je prije dvadeset godina, kad je počeo rat, porazbijala što je mogla.

Mršava crna koza često se uzvere na poklopac goleme gusterne, pogleda oko sebe, jednom, dvaput, sveudilj žvaćući, pa skoči na kamen u podnožju i nestane u gustišu. U tom gustišu hrapavom poput mačjeg jezika koji stalno, stalno osjećam na koži podlaktica i potkoljenica.

Kad zaobiđem kasarnu i stupim na puteljak koji vodi dalje uz brdo, obično prvi put bacim pogled iza sebe. Zapravo, mogu imati i zatvorene oči i ne znati koje je doba godine da bih znao što se dade vidjeti dolje, u luci: ako je miris gust, težak, gorko-sladak, a cvrčanje jednako gusto i glasno, na pozadini dalekog žamora, onda se dolje vide stotine bijelih jarbola, onda je more iscrtano putanjama brodova, brodica i jahti, onda se nejasno razabire gibanje ljudi, misli, govora, želja. Ljeto. Ako je miris oporiji, ako na tijelo naliježe tišina koju povremeno proparaju krici galebova, onda je more dolje tamnije, od neke druge, hladne tekućine kojom se usuđuju brodit tek mali bijeli drveni kaići koji čine tuk-tuk-tuk i beskrajno sporo odlaze i vraćaju se. Zima.

Preko puta je drugi, viši brijeg. Na vrhu mu crkvice do koje vodi, iz daljine gledano, pravilna cik-cak staza. Onamo idem rijetko.

Penjem se dalje, kutija s alatom postaje dvostruko teža. Čekaju me još dva velika zavoja, jedna veća strmina, i eto me na kamenoj zaravni. Na vrhu. Između kamenja pod nogama tek rijetke čestice crvene zemlje. Niska makija. I vjetar puše uvijek, uvijek. Kad je bura neugodno je, ali dobro. Otvaraju se svi kanali. Stvara se bistrina u svim osjetilima. Vidim daleko, bez naprezanja. Samo se treba nečega držati: vlastitih čvrstih koraka, misli o nekom proljetnom plodu, misli o povratku u ugrijanu sobu, o parangalu koji predugo čeka, o jednom andaluzijskom trgu u ljetno podne, u meridijalni trenutak kad bjelina sažeže sve i sve se sažeže do bjeline.

Čekaju me moja dva stupa, nedavno obojena u crvene i bijele pruge. Jedan je na prvoj zaravni na koju sam stupio nakon uspona. Trusnim puteljkom koji vodi po hrptu dolazim do manje zaravni, i na njoj je odašiljač konkurentskog operatera. Jednaka dva betonska postolja, neznatno različite konstrukcije. Katkad mi se više sviđa onaj prvi, stariji, katkad drugi, naknadno podignut. Ovisno o tome, a čini se da to ima veze s tim puše li bura ili jugo – rjeđe, dakako, i maestral, tramuntana ili levanat – popišam se na jedan ili drugi, okrenut niz vjetar. Ima i onaj vjetar što ga zovu lebić, tada mokrim u smjeru sjeverozapada i kapljice pršte u daljinu, ponekad i dalje od betona, pa poprskaju cijeli jedan grm žutike. U tim okolnostima gledam u otočić koji je preslika Otoka, dakle leptir je ili otvorena školjka. Samo što na tome manjem otoku odnedavno više nema ljudi, a u južnoj uvali nalazi se samo ruševna kamena tvrđavica. Suprotna mu je uvala pješćana, i s ovog mog vrha jasno se vidi taj pijesak i to svijetloplavo more koje zamalo dopire u napuštene i čudesno očuvane kuće i gusterne nekadašnjeg sela. Ljudi su odavde otišli jer je uvala preplitka pa u nju ne mogu pristajati veći brodovi da donesu blagodat napretka. Neki su još živi i sada su uglavnom na Otoku.

Kad je maestral, okrećem se prema Gruadu, čija se svjetla vide za bistrih noći, kao što se na suprotnoj strani, za burom razbistrenih dana, vidi Italija. Kad svira bura, okrenut sam na jugozapad i vraćam se onamo odakle sam se vratio ovamo: u Andaluziju, pa preko Gibraltara. Zatvaram oči, uzimam zalet, okrilačujem se i opernaćujem, nosnice mi se pune Marokom, na nepcu čaj od mente, u ušima krici tamne djece i kolorature mujezinā. Gruad, pak, sada znači još samo Obavljanje – kažem: idem u Obavljanje, odradim i pokupujem što treba i vraćam se istoga dana ili najkasnije sutradan. Gruad znači prošlost, znači ne postoji. Ili postoji kao davno napušteno, raščihano ptičje gnijezdo obješeno na zid kao ukras ili uspomena.

Kad je pišanje niz vjetar obavljeno, laćam se pregledavanja stupova, najprije starijeg pa

onda mlađeg, kao što je i red. Provjeravam spojeve i kablove, podmažem što treba, očistim od soli. Sasvim rijetko dogodi se neki zamršeni kvar, uglavnom na novijem odašiljaču. Tada cijelo prijedpodne ode na popravak, ali barem znam da nisam uzalud teglio alat. Kao što nisam uzalud išao u onu tako besmisleni tehničku školu. Sa svojim stupovima sam se već toliko zbližio da sam im nadjenao i imena: stariji je Vjeko, a mlađi Tiko.

Posao mi je pao s neba, tu nema spora. I to odmah po Povratku. Najprije je natječaj otvorila Vjekova tvrtka. Održavanje odašiljača, za to sam bio kvalificiran, a drugih kandidata na Otoku nije bilo. Plaća je bila mala, ali ovdje se s njom moglo preživjeti. Nije prošlo ni godinu dana, a već je natječaj za održavatelja-skrbnika otvorila i Tikova tvrtka. Ja sam bio logičan izbor. Osim kvalifikacija već sam imao i gotovo jednogodišnje iskustvo. Tikov tata ponudio je i malo veći honorar od Vjekinog, pa sam sada mjesečno imao zajamčenu sasvim lijepu svoticu. U Tonijevom dućanu više ne moram uvijek birati jeftiniju paštu, a u Gruad mogu kad mi se prohtije. Makar mi se prohtije rijetko.

Prodao sam se, dakle. Još jednom.

Dobio sam, dakako, i mobitel od obje firme. Najprije nijedan, pa odmah dva. Mali Vjeko i mali Tiko. Nasjeo sam, koristio ih i oni mene, zvao i odazivao se, blebetao i *chatao* iliti ćeretao, slao sms-ove i mms-ove, nosio ih sa sobom, uzrujavao se kad ih ne bih imao kod sebe. Puklo je onoga dana kad sam se zatekao kako u lijevoj ruci držim jedan, a na desnom uhu drugi i govorim ovome desnom kako me upravo zove lijevi pa moram načas prekinuti s njim, desnim, da bih ga za minutu opet nazvao. Otišao sam do Male uvale, sveudilj s jednim komadom crne plastike u lijevoj i drugim u desnoj ruci, i teatralno bacio oba u more. Bio sam jako ponosan na to. Velika hrabrost i oslobođenje. Možeš misliti. Nevolja je nastala već istog poslijepodneva, kad me Vjekina tvrtka uzalud zvala da provjeri nešto u vezi s održavanjem odašiljača. Naknadno sam zamišljao kako mobitel zvoni na morskom dnu, među algama, i kako se ribe začuđeno okupljaju oko njega te onako naškubljenih gubica i izbuljenih očiju slušaju kako se unedogled ponavlja digitalna verzija teme iz Turskog marša.

Zadnje su mi godine, dakle, materijalno sigurne i ostavljaju mi prostor i vrijeme da se, trun po trun, slegne dim od svih onih praskova iz prethodnih nekoliko godina, beskrajno gorućih godina koje bi nekome mogle biti romaneskna građa a meni sada, iz ove daljine, izgledaju kao vrijeme provedeno u polusvijesti, polusvijesti koju je samo jedno lice jednom razbistrilo, čini mi se barem. Jedno lice i možda riječi jednog čovjeka koje sam, znam tek sada, onomad tek na pola uha slušao. Logorujem na sigurnom utočištu, do daljnjeg. Osnovne potrebe namirene, ako se pod osnovnim razumije ono što je dolje, a ne gore.

Nekad je izgledalo da je tih doljnjih potreba i nužnosti mnogo više. Nisam znao koliko je malo potrebno. Ne, nisam isposnik. Nije mi cilj dosegnuti onaj „slobodni minimum koji dovodi do maksimuma slobode“, o kojemu je pisao Miro ili neki drugi izvjestilac s Istoka, ne sjećam se više, iako sada izvana sve kod mene djeluje šturo i suho u odnosu na onu prepunjenu i pjenušavu čašu života koju sam, kad god je samo bilo prilike, halapljivo ispijao, pa i zaklinjao se u nju. Volim, dakle, smotati dobar duhan, ne previše aromatiziran, kresnuti šibicu kojoj otpuhnem plamen pa je stavim u limenu kutijicu s dvoznačnim ili troznačnim A urezanim na poklopcu, uspoređivati dimove s oblacima. Volim dobrim, gustim crnim vinom zaliti ribu koju ulovim. Kao što volim i post kojim pratim svoja tihovanja: dane kad, ništa ne čineći, činim više no stvoritelj stotinu svjetova. S Popom se mogu katkad i podnapiti, tada uspijemo sjajno smekšati dogme. Moje i njegove. S Katom isto zna biti lijepo, iako to nije to, kao što oboje znamo. Volim se sjetiti riječi i priča čovjeka iz grada Feza čije ime znači prijatelj i koji me je, zapravo, poslao ovamo, natrag, da saberem iverje i vidim što mogu, što se može, što možemo.

II

Borisov Izlazak dogodio se u gradu u kojemu je Alfred Hitchcock vidio „najljepši zalazak sunca koji se može doživjeti na svijetu“. Borisov Ćaća o toj je izjavi kojom zadarske turističke agencije već desetljećima reklamiraju Grad napisao sjetno-posprdnu pjesmicu. U neko davno, Borisu nepojmljivo vrijeme dok je Ćaća pisao pjesme, pjesme za koje je toliko malo mario, on koji je bio oličenje mîra, toliko malo da su ostale u jednoj ružnoj, ruzinavoj kutiji u podrumu zgrade, pjesme od kojih u njemu nije ostalo ništa, kao da je tada davno istisnuo iz sebe neki beskoristan, neupotrebljiv višak, nešto što bi mu u budućnosti moglo biti samo zapreka na čvrstim stazama Posla i Mira nakon Posla. Jedino je prepoznatljiv bio rukopis, iako malko razbarušeniji od rukopisa kasnijeg Direktora. Sve ostalo, sve te riječi, sve slike, zanosi, naivnosti zaodjenute retoričkom vatrom, sve to nije imalo nikakve veze s Ćaćom, ništa od toga nikad, ama baš nikad nije se probilo ni kroz njegove riječi, ni kroz njegova djela ni kroz njegovo lice. Boris je bio zadivljen i bijesan istovremeno. No uz bijes i divljenje kasnije je rasla i zahvalnost, rasla je sve više sa svakim tajnim silaskom u podrum. Limena je kutija, naime, bila nagurana između kartonskih kutija s knjigama. Njegovim knjigama, očito, jer Materino su štivo uvijek bili časopisi. Tu nije moglo biti iznenađenja. Iznenađenja su bila drugdje. A knjige su bile prašnjave i vlažnjikave, dobro su se držale jedino one u tvrdom uvezu, kao i poneke u *paperbacku* na jezicima koje Boris tada nije znao ni prepoznati. Prepoznatljivo mu je, odmah u početku, bilo samo to da su te knjige posve drukčije od onih gore, u stanu, brižljivo postrojenih, s natpisima na bridovima bijelih polica ispisanim pisaćim strojem na ceduljicama: „Ekonomska politika“, „Agrar“, „Statističke metode“, „Indikatori“, „Pravila prerade“, riječi koje mu nisu značile ništa, riječi koje su bile Ozbiljan Otac, njegova iskaznica, katalog njegove nepoznate, tvrde duše s kojom se od početaka svijesti bolno sudarao. Podrumske knjige bile su drugi svijet, one su ga pozivale, same se otvarale, obećavale su blago, a došle su tako kasno, tako kasno. Najprije ih je samo otvarao, listao, prevrtao, preskakao nerazumljivo, naročito poeziju toliko odudarajuću od školske lektire, a onda je postao pažljiviji, vraćao se da odgonetava, traži veze, uspoređuje, nalazi spona i srodnosti sa svojim mukama, a onda već i ono što mu još nije bilo muka nego će tek postati, ono što mu još nije bilo ljepota nego će tek postati. Počeo je s vremenom brstiti i knjige na drugim jezicima, za koje nikad i ni po čemu ne bi mogao naslutiti da ih Ćaća iole poznaje; činio je to bez ikakva razumijevanja, dakako, zamišljajući kako bi te riječi trebale zvučati i što znače, šaptom ih izgovarajući prema nekom svojem ključu, na razne načine, i prevodeći ih u nešto sebi blisko, a onda je iskopao i knjige koje su objašnjavale te

druge jezike, gramatike i rječnike, i njih je s vremenom počeo iščitavati kao romane ili novele, i bile su mu jednako napete i s jednakom je strašću hrlio prema njihovim nepredvidljivim raspletima. Isti ga je žar gonio i da se probija kroz stihove Paula Celana i kroz strofe Bhagavad-gite, da sebe nađe na bojnopolju Kurukšetre i pita se bi li bio jednako kolebljiv i zatravljen kao ratnik Arđuna slušajući božanskoga kočijaša Krišnu koji se pred njegovim očima pretvara u sva strašna lica svijeta da ga na prepad uvjeri u nepredvidljivu istinu.

Boris je nekako podrazumijevao da te knjige ne treba iznositi iz podruma, pogotovo ne gore u stan, osim u par prilika kad baš nije mogao izdržati da do sljedećeg silaska bude rastavljen od štiva, i od toga dana kad je otišao po krumpir u to smrdljivo podzemlje u kojemu se nikad nije htio zadržavati dulje od tri udisaja i izdisaja, od toga dana silazio je onamo redovito, obično kad su Čaća i Mati bili na poslu, i za svaki slučaj pri svakom odlasku ostavljao knjige u istom rasporedu, kao da bi u suprotnom, kad bi nekako otkrili da ih je pomicao, bio počinio neoprostiv zločin. Više puta je i sanjao kako ga zatječu na djelu i kako od užasa propada kroz memljivi podrumski pod.

Borisove rituale poremetili su skupni odlasci u podrum kad je počeo Rat. Dolje bi nahrupili svi stanari, bilo je tijesno i nije bilo načina da se neopazice posveti svojim otkrićima. Neizmjereno su ga nervirali svi ti preplašeni, glasni i srditi ljudi, to mnoštvo koje je upalo u njegovo smrdljivo svetište, njihov znoj, njihova proklinjanja. Sirene za zračnu opasnost u njemu su, činilo mu se, izazivale sasvim drukčiju jezu nego kod svih ostalih. Čak i onda kad se zgrada onako divljački zatresla. Kad mu se utroba zgrčila od straha.

III

S brežuljka imam dva silazna puta: u Selo i u Spilju. U Spilju ne silazim ako se toga dana bavim Vjekom i Tikom. Za nju su rezervirani posebni dani. Posebna poglavlja.

Selo je maleno i sastavlja dvije uvale: veću, naseljeniju, posjećeniju i manju, ribarsku, pustiju. U većoj se nalazi sve što selo treba: pristanište, trgovina, crkva, pošta, ambulanta, zvonik i dva kafića, od kojih jedan, onaj tik uz obalu, zovu naprosto „Kafić“, a drugi, zavučan usred sela i od namjernika neprimijećen, „Bufet“. Kafić se zimi zatvara, i onda živne Bufet. Blizu njega je i moja kuća. Kamena, stara kuća, koju su moji oduvijek tako i zvali: Stara kuća. Pripadala je mojem pradjedu, kapetanu duge plovidbe koji se, povukavši se u mirovinu, misteriozno utopio u plicaku takoreći pred kućom. Poslije njega sagrađena je novija kuća, preko puta stare. U njoj su živjeli Dida i Nana, i onamo smo dolazili preko ljeta i vikenda, kad se, kao što kažu u Gruadu, ide „u bodule“. U mojem je djetinjstvu Stara kuća već bila napuštena i sasvim oronula. Nas mulariju nisu puštali da u nju ulazimo, jer su grede bile trošne i sve je prijetilo da će se svakoga časa urušiti, ali ja nisam odolijevao napasti da se krišom uvlačim kroz raspucala, debela drvena vrata, između bačava u predvorju koje su vonjale na kvasinu, i ulazim u područje tajni. Posebno je opasno bilo penjati se na kat: skale su se bile urušile pa je trebalo stati na najveću bačvu, uhvatiti se čvrsto za gredu za koju bih procijenio da je najsigurnija i uzverati se preko nje na klimavi daščani pod. Naučio sam se po njemu hodati kao mačka, reagirati na svako opasno škripanje, manevrirati između pukotina koje su zjapile u podu i kroz koje se vidio prizemni prostor s potpuno crnim ognjištem i naslaganim drvima, suhim poput mamurnog grla, koje se ondje čuvalo za gradele. Kat je uvijek nudio neka otkrića: devetnaestostoljetne obiteljske fotografije, recimo, sivosmeđe, iskrzane, prašnjave, na čijim su poledinama stajale jedva razumljive, cifrasto ispisane bilješke s godinom. Bila su to lica iz nekog drugog vremena, iz nekog drugog stoljeća, nestvarna lica o kojima nisam znao ništa a pretpostavljao sam da pripadaju mojim precima. Znao sam tako dugo stajati s nekom od tih fotografija u ruci, uzbuđeno gledajući ozbiljna, kruta lica uokvirena štirkanim ovratnikom ili nadsvođena starinskim šeširima, i zamišljajući ovu kuću u to vrijeme, ista ta lica koja su se onomad pomicala, žestila i radovala, činila mote, smijala se i plakala i zarastala u oštre čekinje kada se nisu fotografirala, s godinama postajala sve sličnija licima predaka i pomirenija sa skorim krajem. Zamišljao sam i brodove koji su tada pristajali u luku, uzbudljive dogodovštine koje su se tim ljudima zacijelo događale. Kuća je bila lusterima obasjana palača u kojoj se vino točilo u

srebrne pehare, brodovi su bili crni jedrenjaci s jedrima koja su bacala sjenu na čitavu luku, a ti ljudi bili su prekaljeni pustolovi koji su preživjeli sva svjetska mora i onda uz kamin, prateći svoje riječi živahnim gestama, unucima pripovijedali o tome kako su na kraju svijeta izmicali ljudožderima i junački se borili s gusarima.

S vremenom mi se, kad je malko stasala i zbog ponosa naučila potisnuti strah, u tim tajnim razgledavanjima pridružila i Dinka. Ćaća nas je jednom zatekao na djelu pa me odalamio ponosu zbog toga što svoju krhku sestricu dovodim u opasnost. Tada sam čvrsto zagrlio Dinku i pogledao Ćaću s tako usredotočenim bijesom da je stari ustuknuo, dopustivši da mu se u tim njegovim sivim očima na časak očita strah. Taj strah bio je zrcalo u kojem kada sam razaznao svoju sumanutu pojavu, sav gnjev koji se sakupio u mršavom, blijedom dječaćkom tijelu i demonski bljesnuo na mršavom, blijedom licu. Nikad me više poslije toga nije udario, čak ni blago, i ja sam ostao u uvjerenju da je to bilo zbog toga mog pogleda.

Nakon Povratka odrekao sam se udjela u novijoj kući, prepustio je rodbini i počeo polako obnavljati Staru kuću. Materijala je bilo posvuda: kamenje sam donosio u karijoli iz srušenih mocira, a opeka i crepova, kao novih, bilo je u obilju na napuštenim, u trnje zaraslim gradilištima. Muke je jedino bilo s drvom i željezom; na Otoku gotovo i nema stabala, samo guste, vijugave makije, pa sam se snalazio s naplavinama koje sam zadihan, postupno jačajući, dovlačio sa sjeverne strane Otoka. Čavli, metalni spojevi i tome slično prestali su biti problem kad su počeli teći šoldi zarađeni brigom o Vjeki i Tiku.

Kuća je sada u pristojnom stanju, ne prokišnjava, odolijeva burama i ima sve što je nužno. Imam krevet, stari stol i tri stolice, vodu vadim iz obnovljene gusterne, kuham na kominu, na drva. Kuću sam zapravo smanjio jer su se grede između prizemlja i kata raspale, pa sam zajedno s Pietrom i još nekolicinom malo jačih mještana krov jednostavno spustio nekoliko metara niže. Tako je sada sve jedan prostor, bez unutrašnjih zidova. Možda jednom uvedem i struju. Gramofonu bi to bilo drago.

* * *

Znam gdje ću naći Pietra: ispred trgovine, na klupici među tamarisima. S pivom u ruci. S bezdanom u očima.

- Ca je, Pietro, opet si žedan?

- Ma biš ća. Ajde zajebavat one svoje stupove ozgor. Bolje mi ispriopovidaj neku onu svoju, sufijsku. O Nasredinu, Nasrudinu, koji je već dijava.

- Ne mogu sad, idem u audijenciju.

- A, kod popa?

- E.

- A vidin da ste u dobre.

- Ma, vino mu je dobro. Nema ti takvog u Tonija. Ali ti si ionako od bire...

- Nego. Ala, Toni, daj mi još inu.

Toni se prene ispred svoje trgovine, ulazi bez riječi i vraća se s orošenom bocom piva. Pietro mu pruža praznu bocu, poteže iz nove i opet prikiva pogled za kvadrat mora koji blista između dva tamarisa.

Pietro je bivši šahist. Znam ga od rođenja, malo je stariji od mene, uvijek se držao podalje od druge djece. Još dalje nego ja. Nekako smo se suučesnički razumjeli s daljine. Šah je proigrao valjda još u pelenama i otad je šah bio sve što ga je zanimalo. Tako se barem svima činilo. Otac je svoje čudo dovodio u Bufet da igra sa starijima. Sa šest godina ih je već sve rutinski pobjeđivao, a specijalitet, kojim se njegov otac posebno naslađivao, bio mu je taj da protivniku ponudi da igra bez svoje kraljice, i opet ga dobije. Sa sedam je brzinski razvaljivao velemajstore u Gruadu. S osam je otišao na prvi turnir u inozemstvo. Potkraj osnovne škole preselio se s obitelji na jug Francuske, jer mu je otac ondje radio kao čuvar jahti, što je inače specijalnost otočkih gastarbajtera: *rabotati na juahtiman*. Nismo ga vidjeli godinama. Stizale su vijesti o njegovim pobjedama, članci iz francuskih novina koje su nam na otočku cakavicu prevodili povratnici iz Francuske. I onda ga je, jednog ljeta, otac doveo na Otok kao invalida. Držao ga je pod ruku dok su silazili s broda. Pietro je bio zombi, nikoga nije prepoznavao, samo je drhturio, gledao u prazno i nije se obazirao na mještane koji su ga dolazili vidjeti, slikati se s njime. Otada se ne miče s otoka, a njegovi samo krše ruke i izbjegavaju razgovor o svome negdašnjem čudu. Obolio je, i gotovo. Ca još očete. Godinu dana nakon povratka, kad je našao svoje mjesto između dva tamarisa i otkrio blagodati od hmelja, on koji navodno u Francuskoj nije htio okusiti ni kap vina, počeo je pozdravljati ljude pa čak i razgovarati s njima, izričući šture, isprekidane rečenice u kojima se čula francuska intonacija. Riječi otočkoga jezika, ionako sklone pomicanju naglaska prema kraju, u njegovu

su govoru uvijek bile naglašene na zadnjem slogu. Akcentuacija na stranu, ne znam je li još kome u selu rekao ono što je, nakon stotine susreta ispred trgovine, ničim izazvan rekao meni kad sam stoiprvi put sjeo kraj njega. Presudan je bio Deep Blue.

- Kakav Dip Blu, Pietro?

- Ma znuaš. Uni ki je dobi Kasparova. U šestoj partiji. Gari je dâ kraljicu za kulu i lovca. Preda u divitnuaiston potezu. Nikad tako barzo ni zgubi.

- E, čuo sam, zapravo čitao u novinama, pa šta onda?

- Kako, pa ca unda? Pa to je bi kraj igre, sve je finilo, razumiš? Makina, razumiš. Cuvik je fini. Ca mi je sve vridilo... Misli san da nima kraja. Da stvar gre, samo gre, nima meje, da je cuvik ka nebo i da samo cuvik more igrat varhunski. Da... ma raspalo se sve, ca ne vidiš? A ja sam sanjoa igrat protiv Garija u ono vrime. Koji Gari, koji Pietro... Vladar svita ni ispa ni cuvik ni bog, nego makina. Dip blu. Samo mu još fali dovest neki Dip Red, pa nek igraju. Ca cu jua dvanoajst ur razbijat glavu. Sve je zuamun, sve je zuamun. I tako... izgori san, vidiš. Oli ti ne bi? Nisun znoa niš drugo. A uno ca san znua, parilo je niš. Jua san bi niš, razumiš. Niš ni imilo smisla. I ustua san niš. Ca bi sad tribalo? Murua bi se još idun put ruditi, uć u cagod drugo, poceti drugačije...

- Pa možeš se opet roditi, ali u ovom životu.

- Ma, biš ća s otin tvojim tur-lu-lu, jua ti din.

IV

Bjegovi, bjegovi.

Boris je imao sreće jer je imao dva pribježišta: otkriveni podrum i, još otprije, odlaske na Otok. Nakon otkrića podruma, doduše, na Otoku su mu nedostajale njegove tajne, navikao je na taj ritual čitanja u polumraku, već je postao sustavniji, selektivniji, imao je svoje favorite kojima se vraćao, znao napamet raspored knjiga u kutijama, u njegovoj svijesti i dalje svet.

Ali je zato na Otoku imao Dinku. Imao ju je, dakako, i u Gruadu, ali na Otoku se s njom mogao osamljivati, odlaziti na Brig, istraživati uvalice, odlaziti na ribe, smišljati igre. Dinka je, doduše, još od malih nogu bila društvenija. Ona je objeručke primala svijet u sebe, izlagala mu se i davala. Nije bježala. Imala je osmijeh za svakog, osmijeh koji se, nakon udaraca, pretvarao tek u ukočeno čuđenje, katkad u blagu sjetu, nikad u bijes i gnušanje. Pogotovo ne u mržnju. Boris ju je pokušavao zamisliti kako nekog mrzi, makar kako nekog ružno gleda. I nije uspijevao.

Pa joj je zavidio.

I obožavao je.

I štitio je i čuvao za sebe, opsjednuto.

Dinka je bila toplo srce svijeta. Kad bi se s Čaćom vraćao s jesenjeg lignjologa na kaiću, promrzao, kože naježene i izgrizene od soli, trebao je kod kuće, uvečer, na vratima, samo dotaknuti tu tanku bijelu ruku posutu pjegicama, samo vidjeti te guste crvene uvojke, i već bi sva studen, sve gorke soli svijeta nestale, zažarili bi mu se ukočeni obrazi i opet bi osjetio sponu s tim svijetom.

Boris je mukotrpno susprezao svoju muku kad bi je vidio u društvu koje nije bilo njegovo, naročito ako bi tada bila nasmijana. Želio je da svi drugi nestanu nekamo daleko, dalje od njegove sestrice, od njegove sunčane osi koju mu nitko nije smio zaklanjati. Na Otoku je uvijek bilo puno bolje: tamo nije bilo svih tih njenih mulaca i mulica, barem ne toliko – jer ipak bi se uvijek netko našao blizu, privučen crvenim, pjegavim suncem – pa su se mogli osamljivati, igrati samo njima znane igre, obogaćivati rječnik samo njihovog jezika.

Toga ljetnog dana, na početku praznika, prvoga samo njihovog, izdvojenog dana nakon

žudehog dolaska na Otok na kojemu će provesti još jedno čitavo ljeto, on je imao četrnaest a ona trinaest godina. Odmah nakon doručka stavili su stvari u Borisov ruksak – vodu, breskve, namotani najlon i udice – navukli tenisice i odjurili prema omiljenoj uvali, preko Briga. Utrkivali su se čitavim putem, ogrebotine od oštire makije množile su se na još neosunčanoj, bijeloj koži, Borisu se znojila gola leđa ispod sve težeg ruksaka, Dinki je na pola puta lice već bilo jarkocrveno. Kao njezina kosa. Kao pijesak u uvali na koji su stupili u trku izuvši patike, topli pijesak koji je nakon dva strelovita koraka prešao u more, u mlaku plićinu pa hladniju dubinu. U uvali nije bilo nikoga, nijedne jahte, kao kad su bili sasvim mali, kad su onamo dolazili s Ćaćom i Materom, u kaiću. Pljuskali su se, ronili i prekobacivali satima, vriskali i smijali se, vraćali se na pijesak da se na njemu osuše pa kad bi zapeklo opet u more, koje se crvenilo od uskovitlanog pijeska.

Već je bilo prošlo vrijeme ručka, taj sveti čas na Otoku. Ležali su na pijesku, potpuno iscrpljeni. Ona je imala crveni dvodijelni kupaći kostimić. Svoj prvi. Gornji dio sada je nešto skrivao. Nešto što se prošle godine već naziralo. Dvije sasvim blage izbočine sa svjetlosmeđim kružićima u sredini.

Nalaktili su se, okrenuli jedno prema drugom i počeli smišljati izlike za izostanak s ručka. Tada je Dinka savila nogu i podigla koljeno prema suncu. Boris je, škiljeći, vidio njezinu bijelu preponu koja je na rubu gaćica bila posuta jedva vidljivim crvenkastim paperjem. Napetu tetivu s nutarnje strane bedara. Tada ga je nešto zapahnulo, duboko iznutra. Toplina drukčija od topline sunca na kojemu su se pržili, toplina drukčija od one koju je osjećao prema Dinki otkako ju je prvi put ugledao, toplina koja ga je vrelom rukom vukla prema njoj... I oštra bol u isti mah.

V

Popa sretnem na putu kući kad izlazi iz crkve ili, ljeti, kad odlazi na kupanje. Kupaća oprema je ovakva: crni kišobran umjesto suncobrana koji drži u bijelim rukavicama, gore samo kolar i stara potkošulja bez rukava, sa sitnim rupama i uvijek istim crvenim mrljama. Katkad pomislim na ciklu, drugi put na krv. Pod rukom smotana tanka pletena prostirka. Dolje crne svećeničke hlače od debelog štofa i zimske cipele iste boje. Tako opremljen kreće po oštrom kamenju dalje od sela, do najnedostupnije hridi, gdje dugo traži kvadratni metar prostora na koji može sjesti. Samo ga iz kaića možeš vidjeti kako se kupava i sunča, prilagođavajući svoj položaj konfiguraciji stijena, u nevjerojatnim pozama. Nemoguće ga je vidjeti na povratku. U selu pretpostavljaju da se vraća kad se smrača.

Otkako su počele audijencije ne moram više po zabavu odlaziti na misu, ali se živo sjećam detalja s euharistije kao što su papirić od vrećice čaja koji je virio preko ruba misnoga kaleža i golema boca spreja protiv muha kojim je obilato prskao oltar i sluđene ministrante. Ili jedan čuveni pogreb, kad je nakon obreda na groblju mrtav-hladan rekao da je mrtav-umoran, zatražio da pred njega dovezu kola na kojima je bio donesen pokojnikov lijes, nasmiješen se udobno opružio na ta kola, isprepleo prste na prsima i zatražio da ga tako odvezu kući.

Na prvu audijenciju pozvao me nakon Povratka. Zatekao sam se ispred crkve kad je on izlazio iz nje. Pozvao me, primio za rame i rekao:

- Ooo, Borise, mladitju, ti si onaj što dugo je izbivao po bijelomu svijetu... Majka Lilijana, otac Toma, je li tako?

- Jest, velečasni.

- Jesi li se molio za svoje, mladitju, dok si bio daleko od zavičaja?

- Vazda, velečasni.

- Tako valja, sinko. A čujem da si putovao i po zemljama koje nisu krstjanske?

- Jesam, don Gabrijele, Bože mi prosti.

(Don Džibrile, pomislim i u sebi se slatko osmijehnem.)

- A nisi se valjda ondje oženio za kakvu ne-katolkinju?

- Daleko bilo, velečasni.

- Tako, tako, toliko je lijepih cura u selu koje valja udati... A i tebi bi bilo vrijeme. No, znadeš li, mladitju, odavno nisam zborio sa svjetskim putnicima, moram štošta od tebe doznati. A i na štošta te podsjetiti, da mi se ne udaljiš od svete vjere. Audijencija sutra u šesnaest i trideset kod mene, pamtiš li?

- Svakako, don Gabrijele.

Sutradan u šesnaest i trideset dugo kucam na teška drvena vrata. Napokon mi otvara stara pomoćnica, pozdravlja me, a iza njezina ramena pojavljuje se i sijeda popova glava. On odguruje staricu u stranu, uzvikuje: „Hvaljen Isus“ i visoko podiže politrenjak crnog vina koji je držao u desnici. Prije nego što stignem odzdraviti, nalaže mi ozareno:

- Evo, mladitju, pij!

- Što, ovako iz boce?

- Nego kako. Tako ti je mnogo zdravije i Gospodu draže. Zar hostiju jedeš iz tanjura? Nagni samo. Hajdemo gore. Antice, donesi nam još gore pred sobu!

Škripavim drvenim skalama penjemo se na usko odmorište s izrezbarenim rukohvatom. Na katu su troja vrata, zelena, bijela i siva. Hitro otvara zelena, dograbi dva stolca i iznosi ih na odmorište. Stižem vidjeti samo gomilu cigala. Kasnije, kad sam stekao dovoljno njegovo povjerenje da mu vidim spavaću sobu, doznao sam i koja im je namjena: unutra je velika peć na drva u koju zimi ubacuje ciglu po ciglu s visoke, uredno naslagane gomile u desnom kutu sobe, potom ih vadi velikim hvataljkama od kovana željeza i gradi pravokutni cigleni okvir na za to previđenom mjestu: dva kvadratna metra iz kojih su iščupane podne daske te blista goli kameni pod, na rubovima pocrnio od cigala izvađenih iz peći. Legne među njih kao u lijes, ruku prekrivenih na prsima, i griju ga, kaže, cijelu noć.

Nagurani u uskom prostoru odmorišta, dodajemo jedan drugome politru, sve brže. Antica se stalno iznova penje, uzima prazan politrenjak i donosi ga napunjenog, zajapurena, bez riječi. Pop me ispituje o muslimanskim običajima, o tome kako se oni tamo odnose prema proroku Issi, te jesam li se u svakoj prilici trudio upozoriti inovjerce koji je pravi Put, Istina i Život. Raspredam mu i o budizmu, prenoseći Mirove riječi, ali večer je već poodmakla, on je crven u licu, klata se na stolcu i samo mrmlja: „Buda, Buda, o krvi Issova...“ Na koncu objesi glavu

i tone u drijemež. Ispijam do kraja zadnju politru, tapšam ga po ramenu i nesigurna koraka spuštam se u trijem. Do mene dotrčava dobra Antica, sa starom limenom padelom u rukama iz koje krasno miriše.

- Uzmi, sinko. Uzmi ove lipe rake, danuas san ih skuhala. Un mi opet niš ni poji, samo je bumbi.

Svi su, kao, zapeli. Fiksirani kao muhe na ljepilu.

Ja, kao, nisam. Ponekad pomislim da sam završio s naukovanjem. Naravno, glupo je to pomišljati. Ali još je gluplje pomišljati da se nikad ne završava s naukovanjem. „Učiš cijeli život i umreš blesav.“ Ma nemojte. Glupi fatalizam. Slijepa ljubav prema ljepilu. Da, ja se lijepim za slike zdenca u jednom dalekom dvorištu, za rombove i kvadratiće u mozaiku, u sutonu kada dolazi ona, leptirasta, da pjeva dok joj lice poprima jantarnu boju. Lijepim se za te slike i preslikavam ih u ovaj suton, selim ih na izmišljenom tepihu iz trećega u prvo lice. U ja koje je odapeto, koje gordo misli da je odapeto u beskraj i bespočetnost, iako sam sklonjen u skučen zaklon. Jer otok nije još jedna stijena u moru koju suton zatamnjuje i gdje se žive neki neobični životi, otok je beskraj, onaj o kojemu muca Pietro koji misli da ga je izgubio. Ali ne lijepim i ne preslikavam nekažnjeno: ljepilo me drži na rubu, na rubu mene samoga. Jer sam ja samo ja, a još ne i ti. I još je moguće da, dok znojnim prstima držim ruzinavu kutijicu, bude ovo „još“. Još se ono što se otvori u Spilji ne otvara i izvan nje. Još se priviđaju prije, sada i poslije, unutra i izvana, ja i ti, još se priviđa čvrstoća stvari: stijene usred mora, čaše u kojoj su ostaci vina kao osušena krv, punih usta koja pjevaju, gramofona sivog od prašine, raskupusane knjige koja mi je dosadila. Još se gradi Hram Utrnutih Plamenova. Još nema Asme, mene u Asmi i Asme u meni.

Asma. Sama.

Asma i Boris. Asis. Morenebo.

VI

- Toma, kad buš me već jemput izvel nekam?

- A kamo bi ti, Lili?

- Bilo kam, samo da je neka kulturno, nekakaf koncert, izložba, neka. Da se ne vrtim samo oko šparheta i navečer ne slušam samo ove tvoje kaj dolaziju na trešet u ili tebe gledam kak sediš na tom kauču i neka si sam sa sobom furt gruntaš. Pa ak sam već došla f provinciju ne moram stalno živeti kak provincijalka. Isto kak ovaj mali, sav se je uvukel u sebe, Dinka još kak-tak, bar je veselo, zdravo dete, ali on je kak neki autist, uđem mu u sobu a on sam pred sebe gleda, ili pak zabije nos u nekakvu knjižurinu a kad ga pitam neka niš ne razme, ja si mislim da on to samo slike nutra razgledava i da uopće ne zna kaj nutra piše, kad pogledam kakve su mu ocjene pitam se pa kaj taj mali uopće zna čitati, ko da mu tata i mama nisu fakultete pozavršavali, ti bokca, to je sve od ove provincije, to se njemu f dušu uvuklo, a i od tebe, nemreš jednom detetu neka pokazati, lepo se z njim pospominjati, neka ga odvesti, je, ko kaj ni mene nemreš, ma kaj sam ja...

- Daj, Lili, pusti tu bocu, bar da večeramo prije...

- Kaj pusti bocu, kaj hoćeš, pa smem si valda jedan aperitifček natočiti, kaj je to greh, da večeramo, je, a ko je večeru naredil, duh sveti, pa jel ti znaš kak je meni tu celi dan samoj, samo z decom i kuhinjom i frustracijom, i s kim da ja neka podelim, tu okolo same primitifke, a ti dojdeš popodne ili navečer i samo se na taj kauč izvališ, pa kaj sam se ja školovala da tak život provodim, među Dalmošima kaj knjige u životu nisu vidli, sam znaju igrat trešet u i balote i to neka malo posla kaj baš moraju, a i ti si isto prije tu i tam znal neka pročitati, pak si mi i one pesmice pisal kad si mi hofiral, a sad niš, kaj, gospon direktor, samo proza, ne, briga tebe, utopil si se ftoj istoj bari, pak utapaš i mene, kaj ne, naj se svi utopimo, skup s ovim tumplavim malim kaj ne zna sastavit tri rečenice kakbogzapoveda... Daj mi ne miči tu čašu, čuješ, kaje tebi, smem si valda priuštiti jedno malo zadovoljstvo kad mi ti nemreš priuštiti niš drugo, pusti me na miru, a ti mali ne prisluškuj tamo, kaj samo buljiš u mene, daj se odi igrati, uči, bilo kaj, kaj si se tu ukipil na vratima, niškoristimalitruležbušistikakovajtojtata

Je li tako ukipljena stajala i Lilijana Tešin kad je iz New Yorka stigla vijest o smrti Mihajla Tešina, zgromljena unatoč nikad ugašenom bijesu zbog davne ostavljenosti? Ukipljena

jednako kao kad je, deset godina prije toga, stigla vijest o smrti Borisa Weissa, violončelista koji se slupao u Gorskom Kotaru vozeći se u Zagreb iz Opatije, na povratku s nastupa, prvog koji je održao solo nakon što su on i Lilijana Tešin oformili duet? Ukipljena jednako kao kad je, samo godinu dana nakon te vijesti, stajala pred oltarom s gospodinom budućim direktorom Potjehovićem, kojega je upoznala a gdje drugdje nego na ljetovanju i koji ju je tako dobro znao tješiti stihovima što ih nakon tog s ljetom i oltarom više neće pisati nikad, stajala s njime i s plodom utrobe svoje, budućim Borisom Potjehovićem, koji će, godinu dana prije vijesti o smrti Mihajla Tešina, biti poslan u glazbenu školu da nauči svirati violončelo jednako kao i Boris Weiss, nakon čega će, samo godinu dana kasnije, u istu školu biti poslana i Dinka Potjehović, da nauči svirati violinu kao što ju je svirala Lilijana Tešin? Violinu koju Lilijana Potjehović neće svirati više nikad, koju će spomenuti samo jedan jedini put pred malim Borisom kojemu je jedan drugi Boris trebao biti otac, i to kad je spomene njezina majka Julijana udana Tešin, neoprezno govoreći kak je baš lepo da mala Dinka svira violinu kak i njezin deda, Bog mu dušu prosti, kojom prilikom će Lilijana udana Potjehović o vrata razbiti bocu koja je već odavno zamijenila violinu i reći puno ružnih stvari o didi, baki, New Yorku i violini kao takvoj?

- ...niškoristimalitruležbušistikakovajtvojtata

Borisu se duša gužva, cičave riječi stvaraju hladan pokrov na koži, beskonačno polako, kao po uskim tračnicama korača natraške prema dječjoj sobi, cičave riječi stapaju se u jednu veliku i nasrtljivu riječ bez početka i kraja, ukočenog pogleda prelazi prag sobe u kojoj nema Dinke, ona se vani igra, njezina je koža topla i pogled sijeva na sve strane, obuhvaća nebo i zemlju, ona je topli crveni krug u pištavom sivilu u kojemu nema dobrodošlice, sada nje nema, nema ničeg, cika se stišava i prelazi u pozadinu, otići će u podrum kada oni odu spavati, Mati teturava, Čaća ukipljen na kauču, odustao, sklonjen na drugom kraju svijeta, u neprobojnom nesvijetu u kojemu padaju redoviti šareni pljuskovi od djece nevješto skrivenih tableta, oni će zaspati i on će uzeti ključ i lampadinu, mora onamo odvesti Mira, Mira koji razumije, pokazati mu svoje blago, podićiti se svime što je iskopao iz te prašnjave papirne zlatne žile sred mraka, onda će povesti i Dinku, oni koji su važni znat će ono što on zna.

VII

Dolazim do kuće nedugo nakon podnevnog zvona. Zvona čiju užad više ne poteže debelouhi *zvonuar*, nego elektronska automatika skrivena u tmini iza debelog kamena. Razvezujem konopac koji čuva stara vratna krila od otvaranja na vjetru, ne i od uljeza, i uto se iz suhoga drača pojavljuje Beli, mijaučući, kao anđeo iz pakla u koji je zbog nehajne zamišljenosti nakratko zabludio. Odlažem stručak šparoga i jaja iz kokošinjca dobre Antice na stol. Iz džepa vadim limenu kutijicu s dvoznačnim ili troznačnim A urezanim na poklopcu, vadim danas ugašene šibice i prilazim uglu nasuprot onome gdje prašinu skuplja gramofon. Tu se koči kuća u kući, *work in progress*, kuća od šibica iliti Hram Utrnutih Plamenova. Kuća za nju i mene. Kvadratna osnova s pripadajućom ogradom je gotova, sada je na redu oktogonalni, srednji dio s ulazom na prednjoj strani. Slijede zamršena građevinska pitanja. Današnje šibice namijenjene su okviru ulaza. Skidam poklopac s limenke s ljepilom; nestat će ga za koji dan, moram u Gruad po novu zalihu. Umačem vrh jedne i nanosim tanak sloj na brid druge šibice, sljepljujem ih, ponavljam postupak. Tri slijepljene šibice uspravno postavljam na osnovu, s lijeve strane budućeg ulaza, fiksiram ih s još malo drvofiksa. Već sam sigurniji nego na početku kada se sve stalno raspadalo, kada se bijelo ljepilo miješalo s ostacima gareži na zapaljenim vrhovima i stvaralo ružnu sivu masu, kada se nikako nisam mogao sastati sa zakonima statike i kada sam prebrzo disao i nestrpljivo petljao, kada se Beli zabavljao rušeći mi kanticu s ljepilom i kada.

Vraćam se pred kuću, otvaram gusternu, grabim sićem. U svibnju ne fali vode, još ima šparoga, nema vreve, toplo je a bez vrućine, dobar je svibanj. Na kominu ložim vatru od dasaka i lozova pruća, režem tvrde dijelove svojim krhkim tamnozelenim poslasticama, vjerojatno posljednjima ove godine. Nalijevam vodu Belome i sebi, malo svijetlozelenog ulja iz demižane na tavu koju stavljam na vatru, na ulje idu šparoge, toliko da omekšaju, malo zatim tri umućena jaja, kratko sve miješam i gozba počinje. Odmotavam krp u koju je ušuškan kruh od jučer, odlamam komad, nalijevam crvenog vina u vrč i laćam se fritaje. (U samoći ne smiješ pribjegavati ritualima, kao što svi čine. Zaštita koju pružaju rituali je pogubna. To je sigurnost koja donosi opasnost. Nipošto dva dana zaredom brati šparoge na istome mjestu u isto vrijeme. Nipošto ne razbijati jaja svaki put na isti način, istom rukom, variraj: jednom o rub tave, drugi put o rub sudopera. Ne jesti u isto vrijeme. Površan opstanak. Sigurnost discipline. Uspavljivanje rutinom. Nipošto.) Beli je nezadovoljan, morat će pričekati do večeras na ostatke pokoje ribe ili lignje, ako njih ne bude onda trk kod Tonija

po suhu hranu, a gazdi šipak. Ma, nešto će se s mula uloviti, lignje ipak ne, nije sezona, tko bi sad bacao peškafondo. Nađe li se još tkogod da tamo lovi zvat ću ga da pofrigamo i podijelimo ulov kod mene, ipak je zabranjeno kuhati samo za sebe, ako se baš ne mora; tako kaže Manuov zakonik, ako se ne varam. A ovi moji vole doći ka čudaku-povratniku koji kuha na kominu, pogotovo oni koje familija ne čeka kod kuće na večeri. Odlažem tavu i vilicu u kameni sudoper, moj arheološki nalazak, polijevam ih vodom da se moče, nalijevam još malo vina, iz kese vadim duhan, sjedam na klupu ispred kuće, motam, pripaljujem, sunce se zastire dimom, Beli mi draška listove izranjavljene dračem, cvrčci me uspavljaju, ovaj put ne propuštam siestu, tu otočku svetinju, tu sitnu smrt na pola života, blagu i najprirodniju. Sutra ne idem k Vjeki i Tiku, vrijeme je za Spilju. Sutra idem na krstarenje oko deset tisuća otoka. Sutra ću pisati Miru, a možda i neću. Mislit ću na Dinkinu sudbinu, a možda i neću. Sutra je nevažno, sutra ne postoji, i ova je večer daleka, i prije nje može doći kraj, i to ne ovaj, blagi, mirisni, polusnjeni, nego tvrdi, veliki, majstorski ispit, o, ne biti luda djevica bez ulja u svjetiljci, bez ulja smrt žulja. Ispitujte me, cvrčci, spreman sam, spreman sam i od toga imam ništa i sve, pitaj me Beli, pitaj me, Asma, sve, iščupaj mi odgovore iz utrobe i onda ih polij ludim uljem i žrtvuj dobrome suncu suncu dobrome zuncubrom zunzun mmm.

VIII

U trećem razredu pojavio se taj mulac sitnih, strujastih, živahnih smeđih kovrča i još živahnijih očiju iste boje, i odmah sve i sva stao osvajati, obarati, osvjetljivati i ozarivati svojim žarom. Mulice su uzdisale, učitelji bjesnjeli ili se divili, kako koji, dramska i sve ostale sekcije otimala se za njega kao i sportski klubovi u školi, Miro je bija faca, bija je hit, bija je glavni. Inicijativa je bila njegova, u ludorije je pozivao on.

Nekim čudom je za jedan čudesan naum odabrao baš Borisa. Baš Borisa koji se vječno povlačio u ugao školskog dvorišta, u ugao svih vidokrugova. Valjda je tako u se uvučen dečko djelovao kao tip koji će čuvati tajnu. Miro tada još nije otkrio sadržaj podruma, tek je otaljavao dosadnu školsku lektiru, a Boris je gutao pustolovne romane, scijentičnu fikciju, Marka Twaina (skoro sve), Karla Maya (sve) i iznad svega Julesa Vernea (sve, opetovano). Dakle, Miro je uhvatio trenutak kad se oko njega nisu rojili uvlakački osmijesi i zujale magnetnim medom privučene mušice zujalice, isti trenutak kada je Boris bio u sjeni dubljoj od uobičajeno duboke sjene, u mjehuru izolacije čiju opnu nitko drugi ne bi ni dotaknuo niti joj se približio, i u tom je treptavom trenutku Miro došao k blijedom Borisu koji je ostao bez svoga mjehura. Odmah ga je pitao je li čitao *Put u središte zemlje*. Boris se još nije othrvao zapanjenosti i prestrašenosti, a već se morao sraziti sa sramom i priznati da nije, ne, nije čitao, ima kod kuće, baš je mislio. E, onda je Miro, desnom rukom gestikulirajući a lijevom rukom koju je ispružio iza leđa tjerajući mušice koje su se već približavale, uzeo nadugo i naširoko, ne sasvim povezano ali prilično zanimljivo čak i za isprepadanog dječarca upalih očiju koji je od svih otvora namijenjenih vanjskom svijetu ostavio samo jedna odškrinuta vratašca, nadugo i naširoko, dakle, raspredati o avanturama koje su započele u nedjelju 24. svibnja 1863., avanturama profesora Lidenbrocka i njegova nećaka. Miro je već sve u tančine isplanirao: krenut će s iskapanjem u uglu dvorišta u koji djeca gotovo nikad ne zalaze, a ipak je dovoljno udaljen od mora – jer ako je more blizu, sve će nam upropastit, razumiš ti mene, provalit će u tunnel i potopiti ga – za vrijeme školskih odmora i, kad budu mogli, uvečer, dok nema nikoga, preskočivši onu ruzinavu ogradu koja ipak nema šiljke. Prethodno će, kao u kaubojskim filmovima, izrezati komad tratine i njime pokrivati ulaz u jamu svaki put kad završe s kopanjem. Miro je, doduše, odmah priznao da postoje dva krupna problema: prvo, pitanje je je li to baš idealna polazišna točka za silazak u središte Zemlje kao ona na Islandu s koje su krenuli profesor Lidenbrock i njegov nećak, ali dobro, vijugat će u podzemlju prilagođavajući se pojavama i vrstama tla na koje naiđu; oni nemaju

para a imaju vremena, do kraja osnovne je pet godina, računaj samo, budemo li kopali tristo dana u godini, znači uz praznike i odmore, to ti je tisućpetsto dana kopanja, a ako na svaki takav dan prokopamo u prosjeku jedan metar, to ti je kilometar i po u dubinu. Istina, negdje je pročitao da do središta ima više od šest iljada kilometara, ali to su sigurno izmislili, kod Vernea je to puno kraće, a osim toga njegovi junaci jedini su tamo bili. Drugi problem bio je nedostatak alata. Kad bi i došli do lopata ili maškline, bili bi previše upadljivi, pogotovo pod školskim odmorima, gdje bi ih čuvali, kako bi ih nosili do jame a da ih ne primijete itakodajle. Nema to veze, samo treba strpljenja i upornosti, pred njima je pet godina rada i onda će njih dvojica biti pravi junaci, dolje ih čekaju iskušenja, podzemna mora, magnetske oluje i preptopna čudovišta o kojima neće govoriti nikom sve dok ne dođu do kraja, do žarkog srca planeta.

Sve te zanosne riječi Borisa su trgnule iz njegove malne cjelodnevne sluzave rastresenosti, slušao je Mira poluotvorenih usta, svidjelo mu se sudjelovati u junaštvu, čak se zapitao kako se već i sam toga nije sjetio. Dogovorili su se da će početi sutradan pod prijepodnevnim školskim odmorom, kad budu sigurni da drugovi i drugarice ne obraćaju pažnju na njih. No cijeli taj odmor proveli su u potrazi za štapovima dovoljno čvrstim za početak kopanja. Svi grmovi imali su pretanko granje, tamarisi su bili neupotrebljivi, borove grane bile su mekane i ljepljive. Na kraju su naletjeli na otpad od školskog inventara naslonjen na stražnji zid škole, nekoliko čvrstih nogu od klupa, koje su međutim imale oštre bridove pa će im jedan kraj trebati nečim omotati. Bili su ondje i željezni okviri starih kancelarijskih stolova čiji bi ravni dijelovi zacijelo bili savršeni za kopanje, ali kako ih prerezati, nikako, nema veze, imaju čvrste drvene noge s kojih se ljušti zeleni lak, poslije podne će krenuti. Poslije podne su i krenuli, rezanje komada tratine nije prošlo glatko kao što izgleda u filmovima, ali su naposljetku iščupali kakav-takav pravokutnik pa prionuli na kopanje, sučelice jedan drugome, svatko sa svojom drvenom nogom čije su gornje krajeve umotali donjim krajevima svojih majica, zabijali su te oštrobriđe noge u zahvalno rahlu crvenkastu zemlju pa nakon nekoliko udaraca, već orošenih čela i crvenih šaka, naišli na nezahvalno kamenje. Mirov kamen bio je manji i on ga je uspio izvaditi, Borisov je bio nemoguć, kopao je oko njega ali nikako da zađe ispod, da siva tvrdoća prestane, kao da je otočić, kao da je vrh kamenog cvijeta čija stapka seže do utrobe Zemljine. Zvonilo je, prekrili su mjesto zelenim pravokutnikom, sakrili drvene noge u grmlje mesnatih listova, Miro je drhtavom rukom obgrlio Borisa oko ramena, Borisa su pekli dlanovi, lupalo mu je srce, bio je ponosan, bio je junak i žalio što još toliko dugo nitko neće znati da je junak, što ne smije reći nikome, ni Dinki, što se mora praviti kao da se ništa ne događa, kao da nisu nadomak magnetskih oluja i podzemnih mora, smiješili su se, ušli u školu.

Sutradan prije podne su nastavili, Borisov kamen je i dalje odolijevao pa je zasad odustao od njega i krenuo kopati uokolo, one crvene pjege pretvorile su se u žuljeve koji su bili nenasnosni, pogledavao je prema Mirovom dijelu, on je zašao do možda dva dlana dubine, Boris jedva do jednog, Miro mu je prigovorio da previše širi rupu, tko će to poslije kamuflirati, idemo u dubinu a ne u širinu, pa su se sjetili, nekako istodobno, da će i svu tu iskopanu zemlju i kamenje morati nekamo staviti, ma dobro, zasad će ih nositi do ovoga najbližeg grma, do ugla školske živice gdje ionako je sve puno svakakvih škovaca, sada je važno da imaju pravi otvor u jamu, pravi početak tunela, Miro je rekao da bi bilo dobro krenuti malo ukoso, bit će lakše kasnije se kretati tunelom, Boris je, nešto manje bojažljivo nego prije, rekao da nisu iskopali još ni pola metra i da se imaju kada dogovarati oko toga, jedan žulj već je bio krvav, zvono je već zvonilo, pokrili su plitku jamicu, a u Borisu se, dok je hodao prema razredu, nešto počelo magliti, stezati, zatvarati, srce koje je bilo onako visoko sad se počelo spuštati nisko, suzio mu se grudni koš, iako su Mirove oči još bile zažarene bez obzira na žuljeve koje je i on skrivao i povremeno puhao u njih, Boris se sada već bojao, to je sazrijevalo u njemu za vrijeme ručka, za stolom za kojim na sreću nije bio Miro, kojega će ipak morati pogledati u te smeđe oči, baš tada kad su se trebali dogovoriti oko prvoga večernjeg kopanja, pogledati ga i reći mu da ipak ne, ne može, pa kako ne, pa tako, boli ga, teško je, pa naravno da je teško, zar je mislio da će biti lako, svaki početak je težak, neka se sjeti kakve ih divote čekaju, kakva nikada doživljena čuda, i onda će oboriti oči, mrmljat će da otkud im snage, da neka je početak težak ali ovaj je pretežak, da nemaju čime razbijati kamenje, da mu je ža, puno ža, da oprost, Miro će ga ukočeno pogledati, neće više ništa reći, žar će se raspršiti, nadomjestit će ga žalost, ali nekako sućutna, obješenost bez bijesa, Boris će s kućne police skinuti prašnjavi *Put u središte Zemlje* i čitati ga, pročitati dvaput i triput i tek onda sveudilj oborenih očiju predložiti Miru da se na biciklima upute nekamo daleko, možda do Velebita i preko njega, a Miro će se samo nasmiješiti.

I jesu se vozili biciklima, isprva, naravno, na Mirovu inicijativu, daleko, uvijek sve dalje, do Velebita pa i preko njega. Prvi put Dinka nije bila u igri, ona nikad nije voljela nikakva prijevozna sredstva, ni brod, čak ni bicikl, morala je uvijek biti u neposrednom dodiru s elementima, na zemlji, u moru, u vodi, u zraku. Penjanje na rasklimanim BMX-ima bilo je mučenje, ali nagrada je bio trijumf, pogled iz visine prema Gruadu, prema moru i otocima koje su promatrali razmjenjujući prve tajne, okruženi brnistrom i mirisnom tišinom, onako znojni, iznad svih, iznad svega. A dodatna nagrada bila je jurnjava pri spuštanju, kada su se natjecali tko će manje kočiti i više se naginjati u zavojima, kad je adrenalin nadjačavao strah

dok im je koža bridjela i ježila se od vjetra, kada su bili vjetar, sloboda i streloviti zaborav svega što ih je dolje čekalo i mučilo.

IX

Danas je pravi dan za to. Ljeto se tek sluti, mirisna ulja u makiji sada su najgušća, u bilju i zraku još ima svježine.

Vjeki i Tiku, mojim višeglavim bebama, nije potrebna velika njega. Spojevi štimaju, sve radi, malo WD-a 40 čisto zbog predostrožnosti, poštovani korisnici neometano će moći komunicirati i nadzirati jedni druge. Kutiju s alatom ostavljam kod Vjeke i Tika te krećem dolje, po stazi kojom osim koza odavno nitko ne ide, još od doba Nanine mladosti. Sada je najljepše i najteže: bujno je, koliko ovdje može biti bujno, trava se još nije predala pred navalom Sunca, bilje ne da kroz sebe, bode, zastire stazu, odupire se, ne propušta uljeza a da ga prethodno ne iskuša. Pet koraka, i selo se već gubi iz vida. Koliko je puta trebalo odustati. Onda kad se činilo da je Nana izmislila i stazu i spilju. Preda mnom je tjesnac između otoka i njegovog malog, opustjelog blizanca, preslikanog leptira ili otvorene školjke. Onamo nas je Čaća poveo kaićem dok su na Malom blizancu živjela zadnja dva stanovnika, iz drugog vremena: na školju do čijeg naselja nije doprla struja, a zbog preplitke uvale ni brod veći od kaića, živjela je ona, potpuno rebambila i poluluda, i on, stasit, slijep i bez desne ruke. On je, takav, pleo mreže i uz njezinu pomoć išao na ribe, ona je, takva, tu ribu pekla i održavala kuću usred sela duhova. Govorili su jezikom prošlosti i ponudili nas ribom s gradela. Dinka i ja nikad slasnije salpe nismo jeli. Jedino se Čaća mrštio kušajući vino, zapravo kvasinu u koju se pretvorilo vino što su ga nekoliko godina prije posljednji put uspjeli napraviti. Htjeli smo ondje ostati, seka i ja, i kasnije, kad bi se zgusnule prepreke između nas i sadašnjice i ovdašnjice, maštali kako ćemo mi, mi kad je još bilo nas, pobjeći na Mali blizanac, useliti se u jednu od tih kamenih kuća, urediti je po svome i biti ponosni naspram pučine, daleki i veliki.

Spuštam pogled s Malog blizanca, moram, jer put traži koncentraciju i nakon stotog silaska. Nema sad više zastajanja zbog šparoga a još nema zastajanja zbog kupina, samo šibam dolje, dolje. Ovaj odvojak ne vodi nikamo, nekoć je možda vodio, znači imaš onaj grm brnistre iza kojeg se opet može hodati po kamenju. Sto puta se ne dati zavarati, sto puta se sjećati stoput upamćene rute: ovuda ideš najzaobilaznije, ali jedino moguće. Onda već postane golo, pa stotinjak lakih koraka po stijenama, pa opet gustiš. Tu treba pogoditi onaj nevidljivi usjek između jedne povijene crnike i kržljavog borića, i dobro se izgrebati da dođeš do zadnje dionice. Tu je već lako, vidi se uvalica, lakše se podnosi trnje. Evo tri stijene, skok na skok, sagni glavu ispod kamenog nadboja, i na mokrom si šljunku. More i ulaz. Spilju su

nazvali Pizdina, baš tako. Tako je rekla Nana, onako nabusita ali čedna, bilo bi joj neugodno svaki put kad bih je kao mulac natjerao da ponovi to ime.

Ulaz u Pizdinu u ravnini je s morem, uzak je i nizak, pa se spušta. Tu sam. Sakralna dvorana. Kad je plima, more prijeđe prag, razlije se unutra i donese grude katrana. Zato je pod dvorane crn i ljepljiv. Crnilo je nekako zahvatilo i vrhove stalaktita, šiljatih dojki s crnim bradavicama. Ujutro su sivi, u podne plavi, kao sada, poslije podne crvenkasti. Gledam ih sa svoje kamene klupe, koju je stjenoviti zid izbeljio iz sebe a bogovi podzemlja isklesali ga za dolaznike. Na klupu bi taman stalo dvoje. Na nju sjedam, i gledam figure. Moćne su, tvrde i kanda mrtve, kad pogled još nije živ. Tada su to još stalaktiti, stalagmiti, rudne žile, a nevidljive bivaju sve one stvari nekad začudnih a sada smiješnih oznaka popabirčenih iz geološkog priručnika tko zna odakle i kako dospjelog u podrum: sedimentne stijene (ili sjene?), karbonatne naslage gornjokredne i donjoeocenske starosti, u periplimskim do relativno otvorenijih podplimskih naslaga, pa laminatne forme, foraminiferski vapnenci, makrofosili, vekston-pekston/grejstoni s mikrofosilima i hondrodontama, ulošci dolomita, da ne govorimo o gastropodnim vapnencima cenomana i turona, a kamoli o slump formama, to jest o deformacijskim strukturama nastalim u još nekonsolidiranim vekstonima. Ima tu sigurno, makar se ne vide, i taumatoporela i eolisakusa, ali to nije sve: evo ti bioklastičnih vapnenaca floutston-radston tipa, pa se onda tu još otvori, kako ono bješe, stratigrafski hijatus kao rezultat prekida sedimentacije. A sve to u dinarskom segmentu tektonski komprimiranog dijela Jadranske karbonatne platforme, kako god stvar u međuvremenu stajala s rotacijom Jadranske mikroploče... I onda pogled oživi, obujmi, poda se. Tada zažmiri umjetna lampa na čelu i iza čela i tada zaživi moj alef, zbog kojega je vrijedilo povjerovati Nani, nakon što joj toliko dugo nitko nije vjerovao: tada ožive plohe i postanu zrcala, dovedu sve u pitanje i u isti mah dovedu sve do odgovora. Evo neimenovane bebe koja urla u protestu zbog neobrazloženog izranjanja iz tople vode, iz zaštićenog mraka; evo dječaka koji silazi u podrum kao u toplu vodu iskona, ali se skanjuje pred ulaskom u središte Zemlje, jer je već ohlađen do te mjere da mu je ta toplina strana kao ona blistava hladnoća u koju su ga survali, nema zaštite a on ne vidi da je i ne smije biti, crveno se gasi do sivog, sivog u kojemu su sitne užarene točke kao smiješni vodiči, žuto središte je u ravni trbuha i zanemareno je, tuku ga i on prelazi srebrnu rijeku, tuku ga u portunu, iako su svi skupa dvije ili tri mrlje ulja u istomu zelju, prelazi tjesnac, jedan, drugi, uvijek tjesnac, uska vrata, obećana obala, uvijek, uska vrata majčine pičke, uski prolaz do kata stare kuće, uska ulica u kojoj će bljesnuti pištolj koji je sve mogao okončati, blažena relativnost mlakog bazena, daljine koje su zamišljene zbog rasjeda u tektonskim pločama, obrnuta Platonova spilja, što li je to što je obrnuto od spilje, usjek u svjetlu, procjep u nebu, niša u koju te lansira čežnja,

odapetost, Platonovi zatočenici po sjenama sude o svjetlima koja bacaju sjenu, a što kad se zatekneš u spilji koja te odapne u svjetlo u kojemu po svjetlima za koja si nespreman sudiš o sjenama i o svijetu koji apsolutizira sjene, a gledaj sad, prelazak srebrne rijeke, Asma koju ništa nije moglo naslutiti, stvaranje trećeg bića koje slobodno pluta po srebrnoj rijeci, što je sve moralo umrijeti da bi se rodilo biće koje slobodno pluta po srebrnoj rijeci, da je znalo unatrag i unaprijed stalo bi, zakočilo se, uska vrata bila bi još uža; stalaktiti znaju više, glupi obješenici na mokrim svodovima; sjedim na izbeljenoj klupi, izbeljen u prošlost i budućnost, u točku gdje se trijumfalno ukidaju razlike između zbiljskog i nezbiljskog, između ja i ne-ja, sada i ne-sada, prvog i trećeg lica, gdje se trajno priređuje predstava koju sjena upriličuje samoj sebi, gdje će Nana izgubiti nevinost, gdje se grade kuće od šibica, gdje sam umro iznevjerujući neumrlo, o stalaktiti koji ste jednaki rukama što odozdo pružaju nepoznatu milost, koji izvrgavate ruglu stalagmite što bi da prkose, smiješno, izbeljena klupa je čisti slučaj, incident u ravnodušnosti kamena, slučajno oblikovanje elemenata u složaj koji se zrcali, zrcali jedan slučaj sred svemira koji u tom svemiru hoće biti zrcalo svih slučajeva, samo da bi bio sasma ne-slučajan, da bi bio uzorno uprizoren slučaj u kojemu se sve slučajnosti sabiru da bi iznjedrile smisao, unatrag i unaprijed, jer bi se bez te velike projekcije sve tako lako raspalo. Kristalna kugla, more tišine, a sve se izgovara, bijuće i buduće. U središtu kugle, na dnu mora su Asma i Boris, A i B, abeceda postojanja. U srcu zalijevam četiri ruže okajanja i u kugli vidim kako ruže rastu do tamnih dojki što vise s kamenog stropa, vidim kemijsko vjenčanje i bakreni kalež i Kupidovu strijelu koja ubija ako se obnaženu Veneru na postelji od ruža pogleda prije vrhunskog trenutka, i dvije figure kako u barci isplovljavaju u sumrak. U taj sumrak koji je zora, između vuka i psa, istom u taj sumrak koji je zora prestaje lijevati krv i crveno se promiseće u zlatno i dvoje koji su jedno koji su tri plove i love i kao djeca se vesele odlasku koji je dolazak, i za njima iz spilje, iz mora krvi, hrupe ranjenici u zacijeljeno srce ruže, i prvi put u životu oči im se širom otvaraju. Što ću sa svim tim očima koje su i moje oči, pogledat ću još i otići, izaći iz spilje, u vrijeme, *sacra dies*, natrag kozjom stazom.

X

Škola je bila daleko od mora, od doma, daleko od Otoka, od Dinke i, nadasve, od svega što je Boris već raspoznavao kao svoje. Na sve daljine od svih i svega nadodala se još i ta daljina. Jest, bila je to škola u istom gradu, Gruadu, ali bila je daleko. No s njegovim ocjenama iz osnovne škole Borisa nije moglo dopasti ništa bolje, a i da je moglo, pitanje je bi li doista bilo bolje. Možda je najgore bilo to što više nije svakodnevno odlazio u istu školu kao i Dinka, a nakon godine dana Dinka se sigurno neće upisati u tu bezvezariju, ona ima dobre ocjene, uvijek ih je imala, i u obaveznoj i u glazbenoj školi. Da Boris nije odustao od glazbene, barem bi sada u njoj bio zajedno s njom. Mogli su svirati zajedno, pomišljao je puno kasnije, ona violinu a on violončelo, možda bi tada sve bilo drukčije, možda bi bilo čisto, možda bi se s violončelom od kojega je odustao nakon nepune godine dana sljubio, posvetio se njegovom kroćenju, kao i jedan bivši Boris za kojega tada nije znao, i on bi sjedio i povlačio svoje gudalo dok bi Dinka stajala i povlačila svoje gudalo, i gledali bi se i gudili po notama koje bi kreposno urastale jedne u druge, svako u svojem registru, o kako bi to bilo dobro, kako bi to bilo spasonosno, bili bi duo koji bi nadglasao granate i urlike iz pohotnih utroba, možda bi pozvali i još jednu violinu i violu pa bi oformili kvartet, udvostručili svoje lijepo dvojstvo u još ljepše četvorstvo, i kasni Beethoven bi kroz njih proćuo, i svi bi oko njih proćuli i progledali, i ostavili bi se tableta, rakije, noževa i bombi, i njih dvoje putovali bi zajedno i uspoređivali kakvoću aplauza u Bernu i u Tokiju.

A ovako su daleko bila i dvojstva i četvorstva, i Bern i Tokio, gudala koja su u ljubavnom dosluhu iz daljine, i Dinka koja je rasla, bujala, zorila kao blagoslovljena voćka, i đaci u tehničkoj školi, mahom dječaci, s kojima nije mogao ništa, a nije mnogo ni pokušavao, on sa svojim knjigama iz podruma, blijede kože s pjegicama koja je na njemu bila mlitavo ruglo a na Dinki površina Venere, pojavni oblik ljepote svijeta i sve češći predmet slinjenja onih mulaca s kojima Boris nije mogao a nije se mnogo ni trudio imati ništa.

Ništa, to je bila riječ koja se počela javljati sve češće, ne više kao odrična imenička zamjenica ili kao bezazlen prilog, nego kao supstancija, srž koju je mogao naslikati da je znao slikati, odsvirati da je nastavio svirati i napisati da je počeo pisati. Ništa je iskakalo iz stvari i bića kao njihova srž i zabadalo se u blijedu kožu. Ništa se obznanjivalo kao lubanja u koju bi se pretvorila glava svakoga tko bi pred njim govorio, uživo ili na filmu, ništa se ukazivalo kao prah u koji će se pretvoriti tvrde korice knjiga koje je držao u rukama i u koji će se pretvoriti te ruke koje ih drže. Prah u koji će se pretvoriti balvani o kojima se

upozoravajuće počelo govoriti na televiziji, i mrki bor u čijoj je blizini trebalo krenuti u središte zemlje, i zidovi podruma u koji više neće zalaziti radi skrivenih knjiga, nego radi skrivanja od projektila, i Čačine tablete koje su već ionako prah kad se raspukne ona tanka plastična opna, kao što će se u prah i pepeo raspadati zidovi i krovovi zasuti projektilima, i sve to meso i koža sa svojim nabujalim, uzavrelim zahtjevima, i Stara kuća na Otoku koja je već dopola prah i u nj će se posve pretvoriti ako u nju nitko ne udahne dah, i zastave koje se počinju vijoriti posvuda, natječući se i niječući u svome ništavnom šarenilu, i gradovi i otoci na koje bi se moglo uteći od tih prijetnji i od toga raspada, o kad bi se moglo, kad bi se ikad moglo uteći. Ništa je, napokon, bio on kojemu se sve nadavalo ništavnim i koji sa svime time nije mogao ništa, ali dublje od ničeg ili jedino ne-ništa bilo je more koje se vidjelo s Otoka, ne iz Gruada, jer se gradsko more okužilo ništavilom i počelo bazdjati još i više nego prije, pogotovo tamo kod mosta, kao i gotovo svi i sva što je u tom gradu živjelo, osim Mira, Dinke i jednog sasvim malenog dijela njega samog. Na Otok je sada već mogao ići sam, i to je činio u svakoj prilici, svaki vikend kada starci nisu išli „u bodule“, i ondje se obnavljao, izmicao Ničemu, penjao se na otočko brdo, Brig, sjedao na zidić pred kapelicom i sve je sjedalo na svoje mjesto, raspali mozaik ponovo se sastavljao, buka u glavi se stišavala, masturbirao je u makiju licem prema vjetru, i onda se stišavala i vatra među preponama, odozgo uvijek sve izgleda čišće, sagledivo, obuhvatno, daleko a prijazno, toliko se sve ispuni da ne treba ni čitati pjesme kao što ih se dolje mora čitati, ali ne kao ono moranje u toj nesretnoj i besmislenoj školi, gdje se sred svih apsurdnih praktičnosti umetne, eto, i mrva književnosti predviđena obaveznim programom, upala negdje između praktikuma tehnologije obrade i sastavljanja te hidrauličke i pneumatike, pa su tu i pjesme kojima se dječaci rugaju, preskaču ih ili zbog njih kolutaju očima, i nitko da im kaže čemu se to zapravo rugaju i što će im sve to. Još samo da je ovdje gore Dinka, ali ona više gotovo i ne dolazi, koliko god je spasonosno ovdje biti sâm toliko je taj spas bez nje prazan, ona ne uzmiče pred ničim (ne ni pred čim, profesorice, mislio sam baš pred ničim i tako sam napisao), ona s ničim treperi i pleše, o da, s onim mulcem, s više njih, kažu, sigurno lažu, iako ju je vidio kako se s onim, kako li se zove, ljubi na Narodnom trgu, pred svima, a samo joj je četrnaest, da joj je barem petnaest, bilo bi to sasvim nešto drugo, i on s njom više ne razgovara o tome, htjela mu se povjeriti kao uvijek ali on je našao izgovor da je ne sluša, može o svemu ali ne i o tome, sa zidića kapelice nazire se obala Italije, ili mu se to čini, zemlje u kojoj nikad nije bio iako im je Čača više puta obećavao da će ih onamo povesti sa sobom kad bude išao na službeno putovanje, a još malo pa nikome neće padati na pamet da tek tako onamo ide, osim da pobjegne i više se ne vrati.

XI

U Sjevernoj luci, Pietro odvezuje kaić na čijem se bijelom drvu odražava mlako rumenilo sunca koje se sprema nestati iza brežuljka na kojemu su Vjeko i Tiko, i podno kojega skrovito zjapi Pizdina. Činim par zaveslaja, koliko treba da se otisnemo iz mandrača, izvlačim vesla, a onda Pietro pali dizelski motor na sredini kaića, i počinje njegovo pouzdano i ritmično tuk-tuk koje jedino narušava nepovijesnu tišinu luke. Pietro drži kormilo dok nam ja pripremam peškafonda, blago peckava od starih naslaga soli na olovu. Njemu plavi, meni crveni. Polako siječemo ljeskavo more, maestral miluje lica, ispod narančastih iskri crno je i bezdano. Pogledam iza, kuće u Sjevernoj luci već su sitne bijele točke što se gnijezde između dva brijega, dvije crne otočke grudi. Kormilar elgrekovskog lica zna dobre pošte gdje se i u ovo lipanjsko nedoba za lignje može ponešto uloviti za dobro odabranog vremena, makar za skromnu *viceru*. Usredotočen, pogledava prema sinjalima, odmjerava razdaljine, blago ispravlja smjer, usporava, još jednom ispravi, promrsi nešto nečujno i gasi motor. Dohvaćam sidro i bacam ga u crnu dubinu, plop, more halapljivo guta debelo uže koje mi tare dlan. Naglo se zaustavlja u sudaru s dnom, zatežem ga, fiksirani smo, postajemo provizorni otok. Smještamo se svak sa svoje strane i svak na svoju klupu, kao dva posljednja govornika nekog drevnog jezika koji će izumrijeti njihovom smrću, ali je zapravo već izumro jer su dvojica staraca posvađani i od jezika se čuje samo ono što čangrizavo sebi mrse u bradu. Sjedimo tako da se možemo vidjeti preko ramena, uzimamo pluta s peškafondima, tim olovnim vretencima na čijem se kraju kišobranasto rascvjetavaju olovne udice bez ješke. Odmatamo najlon vrteći pluta iz zglobova, ponovo plop, odmatamo, na dodir dna malko povlačimo najlon da oštre lumbrellice ne zapnu. I onda počinje: nekoliko opuštenih trenutaka pa trzaj uvis, zatim opuštanje i potom novi trzaj. Trzamo, opuštamo, pogledavamo se preko ramena pa polako počinjemo gubiti iz vida zašto nam to ruka čini.

Gledam Pietra. On ne govori, samo ono što je nužno i manje od toga. Dugačak, mršav, u otrcanoj majici francuskoga šahovskog kluba, u svjetloplavim japankama, u oblaku koji uvijek nosi sa sobom. S njime je dobro šutjeti, jer to je šutnja koja nije napeta, ne traži da se nečim prekine i nečim ispuni, ne zove u pomoć. Fokusiran je, kao za šahovskom pločom. Neproziran, to ga razlikuje od minerala. Oči u vakuumu, duboko utisnute u lubanju. Neuvrstiv. Ispušta nečujan izdah kad u trzaju najednom zastane pa počne povlačiti prema gore. Samo na tren pogleda preko ramena, trepne, vrati pogled prema najlonu koji frcajući kapljice ide iz desne u lijevu pa u desnu ruku, vuče, zuri u neprozirno, u tamu iz koje nešto

ima doći, desna pa lijeva, i izranja meki, ružičasti, meko pobunjeni stvor kojeg on prima desnicom za donji, krilati dio i skida ga s peškafonda, na brzinu ubacuje u sić da nas ne popraska crnilom. Lignja se trza, kiše, skuplja se pa širi, počinje se meškoljiti i mijenjati boju: ljubičasta, skoro bijela, plavičasta, siva. Na Pietru se ne mijenja ništa, peškafondo već tone natrag, na trag mekuščevog rođaka. Tražim njegov pogled, neki izraz kratkotrajne slavodobitosti, ne, iznad sivosmeđih podočnjaka ne oživljava ništa. Trzam, opuštam. Što je unutra? U Pietru, u moru? U meni, koji nešto prozirem, bez znanja što ću s time? Što znači sve prozreto u odnosu na ovo što se zbiva, u odnosu na neprozirnosti koje se, Spilji i svemu drugom usprkos, ne otvaraju do te mjere te kao da hoće dati do znanja da se nema što otvarati, samo spuštati peškafondo, plop, opuštati pa naglo trzati? Znači li njemu nešto to što sam ja, bilo tko, sada ovdje, na kaiću usidrenom nedaleko od otoka, na otočkom satelitu zaustavljenom u orbiti, dok sunce spušta zadnje zrake na naše besmislene pokrete? Što za njega mogu značiti riječi bez kojih ja nisam mogao dalje živjeti? Ako sada, ovdje, one *njemu* ne mogu biti ishodište, onda kome išta mogu biti? Što može prodrijeti u tu samoću? Samoću? Nakon svih samoća, morao sam moći saznati da je samoća tlapnja. Da sam samotan samo onda kad ne vidim, i kad, uz pomoć plitke nadgradnje, svoju mrenu uzvisujem u otmjenost lijepe duše. Kad mi se ne zatvara svijet, nego se ja zatvaram njemu. Kad mi se pričinja da postoji nešto izvana, nešto što tek treba dosegnuti, neka mogućnost, moguća ljubav, vanjski svijet, nerođeni svijet, neobznanjeni bog naspram kojeg bih bio sâm, jer bi između njega i mene bila tvrda, okrutna i besmislena opna. Šejh je pomogao raspršiti taj pričin, pomogao da saznam da sam ja isključivi tvorac tog ovoja lažne maternice. Ako samo meni, onda nikome, rekao je. I onda evo težine na drugom kraju najlona, evo je. Vučem, povlačim, lijeva, desna, polako, samo da ne otpadne, izranja na površinu, ružičasta sa sitnim pjegama, srce mi se ubrzava, ona se huni, iščupana iz tople crne samoće, dođi, okrutno te zazivam, grabim te sluzavu, otkidam s prijevarnog, naopakog kišobrana, polažem kraj drugarice, supatnice, jest ćemo vas večeras, još polužive bit ćete svečano položene na vrelo ulje. A Pietrova opna, njegov oklop? Kao da oklop nije oko njega, od njega ili od nekog drugog stvoren, nego on sâm jest oklop koji je to odlučio biti. Pa ipak, riječi, zrake, boje ne odbijaju se od njega kao od glatkog metala; ako izrijekom i ne odgovori, osjećam da se moja izgovorena riječ nekako smjestila u njemu i nastavlja svoj život, bogzna kako preobražen, da posljednja zraka ovog rumenila u njemu ne trne nego se meko rastavlja u dugine boje, u skrivenu dugu koju on u sebi motri daleko od svih očiju. Ne traži i ne odbija, ne hrli i ne odguruje. Poneseni didaktikom šlagera i melodramatskih filmova, neki misle da je to duboko zakopana tuga. Ništa dalje od toga, mislim ja, bez obzira na sve razloge koji svima mogu izgledati jači od činjenice da je jedan stroj pobijedio jednog čovjeka u šahu, svima koji su

vidjeli kako je godinama gledao pjesnikinju koja nikad nije pogledala njega, a on je nju, čija je kuća na Otoku od njegove bila udaljena jedva stotinu metara, a stan u Gruadu od njegovog niti toliko jer je živjela dva kata iznad njega, on je nju pogledao zadnji put na pločniku pred ulazom u zgradu, nemoguće izvijena tijela i očiju iskolačenih prema nebu, nebu na čijem se rubu ukazuju najljepši sutoni na svijetu, poluotvorenih usta koja više neće izgovarati stihove na odsječnom a mekom otočkom jeziku, sakatim stakatom, glasom uvijek spremnim za posljednju tišinu:

...i suâmo v nebo pàzu
onī kima kuća ovde ni
kima se koren ne darzī:
kī me je uvde pusadī?
ki me carnu more pubràti?

I prije nego što su Martu pobrali s betona po kojemu se prosuše crne vitice on je otišao, kažu, nestao na četiri dana, nikad je poslije nije spominjao i ništa mu se na licu nije pokretalo kad su je spominjali drugi. Kaić se blago ljulja, El Greco ukočena trupa i brzih ruku vadi drugu lignju, minutu poslije još jednu, to je tri-jedan za njega, i kao da se u polutama nazire tračak smiješka kad mu kažem bravo. Bit će dosta, već je pretamno, dižemo sidro. Tuk-tuk, zavijamo oko rta, ukazuje se selo, svjetalca kuća skromno odgovaraju na izazov zvijezda.

A dok hodamo strmim putem prema Južnoj luci, Pietro sa sićem u kojemu još kišu mekušci, u mraku se čuje Tonijev glas koji pita:

- Ca je, momci, ca ste ćipali?
- Citire uligne.
- Ma jesi vidi, dvua ćipuna kako imaju sriće...

XII

Regrutacija, dok još nije bila novačenje. U uskom hodniku njegovi vršnjaci. Uglavnom nakratko ošišani, u niskom stavu za ratovanje. Većina šuti i gleda u svijetlozeleni zid ili u tamnozeleni pod, jedan očalinko grize nokte na jedinom stolcu u hodniku, neki izlaze pušiti, samo dvojica stalno govore, dobacuju dosjetke i povremeno pogledavaju ostale da vide ima li reakcije i kakva je. Boris je po strani, postranik obični, ne sluša, samo u jednom času čuje: „Jedva čekam, čoviče.“ U razmacima od pet minuta koji se, naravno, čine dužima, izlaze, mahom neprozirnih očiju, poneki, čini se opet, s iskrom ponosa i odvažnosti. Prozovu i njega.

Oficir koji će postati časnik ne diže pogled s papira na školskoj klupi, identičnoj, čini mu se, njegovoj klupi u 4. b razredu. Oficiru koji će postati časnik gornju usnu prekriva tamni brk koji će, čini mu se, Borisu, uskoro obrijati, bolje će mu pristajati i on će se bolje uklapati kad bude časnik. To je doduše on, Boris, pomislio dosta kasnije.

- Ime?
- Boris.
- Prezime?
- Potjehović.
- Ime oca?
- Toma.
- Datum rođenja?
- Osmičetvrtidevetstosedamdesčetvrte.
- Državljanstvo?
- Jugoslavenstvo.
- Nacionalnost?
- ...

Tri točke označavaju vrijeme grozničavog razmišljanja koje očito mora biti što je kraće moguće, a svakom dodatnom sekundom ga, čini mu se, debelo nadmašuje i pritom rasplamsava vrućinu u njegovim obrazima; pojedinačno, točke znače sljedeća pitanja: prvo, koja je razlika između državljanstva i nacionalnosti? Drugo, ako ima razlike, a on dosad nije čuo ništa izričito o tome, ili je to možebit prečuo ili mu je promaknulo, zašto je ona sada važna? Treće, zašto oficir koji će postati časnik i po svoj će prilici ostati bez tamnog brka, prvi put podiže pogled i polako mijenja izraz lica koji ionako nije bio naročito prijazan, ni onoliko koliko to budu izrazi od kojih to na nekim mjestima ne očekuješ, ali se, makar neuspješno, trude da budu takvi, naime donekle prijazni, unatoč životu koji ne žive onako kako bi htjeli i poslu zbog kojega ih spopadaju bolesti unutrašnjih organa?

- Jugoslaven.

(Što je još mogao biti? Što su oni koji su izišli prije njega i oni koji će ući poslije njega? Što se to događa s licem budućeg časnika čiji brk broji zadnje tjedne, a možda i dane? Zašto ga prvi put gleda u oči, i to netremice, i tako dugo šuti prije nego što će zaškiljiti i reći:)

- Tako dakle. I takvih još imamo.

On je, dakle, jedan od takvih. Ubrzo će saznati kakvih. A ubrzo nakon riječi „dakle“ sjetio se što bi on to trebao i morao biti.

Zgodu je poslije podne prepričao Materi. Mati je bila samo malo nacvrcana, još je bilo prerano da bude puno.

- Pa kaj si ti normalan? Kak si me mogel tak osramotiti? Čistokrvni Hrvat, tiboga, i onda veliš da si Jugoslaven? Kak ti je to uopće palo na pamet? Pa kaj ne vidiš kaj se događa, kaj nam Srbi spremaju? Si slep, gluh, ne gledaš vijesti? Jel ti znaš ko su danas Jugoslaveni?

- Ali nikad nismo govorili da smo..

- Kaj se ima govoriti, to se zna, uvek se znalo! Kaj ti ne znaš, mulac jedan, da ti je pradjed bil f Hrvatskom saboru? Čuješ, dečec, f Saboru! Ko to od ovih otud ima vu familiji, de mi reči? Jugoslaven, ti boga vražjega, sada kad naša Hrvatska samo kaj ne prokrvari. Buš ti videl svog boga, bedak jedan bedasti.

I vidio ga je, bedak jedan bedasti, samo dva dana nakon toga, jedne večeri usred grada u kojemu tonu najljepši sutoni i smrkavaju se najčarobniji sumraci na svijetu.

Te se večeri vraćao s popodnevnog turnusa u najglupljoj školi na svijetu, jednim od puteva, da ne bude uvijek isto, ovaj put najdužim, zaobilaznim, preko Poluotoka, od ruba kroz središte prema rubu, kao i uvijek u sebi nešto svirajući, puštajući da svira, da govori, sa što manje veze s onime što je slušao, gledao i činio u proteklih šest sati. U uličici koja se spaja s Kalelargom, na desnom ramenu osjetio je jak, čvornat stisak, podigao je pogled s tla i vidio dva poznata lica, Kane i Matas iz c razreda, i s njima jedan nepoznati, visoki, činio se stariji. Nije imao vremena za razgledavanje lica jer ga je Kane odgurao u prvi portun i stisnuo uza zid.

- Šta je, Boro, čujem da si Jugoslaven, a? Jugović, jebatipasmater. A da ne šuruješ s onim balvanjerosima, a? Niko te ne obadaje, nemaš ovdje ekipu pa si je naša drugdi, baš sebi po guštu, je li? Pizdo jedna...

Borisu se šaka zabila duboko u trbuh, a taman kad je htio uhvatiti zraka munja ga je pogodila u obraz ispod oka, bolna munja koja ga je oslijepila, pao je i onda počeo dobivati po rebrima, pa nogama u guzicu, da se bol zaoštri poniženjem, tjerali su ga da četveronoške puzi pa ga obarali s boka, udarci, još udaraca, gromovitih, oštarih, tupih, bijesnih, sva su trojica cijelo vrijeme nešto vikali ali on više nije razabirao što, bila su to stopljena tri glasa koja su režala i bjesnila iz ponora i onda se čula još jedna, odsječna završna riječ samo jednog glasa, nastala je tišina, barem izvana, jer unutra je bubnjalo i šumilo i pucketalo i žarilo, i ležao je dugo na popišanom i krvavom tlu koje je postajalo sve hladnije, i čuo je korake kako ulaze, zastaju pa ulaze dalje, neki bi nešto promrmljali pa nastavili ulaziti i ostavljali ga u popišanoj tišini, probadanog bijelim munjama, propalog u šumeći ponor.

Dinka je bila kod kuće, jedina budna, jedina dobra, probdjela je noć uz njega i gotovo ga ništa nije pitala, govorila mu je dobre i lijepe stvari koje je napola razumio ali bile su dobre i lijepe, bile su jedine potrebne, potrebnije od obloga i čaja od mente pa i od milovanja po slijepljenoj kosi, čime zaslužuje takvu sestru, tako lijepu sestru čije pjegave grudi sada dopola vidi nad sobom dok mu govori, dok ga blaži i taži a on čak i sada misli, što misli, neke sramne tamnocrvene misli potekle s donjih katova, uza stube topću vojničke čizme ali do njega neće doći, neće ući, ona im neće dati, jer ona je toplo sunce svijeta koje isušuje kaljuže, koja će sigurno isušiti i njegovu kaljužu, tu tamnocrvenu kaljužu na njegovome najdonjem katu, katu na kojem bukti, kako može u kaljuži buktati, kakve su to glupe slike, kako je sve glupo osim ovoga toplog mliječnog sunca.

* * *

Mirovo lice kad je toga popodneva osvanuo na vratima nesuđenog suistraživatelja Zemljine utrobe bilo je takvo da ga je samo trebalo lagano dotaknuti po ramenu, uvesti, posjesti na kauč i na plin staviti kafetijeru, jer Miro voli espresso za razliku od Borisa, i sada mora dobiti espresso. Iz torbe izvadi četiri knjige posuđene od Bore i stavi ih na stolicu ispred kauča. Sami su, to je dobro, Ćaća je duboko u moru svete sieste koju je spretno uklopio u depresiju jednako kao i ratna događanja, a Mati je, valjda, u kupovini ili u čakuli uz pelinkovac s kokošima koje prezire i bez kojih ne može, nakon što je prijepodne provela pred televizorom s rukom na srcu, u falsetu pjevajući domoljubne pjesme i zazivljući novootkrivenog Boga da spasi zemlju Hrvatsku, baš nju od svih zemalja.

Miro dugo gleda cvjetice na svojoj šalici, pa u fildžan desno od nje u kojemu je Borisova turska kava, pa u pod pa u sve što u ovom kičastom tinelu tako dobro zna. Gleda onda i tako dobro znanu geografiju Borisovih zjenica, pa u pod, pa u te zelene zjenice na bijelom licu, gleda nespokojno i potom lice rasvijetli osmijehom koji bi samo Boris mogao prepoznati kao osmijeh. Obojica dohvatiše svoje tako različite a tako jedna drugoj poznate šalice te onaj prštaviji počne izricati isprekidane rečenice koje su kao razlomljeno sitno granje bez kojeg se suvisla vatra ne može razgorjeti. Kad je popio kavu plamen se razgorio i Miro razgovorio:

- Znam da ćeš se sad čuditi. Samo me pusti da ti sve do kraja kažem, jel može? Da, idem na front, na bojišnicu, tako to sada kažu. Ne bih još smio, da, ali to ti je, kao, paravojna formacija. Ma, nek je šta je. Uglavnom, odlučio sam, kreće se sutra i ja krećem s njima. Nemoj praviti takvo lice, Boro... Razumijem ja tebe, razumjet ćeš i ti mene. Mi smo, eto, kao dva lika iz nekog od onih romana iz osamnaestog ili devetnaestog stoljeća, *doppelgänger*i ili jedan lik sa dvije strane: aktivnom i pasivnom. Srećom smo zajedno čitali i proučavali i svašta drugo, pa ćeš i zato bolje razumjeti, znam da hoćeš, jel da hoćeš? Gledaj, ti si odabrao ostati po strani, ja to poštujem i shvaćam. Za to si, uostalom, i podnio neku žrtvu, nemoj se kesiti, stvarno to mislim, skoro si ostavio kosti u onom portunu, iako onim majmunima nije moglo biti jasno što je kod tebe u pitanju. Ja sad idem podnijeti svoju žrtvu, a moja je prednost ta što će ona biti uvažena, ako mi se nešto desi bit ću slavljen kao junak, a meni sad nije junačenje na pameti, toliko me poznaješ. Idem, pokušat ću učiniti nešto dobro, iako ni ti ni ja ne gledamo to dobro tako kao što ga sada svi gledaju. Sa mnom ide jedan od one trojice koji su te mlatili u portunu, ne tjeraj me da ti kažem koji, nije to sada važno, njegovi motivi nisu sada važni, a moj je motiv to što gledam što se događa, to što se događa krvava nepravda, što gore sela u zaleđu i ljudi ginu na pravdi Boga, tu, nama pred nosom ili iza

leđa, i ja ne mogu a da ne pokušam, da budem prisutan. Slušaj, jebe se meni kao i tebi za naglo konstruirane svetinje i mitove, ali ne jebe mi se za to što stradavaju oni koji ni sa čim od toga nemaju veze, ubija me sjediti i gledati, i znam da znaš da bih išao i da mi nisu ubili barba Zvonu, mog barba Zvonu koji me naučio kako se love komarče i kako se režu gropi i kako se curi nalaze mekana mjesta. Ti ćeš ostati, imaš utočište na svom otoku, a ja sada ne želim utočišta. Miro će se boriti, a Boris mirovati, ha. Ajde, ne mršti se. Ne želim da se sada patetično opraštamo, već je ovo sve dovoljno patetično. Nekako mi se već sada čini dobro da ti ostaješ a ja idem, treba nam to, Boro, trebaju nam dvije perspektive, nemam pojma koja će na kraju biti bolja i šta tu uopće ima biti bolje. Nemam pojma ni kakav motiv ima netko tko se u ovo sve prijavljuje iz Varaždina, zapravo imam ali s tim pojmom i motivom ja nemam ništa, kao ni s motivima onog mandrila koji te mlatio. Nije ovo misija, shvaćaš, ovo je samo moj pokušaj, da pred užasom samo ne kršim ruke, da samo ne psujem i ne proklinjem. A ti mene nemoj proklinjati kao što me zbog ovoga danas proklinjala moja lipa uplakana Anita. Adio, dragi moj, hvala ti na kavi.

Nekoliko dana potom, Boris je od četiri ponuđene teme za pismenu zadaću iz hrvatskoga: a) Moj doprinos čistom moru i okolišu, b) Moje idealno ljetovanje, c) Što mogu učiniti za svoju domovinu u ovom strašnom času, i d) Razno, odabrao četvrtu i dao joj naslov

Dezserter

ispod kojega je, kad je nakon pet minuta sjedenja i zurenja u ploču, pošto je u njemu već uskuhalo te mu je para počela izlaziti na uši, u dahu napisao sljedeće:

„Želim nešto napisati o riječi koja se kod nas u posljednje vrijeme dosta često spominje na televiziji i u novinama.

Različito se možemo postaviti prema toj riječi. Učili smo: *dulce et decorum pro patria mori*. Znači, kome je do časti doma, roda i naroda, kome je do vrijednosti junaštva i odvažnosti, tome će dezserter biti oličenje niskosti, pravi ljudski otpad.

Dezserter se, naravno, može smatrati i kukavicom koja bježi od dužnosti, ljigavom jeguljom i nečasnom pobjeguljom. Ali možemo ga gledati i kao nekoga tko se odbio uvrstiti, tko je odbio biti u stroju, u redu, u rodu neke vojske, koji neće biti stroj u ljudskom obličju, predan tobože višem cilju koji mu je nevidljiv,

a ako mu je vidljiv onda mu je besmislen.

Dezertera, znači, možemo gledati kao nekoga tko ostavlja, napušta, odriče se. Ne žrtvuje se na oltaru koji za njega nije svet, ali se zato žrtvuje na neki sasvim drugi način, koji je za njega možda važniji pa i svetiji. Odriče se društva, slave, časti, odriče se zasluga i nagrada, odriče se ordenja i zahvalnosti, odriče se i svoga imena kojim bi, da se nije odbio svrstati, mogle jednog dana biti nazvane škole, ulice i bolnice. Po tome je dezerter u stvari nekakav asket, kao čovjek koji se povukao u pustinju. I to baš povukao, ne pobjegao, a ja mislim da to nije isto.

Na dezertera nitko nije ponosan, a na ponos on se ne odvažuje, jer na što biti ponosan, u ime čega se odriče i žrtvuje u odricanju od žrtvovanja, radi čega sebi uskraćuje mogućnost slave i dobrog glasa, u što to on zapravo istupa i iskoračuje kad se izvrstava iz časne vrste? Je li to tek drugi stroj, je li to njegova apsolutna sebičnost ili samo jedno neprozirno ništa u koje naglavačke i ništa ne odvagujući skače? Je li to tek sigurnost – u bezimenosti ili u pustinji u kojoj jednom možda nazret će se oaza, neko drvo s kojega će kusati do kraja svojih prokletih dana?

Dezerter je onaj koji ne sluša Krišnu, božanskog kočijaša u staroj indijskoj knjizi koja se zove Bhagavad-gita, koji kolebljivom Arđuni nalaže da se odazove dužnosti svoje kaste, da ne gleda bezbrojne oči svoje rodbine koje će se zbog njegovog mača ugasiti, da gleda samo kako će ispuniti svoju zadanu svrhu, bez milosti. Gospodu Krišni toliko je stalo da razuvjeri sumnjičavog Arđunu od dezerterstva da mu se pokazuje u svim svojim obličjima, čudesnim i strašnim, da mu izlaže čitavo božansko učenje o svim oblicima joge, o svim dimenzijama univerzuma, o Atmanu i Brahmanu, o stvaranju, uništavanju i onome što se ne može uništiti.

A dezertera koji se ni božanskim govorom ne da nagovoriti ni ljudskim nagovorom uvjeriti da je sinja kukavica – koja neuništivost njega čeka i koji odgovor na kraju stranputice? Onaj tko se svrstao i uvrstio, uredio i odredio, namijenit će mu pustinju kao nemilosrdnu vječnu vatru u kojoj će gorjeti njegovi grijesi izroda i odmetnika; netko nesvrstan (ali ne kao što je naša zemlja do nedavno bila) možda mu prepusti pustinju kao prostor u koji će jednom stupiti njegova buduća braća, slobodoljubiva, izuzeta od svake vrste,

svakog stroja i svakog rata, božanskog ili ljudskog, pa i onoga rata za koji Heraklit Mračni kaže da je otac svemu, svemu kralj: jedne je iznio kao bogove, druge kao ljude, jedne je učinio robovima, druge slobodnima; možda dakle odmetnik, u pustinji kao beskonačnoj mogućnosti slobode, jednom zaista samog sebe oslobodi, pa makar onda po njemu ne nazvali nijednu ulicu ni školu.“

Za sastav je dobio četiri. Ispod ocjene urednim je rukopisom, crvenom kemijskom bila ispisana primjedba:

„Pokazao visok stupanj pismenosti i vrlo precizno izražavanje, iako mjestimično pomalo nedorečeno. Bila bi to petica s obzirom na formalne i stilske značajke, ali s obzirom na okolnosti u kojima se nalazimo i neukusno provokativan izbor teme, bilo bi nepravедno ocijeniti ovaj sastav s odličnim. U vrijeme kada naša zemlja prikuplja snage za obranu i kada naša Crkva napokon slobodno podiže svoj glas, u najmanju je ruku neprimjereno raspisivati se na ovakvu temu, na ovako afirmativan način, i to još uz pozivanje na autoritet nekakve neznabožačke i primitivne vjere kojoj u našoj sredini ne bi smjelo biti mjesta.

Rado bih o tebi porazgovarala s tvojim roditeljima i sa školskim pedagogom.“

Uskoro je došla vijest da je Miru, najmlađem dobrovoljcu u njegovoj paravojnoj jedinici, u zaleđu kiša gelera zahvatila nogu. Nakon nekoliko operacija, amputacija je ipak izbjegnuta. Boris ga je dvaput pokušao posjetiti, jednom u bolnici i jednom kod kuće, ali rekli su mu da Miro ne želi primati nikakve posjete. Teško je bilo vjerovati da baš takva uputa dolazi od Mira, njegovog Mira. Otac unesrećenoga, koji ga stotinu puta bijaše dočekaо raskriljenih ruku i uvijek ga je nečim nudio, smokvama, bajamima, pršutom, zadnji put čak i vinom, sada ga je gledao mrko i neprijateljski. Tek u proljeće Boris je ugledao Mira na Poluotoku, na suprotnoj strani Narodnog trga kako polako, na štakama, nestaje u sporednoj ulici. Prvi poriv, da dotrči do njega, u Borisu je zaustavila neka čudna rampa, još teža i tvrđa od one koja ga je priječila da se u uključi u vihor oko sebe, i u vezi s njom, tom rampom, kasnije mu je na um pala banalna i nedostojna pomisao da ima oblik križa.

Nakon toga o Miru je samo slušao, trudeći se da od izvora obavijesti prikrije gorljivu znatiželju: ranjeniku su omogućili da maturira bez obzira na zaostatke, ljeto je proveo zatvoren u rezervatu svoje sobe, manijakalno čitajući iza poluspuštenih roleta, i najesen je u Zagrebu upisao studij indologije i komparativne književnosti. Potonju je nakon prve godine

zamijenio filozofijom. Čuo je da je tamo gore upoznao neku Ivonu, koja je znala liječiti traume od mraza, magle i stravičnih sjećanja, i ubrzo se doselio k njoj i njezinoj cimerici u unajmljenu mansardu. I o toj se mansardi govorilo svašta, ali to je Borisa manje zanimalo. Po njegovim informantima, ispadalo je da posrijedi leglo razvrata i opskurnih obreda, u kojima je sudjelovao i stanoviti Jarac-Mudrijaš, a navodno je na vratima stana stajao natpis „Kod troje desperadosa“. Štake je, rekli su, zamijenio štapom i za sobom je dostojanstveno vukao nogu punu vijaka i pločica. Po birtijama je opčinjavao dosjetkama i kalamburima, kozerijama i fabulacijama, opservacijama i elukubracijama, kanonadama kalambura, svom tom produkcijom od koje se sada, pišući iz dalekih zemalja koje više nisu daleke, sve više susteže, i čini se da dobro zna zašto to čini.

A Boris je ostao u napadanom gradu i također uspio maturirati a da mu nije bilo jasno kako. I zašto. Bio bi se smijao da je mogao: ispit zrelosti. Između dva urlika sirene. Između prošlih i budućih kukavištava. Između prva dva usamljena pijanstva i grčevitih masturbacija. Između dvije roditeljske patologije. Između žudnje da za sobom povede Dinku nekamo izvan toga svijeta i slutnje da je, kudikamo više od njega, njegova sestra sada svoj čovjek i svjestan, sazreli dio toga svijeta. Između Otoka i Gruada. Između zova žileta i izazova užeta.

XIII

Kolovoz, kasna večer, Kafić. Posljednji zauzeti stol, nakon što su se zjakala pokupila, kartaši umorili, austrijski turisti se povukli u blago zaljuljana naručja svojih jahti. Na stolu Pietrovo pivo, Darkov gemišt, Katin džin-tonik i moje crveno vino. Dim se diže prema sjenici od loze. Koja god se tema potegla, najviše se čuje Darka.

On je iz Zagreba. Prije sedam-osam godina prvi put je došao ovamo na ljetovanje, tada sa svojim najboljim prijateljem Svenom. Nastavio je dolaziti i usput se raspitivati, potkožen nasljedstvom od neke tetke iz Austrije koju je jedva ikad vidio, o mogućnosti kupnje kuće ili terena. Nakon nekoliko dolazaka i obilazaka, prilika se ukazala: starome Zamariji umrla je žena pa je odlučio otići kod svojih u Gruad i prodati kuću s malim vino-gruadom, negdje na pola puta između dvije uvale, na najpovišenijem dijelu Otoka. Darko ju je uređivao, natezao se s dvojicom mjesnih meštara koji su logikom monopola nabijali cijene i izluđivali pridošlicu, kojega se na svakom izlasku iz trajekta moglo vidjeti s nekom kramom, izlizanom singericom ili antiknom lampom s resicama na platnenom zaslonu, crnim telefonom od bakelita, mesinganim svijećnjakom punim zelenih mrlja. Bile su tu i egzotične biljke koje će ubrzo umrijeti od prisile na nedovoljno južni život, i knjige, naravno, u mnoštvu kutija koje je trpao na Tonijev traktor, pa prastari, neupotrebljiv bicikl s onim velikim prednjim i majušnim zadnjim kotačem, pa kaširane reprodukcije Toulouse-Lautrecovih plakata, kožnati kovčezi okovanih uglova i nepoznatog sadržaja, preparirana sova, model crnog Forda T u omjeru 1:5, portabl pisaći stroj marke Underwood iz 1925., kao što je svaki put imao potrebu reći, iz 1925., pazi, to su ti prvi portabli, još je Rilke mogao svoje posljednje stihove tipkati na njemu, a onda je došla i vestern-kada s vijugavim lavljim nogama od mesinga, koja je na mulu izazvala posebno divljenje, zamalo koliko i replika Kožarićeva prizemljenog sunca iz prijestolničke Bogovićeve namijenjena vrtu pred kućom, koja se, replika naime, valjala po prikolici traktora i na Darkov užas udarala u njene limene rubove i svaki put se malo ulubljivala, ili obavezni gramofon s golemom trubom, već odavno stali zidni sat s intarzijama i kukavicom te jedra crnkinja koju su vidjeli samo toga dana na iskrcaju trajekta i nikad više, pa nitko više nije bio siguran postoji li ona doista ili je mulcima na mulu mašta nabujala od zvizdana i svih tih sumanutih stvari koje su vidjeli kako izlaze iz trajekta te su još i nju izmislili.

Darko se, dakle, smjestio i namjestio svoj muzej-dom, i otada silazi sa svoje uzvisine među domoroce, plemenite divljake, koje nuka da pred njim govore svojim jezikom, da se ne

prilagođavaju njemu, on će razumjeti a i treba mu to, želi se udomačiti pa i on govori da je ćipa citire uligne, makar su možda bile tri, ali bolje zvuči kad su citire, makar to citire bilo u istoj rečenici s prijestolničkim kajkavizmima i metaforama, i makar možda nije ćipa nijednu, i želi saznati sve o Mudukljuaku, otočkom vukodlaku kojega zovu još i Spudgulac, jer to mu sve treba, moraju mu sve reći jer će iz toga izaći velika, nečuvena priča. Počeo je sastavljati i slovar iliti bisednik otočkoga govora koji planira objaviti u luksuznom izdanju, u nakladi Matice hrvatske, zadarski ogranak. Nakon što je isparilo nasljedstvo, živi od književnih prijevoda. S engleskog i španjolskog. Nema šta, išao je na sigurno: još mu samo fali kineski, pa bi jezično pokrивao gotovo čitav aktualni globus. Ali njegove su avanture umjerene. Njeguje izgled negdje na pola puta između boema i katoličkog karizmatika: debele usne, koje se krive na jednu stranu dok govori, uokvirene su mu brkovima i ovalom brade koju održava taman toliko da se vidi kako mu do te brade nije pretjerano stalo, s pokojom namjerno ostavljenom predugom dlakom. Uvijek mrvicu masna kosa vezana mu je u ne predug rep. Uvijek nosi nepalske košulje i vrećaste hlače od lana, zimi obavezno i svileni šal pastelnih boja, tri puta vezan oko vrata i s umjerenim nemarom prebačen preko ramena. Na nogama gladijatorske kožne sandale, ovlaš iskrzane.

Darka se, dakle, čuje i on uzvikuje:

- Kaje, ne bu valda fajrunt? E da, kak ovdje velite fajrunt? Kate, daj još jednoga, lipo ladnog, prosim te. I za Borisa i Pietra, ne, no, bute još, ca ste glave obesili, baš je krenul razgovor. Znaš kak je rekel Hegel u *Fenomenologiji*: istina je cjelina, skup svih članova, a ono istinito je bakantski zanos u kojemu nema člana koji ne bi bil pijan. Zato i sebi isto tak nekaj natoči, jer Kate, znaš, došel sam ovamo iz Bufeta koji su tak rano zaprli, ne znam koji vrag, i onda san reka, čuj, ak...

- ...ne možemo prominit svit, možemo birtiju.

- Baš tak, čitaš mi misli, o sweet Kate, do you wanna be my mate?

I dohvaća čašu gemišta koju je na stol donijela sweet Kate, ispija tri duga gutljaja i nastavlja:

- Nemre se disat od tih turista, čovječe, od njih i od ove sparine, nemre se ništa, ni delati ni pisati...

- Inače, kako tvoje pisanje, Darac? - ubacujem se, jer ako ga nitko za stolom ne bude ništa pitao o romanu morat će popiti još barem tri gemišta, a onda će navući izraz uzvišenog očajnika i tijela blago povijenog pod teretom neshvaćenosti, s rukama na leđima kroz tamu

krenuti u svoj muzej-nespokoj, gdje će pojesti ukiseljenu japansku šljivu koja, kaže, zajamčeno sprečava mamurluk i usnuti halucinantne snove pod damastenim baldahinom.

- Ah, pisanje... - odmahne širokom gestom. - Ponekad mi to sličići na guranje gorostasni kola po beskrajnoj blagoj uzbrdici, guranje koje ti donese nagradu u vidu jednako blage, ali kratkotrajne nizbrdice, kada kola načas krenu sama, kada bez tvoje pomoći, i onda osjetiš...

- ...blaženo oslobođanje i smisao svega.

- Bravo, Kate. Jebiga, ponavljam se, to čini cuga, bez moje pomoći, haha, ali slika je dobra, zar nije?

- Dobra, dobra - mrmljamo svi uglas i dižemo čaše za stvaraoca.

- Za stvaranje - skromno uopćava Darko, uzdiše i otvara vrata svoje radionice:

- Trenutno me najviše muči kompozicija, stvar klizi u više kolosijeka, bez zapreka, materijala ne fali, ali kako to sve orkestrirati da nigdje ne škripi, da spojevi ne strše...

- Koga dijuavlja uvuah govori - pita Pietro, ispod glasa, više onako za sebe, ali stvaralac se ne da omesti:

- Mislim da ću morati izbaciti neke dijelove, a to je uvijek tako bolno, jer i ti dijelovi su iziskivali krv i znoj, da sad ne govorim baš o porađanju... Bajdvej, Boro, motaju mi se po glavi one tvoje storiје iz Andaluzije i Magreba, pa sam baš mislil da iskoristim nešt od toga, da geografski rastegnem priču, ali i duhovno, kaj veliš? Mislim, ako nećeš ti, jer kada ti pripovedaš sve to, sve te slike, to samo da se stavi na papir...

- I šta bih ja onda s tim stavljanjem na papir?

- Pa niš, čuj, mogla bi iz toga izrasti jedna, ono, novela, ili spiritualni putopis, to bi išlo, kajznam, možda čak i roman jednog dana, mogu ti dati i pokoji savjet, ono, iz iskustva, kužiš.

- Ma zapišem ja ponešto tu i tamo, nije da se nisam u tome okušao, ali meni to nije dovoljno.

- Misliš, nisi zadovoljan time kako to ispada?

- Ne, nego nisam zadovoljan time kako ispadam ja, kako živim i kako sam u tim bilješkama ispao bolji nego što jesam, čak i kad opisujem ono najlošije od sebe, a ono što se događa u

meni i oko mene dobilo je privid reda i smisla, pa se i ja nakon toga osjećam nekako uredniji i smisleniji. Nekako opravdan pred sobom i svijetom. Meni treba budnost.

- Pa i pisanje je način razbuđivanja, probuđenja, ne.

- Je, ali kad odložiš olovku ili ugasiš kompjuter, što onda? Naložio si peč svoje budnosti do usijanja, do krajnjih granica pa i preko njih, i što onda? Odlaziš mirno spavati, nastavljaš drijemati i hrkati i mjesečariti, skriven iza svoga djela, svoga ovjekovječenog djelića, koji se jednom možda odvažiš nekome i ponuditi, pa se u tome nekome ta iskra koju si umrtvio na papiru i oživi i razgori, da bi opet utrнула u pepelu mirne savjesti i samorazumljivo tupe svakodnevice, jer se taj netko na sat ili dva, eto, malo duhovno uzdigao i sada, opravdan pred sobom za taj dan, može spokojno nastaviti s hrkanjem.

- Ma koga dijuavla sada ti govoriš, Boro? - ne izdržava Pietro, kojemu se na jarčevsku bradicu nahvatala pivska pjena.

- Sve je to lepo, stari, ali ne bi ti ovak mogel ni misliti ni govoriti da iza sebe nemaš tonu tih pročitanih ovjekovječenih djelića.

- Ma naravno, ali to su odskočne daščice, postaje na putu, služe tome da se ide preko njih.

- Kamo preko?

- Pa recimo, preko razine jednog romana, čak i ako je taj roman vanserijski. Preko dobre priče, uvjerljivih likova, virtuoznog stila, duboke psihologije, pa i preko parodije svega toga. A ti pišeš roman, zar ne?

- Tak je.

- I što hoćeš njime postići?

- Da bude dobar, odnosno uglavnom ovo kaj si nabrojal. Prava, uvjerljiva, višeslojna priča, izazov, čovječe.

- E vidiš, to meni nije dosta. Nije da nemam svoje razbibrige, pa sigurno i beskrajno ispraznije i pliće nego što će vjerojatno biti tvoj roman. A ja ti od srca želim da ga okončaš onako kako misliš da treba, iako će mi biti malo i žao jer ćemo izgubiti jednu temu za ovim stolom, barem do idućeg izazova. Ali hoću ti reći da meni kao čitatelju treba više od dobre, pa i najbolje priče. Ne radi se o tome da sam zbog cijele jedne pročitane biblioteke postao

izbirljiv ili čak blaziran, da mi se ukus ne znam kako rafinirao, ne; ili ako i jest, onda je to sporedno. Radi se o tome da od tebe tražim da me promijeniš, ne samo da nešto burkaš i golicaš u meni dok u takozvano slobodno vrijeme čitam tvoje djelo, nego da nakon tog čitanja više ništa ne bude isto, da mi s očiju makneš barem jedan sloj blata. To znači da to djelo bude takvo da bez njega moj, i ne samo moj svijet, više u temelju nije isti. Reći ćeš da je takvo što čudesna iznimka, ali u ovom jednom uzdahu i izdahu koji zovemo svojim životom meni je jedino do čudesne iznimke istinski stalo. Vidiš, zato ću ja možda ponekad nešto i zapisati, ali tek toliko da se kasnije imam čime podsjetiti na neku uobličenu misao, ako mi je i to uopće potrebno. A ti, misliš li da možeš napisati nešto slično ovome što pokušavam dočarati?

- Ne znam, čoviče, visoko si to postavil...

- Nego kako. Ali zapravo me više zanima *hoćeš* li ti to, jer ionako ni ti ni ja nismo kadri znati *možemo* li.

- Čekaj malo, ne znam kak tebi, al meni se grlo skroz osušilo. Kato, zlato, ćeš mi natočit još idun?

- Hoću, ali onda je finito, da znuaš.

- Nedajbože. Čuj, Boro, dobro... Veliš čudesna iznimka. Mislim, i ja tome težim, okej, ali zaboravil si neke stvari.

- Na primjer?

- Pa, na primjer, igru. Igrom se isto skidaju slojevi blata o kojima ti pričaš. Ne mislim tu na običnu satiru, kužiš. Recimo, možeš kroz priču koju bih ja, recimo, sastavio od tvojih priča i još nekih drugih, pokazat kak su se te priče odvrtile umjesto nekih drugih, kako su kopije drugih, starih priča sa sitnim varijacijama i kak ih baš to čini dirljivo smiješnima, pokazujući kak smo svi mi sa svojim umišljanjima i utvaranjima beskrajno smešni, kužiš? Možeš pokazat i to kako su se mogle odvrtiti skroz drugačije, kak je, recimo, onaj tvoj frend Miro mogao biti ti, sada i ovdje, i kak si ti mogao biti on, zagrebački student indologije, dapače, kak smo i ti i on i ja možda *trebali* biti neki skroz drugi, samo su se desile ili neke grozne zabune ili neke urnebesne slučajnosti. Grozne ili apsurdne ili komične, kak *hoćeš*. A pokazat tak nešto nije baš sasvim bezvezna stvar, kaj ne, pa makar se tebi kao čitatelju možda ne potresla duša iz temelja kada to budeš čitao, ako uopće budeš i ako ja to napišem. Nije ni meni do priče ko priče, razmeš, ono, pričam ti priču, bolju ili lošiju, bolje ili lošije, ali time što pokazuješ i

prokazuješ svu tu zapetljanost možeš upravo svašta raspetljati, možda pokazati i neka pravila igre koju tako hipnotizirano igramo, i to zorno, tako da pozoveš na raspetljavanje a ne da nacrtáš rješenje...

- A ne da nacrtáš rješenje, to mi se već sviđa. A i ono s igrom. Iako ću vjerojatno radije brati šparoge ili loviti lignje nego čitati tu priču...

Na to Pietro lupi praznom kriglom po stolu, nagne se prema meni pa me pogleda odjednom razrogačenim očima i iz dubine zareži:

- *C'est très mal. Très, très mal.*

Tajac. Probuđeni Pietro. Pogledom sprečavam Darka da kaže Pietru nešto što ne bi trebao, da ga otpili kao glupu i dosadnu ludu, on ga ne zna. Ne može znati.

- U pravu si, Pietro. Jako loše, zločesto, još i više, zlo, znam.

Nekadašnji borac na šahovskom polju povlači se u početni položaj, spušta kapke napola, uvlači se u se. Nespretno nastavljam:

- Nego, baš u vezi s igrom, mislim da ti još nisam pričao o jednom tipu kojeg sam upoznao u Andaluziji, Marokancu, zove se Tariq... Ali sad su i meni usta suha. Kato, molim te, Pietru i meni...

- Dosta ste mudrovali, momci, morete sutra nastaviti sjednicu.

Dok nas ispraća, Kate me na uho pita:

- Slušaj, Boro, jesi li to baš sve tako misli ka ca si mu govori, ili ga više, onako...

- Ma više ga onako...

- Ka ca san muogla i pensati. Ajde lipo spati. Ti i ova dvua zgubidana.

- Zgubinoći, Kate, zgubinoći, na kraju svojih moći...

- Je, pun si mi lipih besid ka nebo zvizda. A bilo bi mi vas lipše sutra vecer vidit kako sidite svak s nikon lipon curom i s njima brojite zvizde na muliću. I malo mučite, za promjenu. Naročito ti i ovi umitnik, e. Evo ti cmok, adio.

Premda rođen u tvrdoglavom znaku, rogova povijenih poput pužnice, nemam ništa protiv

dobrih savjeta. Pokoravam se stoga njezinu savjetu i sutradan uvečer na mulić pozivam nju.
Sjedimo i brojimo. I šutimo.

XIV

Uzbune, zamračenja, lažna svjetla, vijesti o smrtima, odsječeni grad, odsječeni udovi, zjapeće rupe na fasadama i lubanjama, žuta, ljuta i bijesna lica, zastave, zastave, mrvljenje postojanja, hvatanje za mrvicu, i nad svime strah koji truje krv, mlijeko, vino pa i samo more.

I na Otoku, utočištu na kojemu se rat događao samo na nekoliko tranzistora napajanih agregatima, jer struje nije bilo i dugo je neće biti, strah je zatrovao sve, sušio lozu i ukidao osmijehe. Muški pripadnici Borisove generacije i oni nešto stariji, potencijalno topovsko meso, koji su imali nekoga na Otoku odreda su se tamo sklonili, strepeći da ne dođu po njih, da ih ne odvedu, a kad bi se odvažili izmigoljiti iz kuća punili su Kafić, u njemu navijali domoljubne pjesme na kasetofonu, napajanom zadnjim baterijama, kleli srbočetničkounitarističkojugokomunističke majke i maljevima razbijali odavno napuštenu kasarnu jugoslavenske mornarice, čak sjekirama obarali borove i čemprese koji su je okruživali. Jedne noći, nakon opijanja s junačkim desnicama na srcu, netko se dosjetio da im je u mandraču blizu Kafića nadohvat ratni plijen, svojina kletog dušmanina, pa su čamac sklepan na Dunavu, u kojemu je do prethodnog ljeta pančevačka obitelj, inače prvi komšije Borisovih, odlazila na pecanje iako nitko na Otoku nije mogao vjerovati da bi takvo nesklapno čudo ikad moglo zaploviti, temeljito razlupali i potopili. Pred zoru su paradirali selom držeći u junačkim desnicama daske preostale od čamca zvanoga Gau Gau, kao da vitlaju dijelovima srušenog neprijateljskog aviona ili svježe oguljenim skalpovima vjekovnih protivnika.

Bilo je i drugih parada, kad je već o guljenju riječ. U ratu ne ubijaju ribe, zar ne, ali kako je kod nedalekog školja još bio usidren brod Jugoslavenske ratne mornarice, kako su Otok povremeno nadlijetali avioni pripadajućeg vazduhoplovstva te bi se čuli praskovi od probijanja zvučnog zida, i kako se čekalo da svakoga časa dođu *catnici*, gotovo nitko nije odlazio u ribolov, čak ni s kraja. Nije to značilo baš glad, jer su se trošile zalihe krumpira i pekao se kruh, ali je u želucima povremeno kruljilo kao pedesetak godina prije. Ne, nije to bilo zbog gladi, više uslijed obijesti i općeg osjećaja da je sada dozvoljeno ne baš sve, ali svakako mnogo više nego prije. Takav osjećaj, uobičajen u vremenu u kojemu se čini da vremena više neće biti, barem da bi ga moglo ne biti, ili barem da u neposredno predstojećem vremenu možda više neće biti ničega – osjećaj, opet, paradoksalno skopčan s viškom vremena – navodio je naraštaj nešto mlađi od onoga razbijača broda na raznovrsne objesne radnje. Meta je bio debeo tigrasti mačak koji je navodno krao hranu po kućama

umjesto da lovi miševе. Jednoga popodneva mulci su ga šćepali. Oćajno mijaukanje kod Maloga mula privuklo je Borisa, koji je šćetao u blizini, i druge dokone gledatelje. Najodvaćžniji je bio Tonijev muali, koji je donio noć. Dvojica su drćžala mualoga tigra dok ga je Tonijev muali klao, ispod vrata, kao janje. Neki su uokolo prizora navijali, neki se ćak suludo smijali, cure su se zgraćžale, i Boris isto tako, ali svi su bili općčinjeni. Stipe je s groblja donio drveni krić, ćija je velićina bila neobićno prikladna, i zabio ga duboko u zemlju. Trojica drćžaća pribili su maćka na krić, a mali koljać ga je derao. Komadi ispruganog krzna padali su po borovim iglicama u šumarku. I ono malo preostalog zgraćžanja ustupilo je mjesto odobravanju i klicanju. Ćudno je koliko je malo ostalo od debelog *macuna*: krvavi crv raširenih prednjih šapa – koje su djelomićno prekrivali ime, prezime te godinu rođenja i smrti nekoga tko je sigurno barem većini prisutnih bio u rodu – i klonule glavice s optućujuće izbećenim oćima. Lubanja kunića. Netko je donio kasetofon, netko drugi maznuo je roditeljima iz kućne zalihe bocu lozovaće. Trešćtali su Guns N' Roses, boca je krućžila, plesalo se, vikalo i usput sakupljalo granje. Silvana je iza grma nagradila Tonijevog mualog rućnim i usmenim radom. Maćka su skinuli s krića, neobićno paćžljivo, i nataknuili ga na raćžanj. Našćlo se i piva za polijevanje. Vrtili su ga naizmjenice, i cure su se ubacile. Maćje trupćlo poprimilo je lijepu, rumenu boju. I Borisa, koji je sve to gledao zgranut ali nikako se ne pomićući odande, ponudili su mesom. Odbio je samo zatresavši glavom, a govorili su da je mekano, sasvim slično mladoj kozletini, samo bez onog vonja. Veselje u šumarku pored Maloga mula potrajalo je do duboko u noć, kao da se na raćžnju vrtio tucet janjaca ili tada popularnih volova, a ne jedan maććak. Źao mi je, Beli, pomišćljao je Boris godinama posćlije, izjedan grićžnjom šćto nije reagirao ili barem prosvjedovao. Ali tako je to bilo na Otoku ljeta Gospodnjeg devedesetdruge.

* * *

A u Gruadu samoća jaća i od straha, ništa se ni s kim ne moćže podijeliti, u Borisu od straha još jaća ćećžnja da se privije uz topćlo Źensko tijelo, da ućće i nestane u jednom od tih tijela koja je gledao na Kalelargo srkućući jedan mali makijato sat vremena, tih tijela nekako otpornijih na otrove, lijepih i glatkih, blistavih i nedostićžnih. Zalazio je u malobrojna uveććer otvorena mjesto, nadao se ćudu, dodiru. Prezirao je svoje donje katove, mrzio ih šćto ga toćlika nadjaććavaju, uprezao sve moguće misli da ukroćti toga mladog, zapjenjenog crnog bika, raspomamljenog bika jaććeg od svega, razornu silu koja ga je ponićžavala i odvlaććila na mjesto na koja njegov gornji dio nikad ne bi ni primirisao, i najgore je bilo šćto je na takvim mjestima

znao sresti i Dinku. Osjetili bi jedno drugo i prije nego što bi se ugledali kroz dim, preko čupavih glava, a kad bi se ugledali nelagodno bi se nasmiješili, Boris bi joj prišao samo ako nije bila okružena s previše mulaca, a kad bi joj prišao ona bi ga upoznavala s čupavcima i ćelavcima koji su bacali šale i jedva skrivali pohotne poglede, jedan bi dobacio da Dinka ima svoju ružniju i mutavu verziju koju drži kod kuće i svima bi to bilo jako smiješno, i Boris bi se onda pokupio i potražio drugo takvo mjesto, ako ga je uopće bilo.

Jedne večeri se učinilo da se događa ono što mu treba, što mu najžešće, prešno i prijeko treba, ona se stvorila na stolcu kraj njegovog, obratila mu se, zaboravio je njezino ime čim ga je izgovorila, ono je bilo najmanje važno, osjećao je toplinu daha i kože, drugu samoću kraj sebe koja se žudi bar načas ukinuti, izgubiti se, makar već sluteći da to ne ide tako, ne ide tako, zaboraviti budućnost, skloniti se u jednom naručju. Dah joj je vonjao na votku a vrat na jeftin parfem, nespretno su se milovali i pleli jezike. Izašli su na ulicu kao da hapse jedno drugo, opipavali se poput slijepaca, i bili su lijepo slijepi i slijepljeni, nisu mogli učiniti ni dva koraka a da ne posrnu u pokušaju da hodaju obavijeni jedno oko drugog. Jednom su i pali na izlizane, hladne kamene ploče ali ništa nije boljelo, smijali su se i ugledali mračni portun u kojemu nije bilo znaka života, svjetala ni koraka. Ona mu je pomagala, bila je spretnija, dok se on gubio u slojevima, naborima, kopčama, gumbima, rasporcima, porubima, o zašto se sve to isprečuje, toliko tih besmislenih koprena, bilo bi lakše kad ne bi stajali i kad ne bi bila ovakva tama. Vodila ga je u njegovoj hitnji, na trenutak mu se učinilo da vidi podsmijeh ali se na to nije obazirao, samo da se već jednom probije, provuče, prodre, i kad je došao do uskih dveri iz kojih se oslobađao neki dosad neznan miris, vođen toplom, sigurnom, mekom rukom, kad su se mokre dveri odškrinule nešto se u magnovenju ispuhalo, ukočio se i istovremeno smekšao, dok je žar i hitnju u njemu polako zamjenjivala panika. Ona se spustila da pomogne ali ništa nije pomagalo, ni topla ruka ni topli jezik ni toplije usne, gledao ju je odozgo, privikavši oči na tamu prvi put je vidio bijelo obojane pramenove koji su se spuštali s obje strane razdjeljka izmjenjujući se s crnima. Crni pramenovi bili su masni, dva razbijena reda masnih klavirskih tipaka, a na narukvici ispod šake kojom ga je prečvrsto držala i natezala bile su šiljate zakovice koje je sada isto tako prvi put vidio i presijavale se u mraku portuna. Blago ju je primio za glavu, odmaknuo od sebe i odmahnuo glavom, gledajući u neki crni ugao. Ona je naglo ustala, nadlanicom otrla usne i rekla:

- Jes ti neki peder, a?

On je zurio u isti ugao, drhturio i odmahivao kratkim trzajima glave. Ona je popravila majicu, prezirno podigla gornju usnu, frknula, i dok se okretala prema ulazu preko ramena

dobacila:

- Ja iden natrag u kafić. Ako 'š i ti doć, moga bi mi barem platiti piće.

Kući je išao zažarena lica i otkopčana šlica. Osjećao je da mu je glava usijana crvena kugla što jedina sjaji u mračnim ulicama. Dobra meta, pomislio je, kao šibica upaljena u rovu. I bilo bi dobro da mu je glava šibica, da je u rovu i da jedan precizan pogodak sada, baš sada, sve okonča, kao što je nekome pogrešnome, tada, baš tada, u nekom rovu u zaleđu zacijelo sve i okončala.

Iza Dinkinog prozora gorjelo je svjetlo. Dakle, vratile su se i Dinka i struja. Išao bi k njoj, Dinki, ali će radije ući tiho, ne paleći svjetlo na stubištu, u hodniku i svojoj sobi, polako okrećući ključ i spuštajući kvaku, bešumno skidajući cipele dok mu se žar ne bude rascijepio na dva ugarka u sljepoočnicama u kojima mu nikako neće prestati pulsirati. No čim bude dotaknuo kvaku na svojim vratima čut će kako ga zove imenom, i neće imati smisla praviti se da je ne čuje, a ionako bi sada mogao jedino k njoj. Otvorit će njezina vrata, proviriti glavom unutra i vidjeti je samo u majici na špaline i kratkim hlačicama kako sjedi na krevetu, naslonjena na zid, s knjigom položenom na koljena. Pitat će ga kako to izgleda i šta mu se desilo, a on će promrmljati nešto namjerno nerazumljivo i onda, razumljivije, odgovoriti joj da bi išao leći. Onda će ona nepovjerljivo zaškiljiti i reći mu da ne zajebaje i da joj dođe reći zašto slični na lika iz lošeg hororca i drhti. On će se došuljati do nje a ona odložiti knjigu sa strane, nagnuti se prema njemu i poljubiti ga u obraz. On će plaho sjesti kraj nje i početi govoriti nešto deseto od onoga što mu je na umu, ali će se kroz to deseto sasvim dobro čuti ono prvo i drugo, ona će čuti i prebaciti mu ruku oko ramena. Čut će i slušati, povremeno okrećući lice prema njemu i šireći oči, što će on uočavati samo krajičkom pogleda jer se čitavo vrijeme neće usuđivati pogledati je u te raširene oči. Samo će je ovlaš uhvatiti za prste koji će mu visjeti preko ramena i tobože odsutno prelaziti svojim drhtavim prstima preko tih njenih obješenih. Onda će se malo igrati i bockati prstima i on će joj spustiti glavu na rame. Ona će reći da odavno nisu ovako čavrljali u kasne sate na krevetu a on će pomisliti da to nije njegovom voljom, ali to neće izgovoriti. Potom će ona reći da joj se baš lipo prispravalo i da neka on ne ode nikamo, i on će na to reći da mu se nikamo i ne ide i da je ovdje sada upravo kako treba. Ona će sklopiti oči, sveudilj s rukom oko njegova ramena i naslonjena kao i on na leđa koja će osjećati hladni glatki papir postera na toploj koži. Disanje će joj se usporavati i tijelo će joj polako kliziti u stranu, prema kantunalu. On će segnuti rukom da ugasi lampu, cijelim tijelom se priviti uz nju i disanje mu se nikako neće

usporavati a ona dva ugarka polako će se rasplamsavati i spuštati, spuštati kao i njegove ruke. Ruke će valovito prelaziti preko njezina tijela koje će se početi meškoljiti. Tada će se on primiriti, zaustaviti dah i zapovjediti sebi da zaspi, ali će ubrzo potom ruke nastaviti svojim putanjama u mraku, zabranjenim stazama prema dolini, i na putu će ostati samo jedna ruka dok druga bude skidala jedne pa druge hlače, i tada će ga zalediti glas:

- Idiote, šta to radiš?

* * *

Idiote, moga bi mi barem napisati dvije-tri riječi nakon svega ako već nećeš doći da vidiš gdje ti je tvoja obožavana seka koju bi ti branija od svijeta, da me zapravo vidiš prvi put sada kad ja vidim da nisi vidiya mene i da nisi branija mene nego nešto u sebi, od sebe, tupane jedan koji si mislija da me voliš a nisi vidiya ništa, ništa, gledajući moje ruke nisi vidiya masnice na venama, samo si zna mrko gledati one mulce za koje si mislija da me otimaju od tebe, da, oni su me ljubili i svašta mi radili ali se barem nisu pretvarali i tepali mi, i nisu bili samo oni nego i one, jesi li zna, s njima je bilo još i bolje jer su znale bolje što i kako triba, a nisu samo htile u mene, gurati svoje životinje u mene kao što si to htija i ti, koji bi me odveja na kraj svijeta da se tamo u mene guraš, u svoju čistu seku koja je odavno prestala biti čista, onako kako valjda ti zamišljaš čistoću za mene a ne slutiš što meni sada znači biti čist, ali se smijala ta tvoja seka, i stvarno se od srca smijala što si ti odavno presta činiti, i te noći sam ja više od ičega želila samo da se ponovo nasmiješ, da me ponovo počneš slušati, da ti kažem što se već dvi godine događa, ali ne, ti si samo htija u meni viditi dite koje je u tebi umrlo, nešto nespasivo, moj mili Boro, i onda u dite koje izmišljaš hoćeš staviti kurac, ajme, ti bi se valjda bija onesvistija da si ikad iz mojih usta čuja tu rič, siša bi s uma da znaš šta je sve u mene ulazilo, kroz sve moje otvore i kroz one koje je tek trebalo napraviti, igle, pilsevi, kurci, da, i oni, otkad već nisam ona curica koju si onako gleda onog popodneva u uvali, ono kad smo se već počeli stidjeti, oli si mislija da mi je promaklo, naravno da nisam to znala imenovati, ali bija je to novi pogled koji više nije bio bratski i koji je žudija za nečim drugim, a ja sam bila previše zbunjena da bih te pitala, tada ili ikad posli, pa sam to nekako i potisnula, sve do te noći kada si ti doživija tko zna kakav fijasko koji nisi htija sa mnom podijeliti nego ga izbaciti iz sebe u mene, ne, ta se curica spetljala s ekipom s kojom se ti nikad ne bi htija ni moga spetljati, i možda je to bilo ono još čisto u tebi, ili je bija običan strah, zar si ti takva kukavica, zar su te strahu naučile sve te knjige koje si dovlačija iz podruma misleći da ja ništa ne znam o tvojim tajnama, moj mili, veliki Boro koji je Čaću

onako prostrilija pogledom kad smo se ono vratili iz Stare kuće, bija si moj junak, Čaća mi više nikad nije pred tobom smija uputiti grubu rič, poslije mi više nije upućiva nikakve riči ali to je druga stvar, i ti i on htili ste vječnu dobru curicu s violinom, i bude mi ža što sam je prestala svirati samo zato što mi se čini da ste me onda još i slušali, slušali ste to što sam gudeći pokušavala reći kao neka živčana ptica s riđom kukmom, a mogla bih svašta govoriti i o kavezu, ne mogu takve stvari govoriti na talijanskom, moj talijanski sveo se na formule kojima se ovdje ove cure spašavaju i kojima bi trebalo spasiti mene, *Padre nostro che sei nei Cieli*, što da još izvučem iz tih melodioznih riječi, trebala bih, kao, biti sretna što su ovdje još dvi Zadranske, barem su one sretne, mole se po cili dan, ma i ja se molim ali nisam sigurna kome, ti si mi se uvijek smija, onda kad si se još smija, tome kako ja zamišljam Boga, ti si reka da nemaš sliku u glavi, da je ne moraš imati, ali ja ti nisam virovala, i onda si mi reka da ti se pred očima ponekad stvori onaj kliše, mrki stari šjor, koji naravno gleda odozgo na moje predodžbe o Svevišnjemu kao što su velika ljubičasta artičoka koja se skriva iza sunca ili rastreseni daktilograf u fraku, krepat ću ovde, Boro, budalo jedna, ja sam na onoj obali koju smo gledali gori s Briga na Otoku, a ti si, znam, proša kroz Italiju a da ti valjda nije palo na pamet svratiti ovamo, pogledati mi lice i ruke, ruke koje ovde beru pomidore, peru kondute i mole se priko volje, mole se da nekoj od ovih aveti ne iskopam oči, da ne vežem kamen oko noge i bacim se u more i da te ne mrzim.

Legao je na krevet kao u sarkofag, odlučan da sve zaustavi i nikad više ne učini ni pokret. Možda ne da umre, nego da umrtvi dosadašnji život, što nikako nije bilo isto. Umrijeti prije smrti, o tome je bilo riječi u nekom teško razumljivom štivu čiji su mu odlomci prolazili kroz svijest. Naložiti vatru pod blatom tako da se ono osuši, smrvi u prah i raspe na vjetru. Ali ovo sada nije bila vatra, nego crna, hladna voda. Za budnih sati zadržavao je položaj na leđima, ako bi ga zasvrbjelo nije se češao, ako bi ga našuljala leđa nije se pomicao lijevo ni desno. Izbjegavao je i treptanje, pa su mu se suze stalno slijevale niz obraze. Umjetne suze, pomišljao je, a ne suze žaljenja. Ispiranje suhih očnih jabučica. Prvi put je pustio da mu na bradi narastu riđe, praseće dlake nalik na komadiće razmrvene bakrene žice. Nije zaključao vrata od sobe da izbjegne Materinu paniku i lupanje koje bi ubrzo uslijedilo. Ovako, dolazila je prva dva dana u više navrata, bez kucanja kao i uvijek, prvi put rekla mu je da već smrdi od lijenosti i da izvoli već jednom ustati i neka napravi sa sobom i potražiti neki posel da im malo pomogne, kaj misli da je njima lako, njoj pogotovo s njim ovakvim i Čaćom furt u toj fotelji, i di je Dinka, kaj ju je videl, nema je od prekjučer, di se sad pak ta smuca, sumnjiva mi je u zadnje vreme, pa oni podočnjaci i sve to. Drugi put je bilo uvečer pa

je već bila pod gasom, da kaj je Bogu skrivila da mora živeti s ovakva dva truta, a sestre ti nema i uopće se ne javlja, a ti, kak moreš tak ležati celi dan, kaj si bolestan, jesi uopće nekaj pojel, bum ti juhu donesla ak si bolestan. I donijela je juhu, sutradan, i juha se na vrućini usmrđjela i kad je idući put došla rekla je da je gori od svinje i da bi ga trebala strefiti jedna od ovih krmača kaj ih hičeju iz aviona po nama pa da vidi malo kaj je život i kaj se događa, prasica na prasca, baš bi ti praf bilo.

U snu su ga krmače doista i pogađale, ali prave, žive životinje, jednoj ružičastoj se u snu i nasmijao, evo ga, smijem se, pomislio je, samo je bježao od onih crnih, golemih, i nekako je znao da ih sam stvara i da ih samo mora prestati toвити. Majka je prestala dolaziti, barem se njemu činilo da se više ne pojavljuje, samo je u magli čuo kako spominje Dinku, nezahvalnost i dizanje ruku od svega.

I onda, nakon neodredivog vremena u kojemu je izgubio svijest o svemu osim o tim neodredivim prikazama koje su ga salijetale i davile ga i grizle, sve manje što se on manje odupirao i bježao, dogodila su se ta četiri dana. Bez razloga, bez povoda, bez prijeloma, naprosto bilo mu je dano: ništa za njega, oko njega, nije opravdavalo sreću, kakva sreća, pobogu, ništa i nikako nije vodilo do nje. A ipak iznutra, iz koje li nutrine?, pojavila se baš ona, tako nezaslužena, tako velika i sveobuhvatna da nije stala ni u jedno ime, osim možda milosti o kojoj nije znao ništa i koja je bila samo još jedna riječ, i ni u jedan okvir, i nije popuštala ni u jednom trenutku. Ništa se dobro, a kamoli zanosno, nije dogodilo prije toga sivog jutra kad je, malne otromboljen nakon sveg tog prasećeg ležanja i valjanja, ustao rano, širom otvorivši oči kao što se otvore vratašca na zidnom satu pa iz njih iskoči ptičica, prožet vedrinom. Dopola spuštene rolete na koje se nahvatala paučina kao crvenkaste dlake na njegovoj bradi povukao je uvis takvom silinom da su se zaglavile i više se nisu mogle spustiti. Grad i zaleđe zbrajali su ratne rane, ničega osim ranā kao da i nije bilo, nikoga da vida rane jer nije bilo nikoga bez njih, on je ranio Dinku i bio sav izranjavljen, na fasadama su zjapile rupe od granata, na licima se ogledala pustoš, vatru koja je u njemu buktala nije imao s kime razgoriti i razgovoriti, prošlost je tvorila nisku poraza i niskosti; budućnost nije nudila ništa, ni u jednoj kući nije bio dobrodošao pa ni u svojoj, koja više i nije bila njegova i nikad više neće ni biti, ništa nije bilo stvoreno, para nije bilo ni za cigarete, smisao nije dopirao ni iz jedne točke, pa ipak, pa ipak, toga jutra otvorila se sadašnjost, jedina stvarna, otvorila se i u njemu usidrila, vedra, prozirna sadašnjost koja u svojoj nepomućenosti nije marila za prije i poslije, iz koje se sve proziralo ali ništa nije trovalo, kočilo ni mučilo, ni ono što izvana jest bilo muka i što je vidio kao užad koja veže i steže sve duše oko njega; koraci su bili lagani, sve je bilo lagano i ništa nije bilo naporno. Ustao je, dakle, zamalo razbio

roletu, umio se vodom koja kao da je izvirala iz snježne planine na koju još nitko osim zaboravljenih bogova nije kročio, umivao se dugo i blaženo pio tu vodu. U tinelu je ugledao sivog Ćaću stopljenog sa svojom sivom foteljom i zagledanog u ništa, zagrlio ga prvi put u toliko godina, tako jako da je načas čak i u njemu, u tom sivom Ćaći, neki život zatreperio i nakratko se pokrenuo, u kuhinji je pojeo ostatke jučerašnjeg kruha s malo meda od kadulje, polizao ljepljive ostatke s prstiju, navukao na sebe robu razbacanu po sobi koju je napokon valjalo provjetriti, izišao na ulicu, uz obalu, prešao most, prošao kroz kamene dveri ispod slavoluka, skrenuo u Kalelargu, polako i dugo hodao njome, osvajao je bez otpora, s noge na nogu, klizio po glatkom kamenu, gledao u lica, u sva ta lica koja nisu gledala u njega, koja nisu htjela gledati. Svako od tih lica poželio je pomilovati, poznata lica su se zaustavljala i on ih je pozdravljao nasmiješen, njima valjda blesavo i besmisleno i bestidno nasmiješen, stiskao jednu ruku s obje svoje ruke, nekoliko tih tijela je nagoniski zagrlio i ona su se u čuđenju uvlačila u sebe, govorio im je jednostavne rečenice, govorio o medu od kadulje, o nekakvom kristalu na kojemu se svjetlost iskušava; mlade, stare, tamne i bijele ruke gestikulirale su ne znajući što bi sa sobom i s njime, užasno blijedim i mršavim a tako ozarenim, i s tim rečenicama. Sjeo je na terasu kafića iz kojeg se nazire more, uz crkvu Svetoga Donata, naručio vječni makijato koji je bio vodnjikav ali to nije bilo važno, prolistao novine koje su pisali ogorčeni ljudi – i njih bi zagrlio nekako, preko šuštavog papira, preko tih olovnihih redaka i imena, zagrlio bi fotografe koji su snimali užas, poveo ih ovamo u vedrinu, u kristal koji ne mari za olovno nebo, koji kroz olovo vidi zlato i kroz zlato vidi izvor koji vrulji ovdje gdje nitko nije kročio, a tako je blizu taj izvor, evo ga nadohvat, i prije dohvata, priljubljen uz dušine stijenke, ne treba ni korak napraviti ni ruku pružiti. Samo podići rolete i izaći. Ili ući, svejedno.

I tako je to trajalo četiri dana, zbog nečega baš četiri dana, i tako mu se otvorio smisao davno pročitanih i nikada proživljenih stihova koji govore o vrelu dubljem od onoga iz kojeg izviru suze. Topli val počeo se spuštati toga četvrtog dana, znao je da će se uskoro spustiti sasvim, do kamenitog dna, svesti se na šaku pjene, možda već sljedećeg jutra koje će možda biti blistavo ali ništa neće blistati njemu i iz njega i sve će popustiti pred prije i poslije, rasplnuti se i zamagлити. I zato je odlučio, zapravo više osjetio, osjetio iz kostiju, iz onog vrela koje se pruža prije dohvata, da je najbolje otići baš sada, toga idućeg jutra, rano, na vrijeme, kada to neće biti bijeg pretućenog psa nego trijumfalno otisnuće, trijumf koji je samo unutarnji ali je nepobitan, odlazak odande gdje nije potreban i gdje njemu više ništa nije potrebno, gdje srcu koje je kristal na kojemu se svjetlost iskušava nema mjesta, gdje se naprosto jedan krug zatvorio, bez žaljenja, bez ljutnje i bez strepnje, kamo, nekamo, kamo god vode neki vlak, neki vjetar, nosnice.

XV

Istanbul, 20. ožujka 1999.

Borise, kućo stara,

da ti se javim, napokon. Prije nego što istekne milenij, ha. Pišem ovo u nekom istanbulskom ćumezu, na azijskoj strani. Iznenadenje, ha? S radija trešti nešto neopisivo, grozomorno, ali već sam navikao. Mahmuran sam ti, prijatelju, prohujala mi tri dana u stopedesetom otkrivanju čari čarobnog napitka od anisa po imenu *raki* koji pobijeli kad u njega naliješ vodu. Tko bi rekao da ću guštati u slatkastoj rakiji. Jel piju takvo nešto oni tamo u Magrebu i u Andaluziji? Znam, ti si od vina, ali...

Ali bih morao početi od početka, znam. Evo, polako ću. Pogubili smo se, ružno je to. Ti znaš o meni šta je bilo u Zagrebu, znaš da sam nekako izgurao faks, čuo si valjda i za Ivonu i kako je to završilo. Nevjerojatno, ali pismo koje si mi poslao u Zagreb uspjelo je dobrotom mojih donedavnih stanodavaca doći do mene ovamo. Pa tako znam za tvoju Španjolsku i Maroko i povratak, barem iz tih par rečenica. Što da te krivim za šturost, brate, ja se isto nisam javljao godinama, nisam se ni raspitivao, pukle spone, dao sam da nas tih pišljivih tristotinjak kilometara ovako razdvoji. Sada je to negdje hiljadu šesto, ali ima da se sastavimo, barem ovako na daljinu, kad je već to pismo čudom stiglo, kad si se pokazao kao pravi drug i sjetio nas se i kad su meni navrle sve te uspomene na bivši život... No dobro, odradio sam znači faks, pred kraj je to sve već išlo s mukom, dopizdilo mi igranje Byrona-indologa, muka je bila još veća zbog Ivone, sve je gubilo smisao, usisao me Zagreb u svoj led, jebate led, morao sam otići, a od pomisli da se vratim dolje bila mi je muka na kvadrat. Uzeo sam lanjske jeseni tu smiješnu i beskorisnu diplomu, stavio je, pojma nemam zašto, u ranac i krenuo. Istok mi je bio i logičan i intuitivan i kakav god hoćeš izbor. Na kraju, studirao sam to što sam studirao, gutao knjige koje sam gutao. Osim toga, nekakvu slobodu, nekakav stvarni odlazak mogao sam zamisliti samo u tom smjeru. Pare koje su mi preostale od anketa za tvornicu duhana kojima sam gnjavio ljude po zagrebačkim i varaždinskim stanovima, i od sličnih gluposti koje sam radio otkako sam postao ponosni apsolvent, bile su mi, računao sam, dovoljne za mjesec dana života, kartu za vlak Zagreb – Beograd i nekakav autobus dalje za Tursku. Pojma nisam imao što ću i kako ću se snaći, gdje ću živjeti i od čega. Povratak mi nije bio ni na kraj pameti, kao što mi nije ni sada, samo ići, ići, daleko, daleko. Peripetije u Srbiji, a pogotovo u Bugarskoj, neću ti opisivati, makar bih mogao o

tome cijeli roman napisati, a ipak imam pametnija posla od pisanja romana. Nakon svega napustio sam staru kurvu Evropu i došao u ovo divno čudovište od grada. Ej, brate, kakav grad!

Uglavnom, ovdje ostajem neko vrijeme, pala mi sjekira u med, u vidu jedne čarobnice, Beograđanke koja tu ima stalnu adresu. Sreli se mi kad su mi već počele tonuti lađe, ostadoh bez prebijene pare i još mi istovremeno natekla ova moja ranjena nožurda, za popizditi, nije mi više bilo ni do lutanja, ni do čega. I tako sam kasno jedne večeri zasjeo u isti ovaj ćumez u kojemu ti ovo pišem, naručio cugu od posljednjih šoldi, i onda se tu zadesilo neko veselo društvo, među njima i Veronika, djeva bajna, brineta britka. Slavili su njezin rođendan, ona i ti neki Turci koji s njom rade, i šta da ti kažem, potrudio sam se da joj uljepšam rođendan, a ona na tome svesrdno zahvalna bješe ter mi zahvalnost u svijem vidovima izrazila. I tako ti se ja onako gologuz brže-bolje doselio k njoj, u finu stančinu, doduše u totalno derutnoj ali šarmantnoj zgradurini do koje ne dopire previše ove istanbulske buke. Veronika po cijele dane radi u nekom uredu za nešto, a ja se muvam i njuškam po bazarima, nakupujem spize od para što mi ih tako velikodušno posuđuje pa joj navečer kuham, a ona oduševljena. Tako svaki dan, i vjeruj, nije mi dosadno, a i noga mi se ubrzano oporavlja, čudo jedno što ženski dodir čini u spoju s malo sjedilačkog života. Tako smo si uzajamo zahvalni sve u šesnaest.

A ti, sjedioče koji si se napokon otisnuo na put pa se opet osamio na svome otoku? Koliko si već inzuliran od povratka? Dvije, tri godine? Još toliko toga ne znam o tvojoj zadnjoj inkarnaciji. Škrto mi pišeš o svom životu na otoku, o svojim odlukama, o svim tim prosvjetljujućim putešestvijama koje su prethodile izolaciji. Kažeš: nije taj put bio odlaženje, nego vraćanje. Super to zvuči, ali takve stvari mogu pročitati i u Uputama za postizanje prosvjetljenja u tri koraka, a od staroga druga trebam malo više šuga.

Piši mi na adresu koju sam ti naškrabao na kuverti, tu sam sigurno barem još toliko da mogu dočekati tvoje pismo. I razmisli o e-mailu, nije to sve baš takva đavlija tehnika kao što ti prešutno inzistiraš. Volim i ja papir i olovku i sve to, ali na ovakvim razdaljinama dobro bi nam došlo da malo olakšamo komunikaciju. Da ne kažem ubrzamo, shvatio sam iz tvojih aluzija da zazireš od ubrzavanja raznoraznijeh (a, kakva aliteracija? Nisam ni ja još za bacit.).

Vidiš ti to, već dajem naslutiti odlazak, dalje kretanje, a tu mi je tako dobro i fino, onako, iz dana u dan. Ali ti znaš koji me to smjer vuče, znaš to kao što ja zapravo ne znam što me iz tog smjera vuče iako mogu ponuditi razne razumljive razloge. Ne znam, vidjet ću, slušati

unutarnje glasove (evo ti ga na, imam i ja floskula u zalihi) i javljati ti što čujem.

Grli te Miro

(što još malo je prosviro)

XVI

Divna je stvar – bespristrasće; tuđinovanje je njegova majka.

Sv. Jovan Lestvičnik

U maglom zakoprenjeno rano jutro, u kupeu drugog razreda vlaka koji je iz Venecije zakloparao prema Genovi, preko puta Borisa sjedili su crnomanjast momak u pletenoj vesti i crnački par, on dugačak, mršav, uskog lica, ona majušna i debeljuškasta. Boris ih je u sebi nazvao Stanleo i Olieta. Kad nije zurio pred sebe, Stanleo je bacaio kratke, nepovjerljive crno-bijele poglede prema drugoj dvojici, kao da predstavljaju prijetnju Olieti i sreći koju njih dvoje traže na zapadu ili na sjeveru, kako se uzme. Olieta se privijala uz Stanlea i povremeno mu upućivala kratke rečenice, tihim, ugodnim glasom, toplo ga gledajući odozdo, s visine njegovih prsa, na što bi on svaki put promrmeljao nešto osorno i jednosložno, sveudilj zureći preda se. Crnomanjasti tip na koljenima je držao Bibliju, onu Vukovu i Daničićevu kakvu je Boris već viđao, s crnim koricama i crvenim rubom papira. Katkad bi pogledao kroz prozor, osvrnuo se prema crnim golupčićima, pogledao Borisa, ne prekratko i uz neku naznaku osmijeha, pa se vratio čitanju. Na polici iznad njegovog sjedala bio je smeđi, iskrzani kofer za gitaru. Boris je uza sebe imao najlonsku vrećicu sa sendvičem kupljenim na stanici, nepročitane novine otprije dva dana, teku u kojoj su bila ispisana samo dva retka na prvoj stranici i *Idiota*. Sve te tri papirnate stvari odmah je nakon polaska uzeo u ruke, jednu za drugom, brzo svaku zatvorio, složio ih jednu na drugu kraj sebe i zagledao se kroz prozor, u maglu ispunjenu pomičnim sjenama. Poput tih sjena, dok je iz vrećice vadio sendvič, po glavi su mu se rojile rečenice, koje nisu imale veze s tim trenutkom, rojile se i sudarale, i kako ih nije mogao utišati nastojao ih je barem dovesti u isti ritam s kloparanjem vlaka, iskušavao je parne i neparne taktove i nakon nekog vremena sve bi se uklopile, vlak i rečenice naizmjenice su plesali valcer, tango, techno ili stupali u predsmrtnom maršu. Hranio se, ne sendvičem od kojega je uspio odgristi samo komadić, nego mišlju na ona četiri dana, prizivao onaj osjećaj u prsima, nije išlo. Zamišljao je kako izgleda Genova, je li negdje nešto pročitao o Genovi, je li neki junak ili pjesnik odmaglio u Genovu i ondje živio odmetničkim životom u mirisnoj magli, ne, Rimbaud je pobjegao u Marseille, pa dobro, Marseille mu je na putu ako bude dalje išao u istom smjeru, ili bi možda Genova mogla biti njegov Marseille, jer i Genova je velika luka iz koje se može isploviti za druge, daleke velike luke i iz ovih u neke još dalje i veće. Možda Stanleo i Olieta idu za Genovu, možda idu dalje,

u Francusku, ali ne, vjerojatnije je da će sići u Milanu, nije znao zašto je vjerojatnije ali nešto mu je tako govorilo, valjda će tamo biti sreće za njih, možda tamo dobiju mnogo malih Stanlea i Olieta koji će govoriti talijanski i ispuniti barem djelić snova ovo dvoje ljudi, možda se Stanleo nauči smiješiti dok ih bude gledao a sitne kovrče mu već budu bijele, u kućici na periferiji Milana za čiji će najam zaraditi prodavanjem bižuterije i novina i njezinim radom u butiku u kojemu će se zaposliti nakon desetaka bezuspješnih pokušaja, kad već bude znala govoriti talijanski gotovo bez naglaska, za razliku od svoga mršavog i mrkog goluba u čijem će se glasu uvijek čuti daljina.

Crnomanjasti momak u pletenoj vesti izvadi kutiju cigareta, crvenu i s nekakvim narodnim motivima, na kojoj je latinicom i ćirilicom pisalo Drina. Boris je vidao cigarete koje se isto tako zovu, ali u drukčijem, bijelome mekom pakovanju, bez ćirilice. Shvati da je suputnik preko puta njega opazio kako zuri u tu svijetlocrvenu kutiju pa skrene pogled, a suputnik se široko nasmiješi i pruži mu otvorenu kutiju, protegnuvši ruku skoro do Borisova lica. Boris ga pogleda, pokuša uzvratiti osmijeh, kolebljivo pomakne ruku s ispružena dva prsta i izvadi cigaretu iz ponuđene kutije.

- Hvala.

- O, naš si? Idemo da zapalimo vani? Nećemo ovima ovde da smrdimo, a i ne sme se, mislim. Ili možda i oni puše, čekaj.

Ponudi cigarete crnim golubovima, Olieta upitno pogleda Stanlea koji ne okrene glavu, samo oči pomakne u smjeru svijetlocrvene kutije i za trenutak-dva odsječno odmahne glavom.

- Neće da se truju, vidiš. Imaju pravo. Hajdemo vani.

U međuprostoru na kraju vagona, kraj poluotvorenih vrata zahoda, pušila su još dva postarija šutljiva tipa sa sinhroniziranim trodnevnim bradama. Jedan je imao isturenu bradu, facijalni grč od kojega su mu se usne u jednom kutu spontano razdvajale i podočnjake koji su se nazirali iza fotosenzitivnih, blago zatamnjenih naočala. Drugi, nešto mlađi, imao je svinjsko lice, sitne oči, pomalo obješene obraze, debele ušne resice, duboke zaliske s obje strane čela, dva gola teritorija sred bijele kose koja mu je stršala uvis. Obojica su ubrzano disali i vratovi su im bili orošeni sićušnim kapljicama znoja. Djelovali su kao da su prekinuti u ortačkom domundavanju i sašaptavanju. Pušili su nekako neuvjerljivo, kao da su im obojici to prve cigarete u životu ili kao da su im te cigarete izlike za nešto drugo.

Borisu se od prvog dima zamuti u glavi: jak duhan, pa još natašte.

- Kako se zoveš? Ja sam Vuk.
- Boris, drago mi je.
- Kamo ćeš?
- Ne znam još. Vidjet ću.
- Kako videćeš? Gde silaziš iz voza?
- Pa... valjda u... Genovi.
- A, ideš do kraja. Ja takođe. Ali nastavljam dalje, za Barselonu pa za Kordovu.
- Córdoba? U Španjolskoj?
- Dabome, pa ne valjda u Argentini. A ti, šta ćeš u Đenovi?
- Ne znam, idem... Moram ići. Možda odem i dalje, eto... Ma, samo da idem.
- Samo da ideš? Ej, pa moram onda da ti pokažem nešto.

Raskopča gornji dio veste pa gornji dio košulje, povuče je preko lijevog ramena i ispod njega otkrije zelena, u blagom luku tetovirana slova: SOLO QUIERO CAMINAR.

- Da li znaš šta to znači? Na španskom je.
- Mm, ne znam.
- Pa ovo šta si sada rekao! Samo želim da idem, da putujem, razumeš?

I prasne na te riječi u smijeh, zakapčajući košulju i vestu, nesuspregnut smijeh u kojemu je sudjelovalo čitavo njegovo tijelo i koji je čak i onoj dvojici s trodnevnim bradama skinuo sivu sjenu s lica.

Maleni u velikoj Barceloni, sjedili su na terasi bara u blizini željezničkog kolodvora i pripremali se za klošarsku noć pijući sangriju, to bezvezno piće kojim se profanira vino, piće za one koji vino zapravo ne vole, kojima je krv gorka pa hoće u njoj sladila, koji hoće šećerni život a ne med života. Ali bio je to trenutak za sangriju kojom su se, kao novopečeni dolaznici u Španjolsku, solidarizirali s glasnim turistima za okolnim stolovima.

Vuk je u vlaku uspio nagovoriti Borisa da odu zajedno u Córdoba. Vuk bijaše krenuo onamo jer je, kako je rekao, ondje jedini konzervatorij u Španjolskoj na kojemu se izučava flamenco. Svirao je u kupeu, svirao je cijelim tijelom kao što se i smijao, a u stankama koje su izazvali mrki pogledi konduktera oduševljeno objašnjavao što se u toj muzici zbiva, zašto bez nje ne može, zašto se kroz nju moli i živi i spašava. Nije se izražavao baš tako, njegov rječnik bio je jednostavniji, ali bilo je nedvosmisleno jasno o čemu se radi. Crni golubovi doista su izašli u Milanu i odmijenili su ih drugi, mnogi, raznobojni, neki su frktali, neki se ushićivali metalnom grmljavinom koju je Vuk izazivao desnim palcem u desetoj dobi taktne cjeline. Bila je to vatrena gromada puštena u pokret, kretala se kao što se vlak kretao prema toplijem kraju, kotrljala se kao da se život radosno kotrlja u smrt, *siguiriya*, tuga koja uspijeva biti plamena i konačna. Córdoba. Zašto ne, to zvuči dovoljno daleko i samo, tamo možda bude dovoljno daleko i od sebe da bi se ona četiri dana mogla ponoviti ili se čak pretvoriti u četrdeset. U bisagama nemaju gotovo ništa, ali Vuk ima za to odgovor: vjeruj.

Sólo quiero caminar.

Izišavši iz vlaka u grad, najveći u kojemu su se obojica dotad obreli, krenuli su u potragu za jeftinim prenoćištem. Zbog štrajka željeznice, naime, prvi vlak za Córdoba polazi tek sutradan uvečer. Omladinski hosteli, blagodat mladih *backpackera* koji mniju da upoznaju svijet, bili su prva opcija. U prvome, do kojega su došli nakon više od sat vremena hoda, nije bilo mjesta. Nakon četiri zemlje i četiri dana znojenja, zatvora, nespavanja i nehigijene, Borisu su se upalili hemoroidi, hodanje je bilo živa muka, ali pred ovako bezbrižnim i poletnim stvorom, kojega bi prema pravilima što ih je ostavio iza sebe morao mrziti, to nije smio priznati. U drugom hostelu, u kojemu također nije bilo mjesta, recepcionerka je bila dovoljno ljubazna da im na mješavini engleskog i španjolskog objasni kako vjerojatno ni u jednom hostelu, a ni u jeftinim hotelima u širem centru neće biti mjesta, zbog nekakvog festivala ili konferencije. Pokušali su u još dva jeftina hotela, a u drugom ih je recepcionar, odmjerivši ih s blagim gađenjem od zajapurenih glava do nažuljanih peta, rekao, već na boljem engleskom, da, ako im treba spavanje za samo tu jednu noć a nemaju pristojnu količinu love, neće biti ni prvi ni zadnji koji su spavali na kolodvoru. Boris počne razmišljati o tome što bi mu značio tuš, krevet, jastuk, oprana guzica, ali Vuk ga prekine u tim mislima pljesnuvši ga po ramenu bolnom od ruksaka i malne zapjevavši:

- Pa ništa, brate, ajde da klošarimo.

Dok su kroz glasnu i blještavu večer grabili prema kolodvoru i dok je Boris grizao usne od bolova, Vuk se samo u jednom sasma kratkom trenutku, premjestivši kofer s gitarom iz

jedne u drugu ruku, smrkne i promrmlja:

- A sin čovečiji nema gde zakloniti glave...

- Što si rekao?

- Ma ništa, setih se nečega.

Sjeli su dakle na terasu bara u blizini kolodvora i naručili glupe sangrije čija je slatkoća hladila bolove, naručili još dvije, iako si ih nisu mogli priuštiti, pokrenuli nepovezan razgovor prekidan neposrednim impresijama, povicama s drugih stolova, prometnom galamom. Pitali su jedan drugoga što se sve već pita. Vuk u jednom času spusti glas:

- Mrzećeš me ako ti kažem šta je bilo, ali vidim da tebi smem da kažem, osećam da ne misliš zlo i da ne možeš da mrziš. Ali moraćeš da poručiš još dve sangrije.

Potekla je zašecerena krv prema grlima, potekla je priča.

- Pa vidiš, pre tri godine otišao sam da odslužim vojni rok u Mostaru. Smestili me u tenkiste, ko zna zašto, ali nije bilo loše, Mostar je lep grad, mogao sam da sviram, major bio neka dobričina iz Crne Gore, nije nas mnogo kinjio. A da ti kažem, proveo sam tri godine pre toga u iznajmljenoj mansardi u Beogradu, rano sam otišao od svojih iz Leskovca, snalazio se, keva je slala nešto malo para, a meni nije trebalo mnogo: za časove gitare kod Duleta, moraš da ga upознаš, uveo me u muziku i štošta drugo, kirija beše jeftina, jeo sam što sam kuvao, išao u školu, jeste, radio sam i neke ekscese, ali ništa strašno, doveo sam jednom ciganske trubače u školu da malo podignu atmosferu pa su hteli da me izbace, i tako. Čitao sam stalno Sveto pismo, ovo koje si video, dala mi ga je keva kad sam odlazio u Beograd. Rekla mi je, nemoj da mi se kvariš kad odeš tamo, čitaj Bibliju, i čitao sam je, i onda kada nisam razumeo mnogo. Pomagalo je u samoći, vidiš, mada je ta samoća docnije postala ređa, jer volele su da mi dolaze drugarice, uvek sam im nešto skuvao i znao sam da im budem dobar, šta da ti kažem. I tako sam završio srednju školu, počeo nešto da gluvarim po Beogradu, otkrio flamenko i počeo da shvatam šta sve može ta moja gitara, pričao sam ti nešto o tome u vozu. Baš sam sa dva drugara počeo nešto da sviram, znali smo i da zaradimo po kafanama i klubovima, kad su me pozvali u vojsku, mamicu im njihovu. Mostar, tenk, dobro ajde, rekoh, i to ću da odradim. I kažem ti, nije uopšte bilo loše, kadli nam rekoše jednog dana da nam sledi premeštaj, kamo, pa u Vukovar. Pitali smo zašto, pa to nije bilo najavljeno, rekoše da idemo na vežbe. Kakve sad crne vežbe, rekoh, ali dobro, promena ambijenta, ionako su ostala još samo dva meseca, i to će da odradimo. Nikom nije ništa smrdelo pa ni meni, bili

smo izolovani, primali vesti samo kroz vojni filter, nesvesni šta se dešava, šta se već odavno kuva. Došli mi blizu Vukovara, nadomak Borovog naselja, kad tamo nema kasarne, morali smo da dižemo šatore. Čudna atmosfera, ledina, šatori, kamioni, tenkovi, selo u daljini, na dohvat durbina, svi se nešto uvukli u sebe, ućutali. Sutradan rano ujutru pošto smo se utaborili, major nas postroji i reče da počinju vežbe gađanja. U kom pravcu, pa u onome, reče, vidite gde je naselje. Mi da ćemo da uđemo u tenkove, i uto Tomislav, inače ćutljiv, miran drugar, Hrvat, obrati se majoru i počne da protestuje: „Kako ću da gađam onamo, družo majore, pa tamo su kuće, tamo narod živi.“ A major mrtav-ladan, ej, isti onaj crnogorski dobričina što nas nije mnogo tlačio, izvadi pištolj, uperi ga Tomislavu u glavu i prosvira mu lobanju. Tomislav se još u agoniji trzao na tratini kad je major zaurao na sve nas ostale tenkiste da marš u tenkove i da sada ima da se gađa, je li jasno, komanda je komanda, a ko neće može da prođe isto ko naša junačina. Ni muva se nije čula, ušli smo u tenkove kao roboti, zaleđeni, sa srcem u petama, i krenuli...

- Pa kako si...

- Ne pitaj, očito je da smo svi hteli da preživimo, pa smo seli unutra kao da sedamo za pult video-igre, unutra u mraku imaš ekran i džojstik, baš kao u video-igri, samo što se za razliku od sasvim virtuelne igre sve zatrese kada stisneš dugme na džojstiku, zatrese se i ti na ekranu gledaš šta si uradio, da li je bilo uspešno ili nije, i uklanjaš iz svesti šta si zapravo uradio, šta se u spoljnom svetu, izvan tog mračnog kubika prostora koji se trese, stvarno dešava. Bio je to pakao na koji smo pristali, valjda u instinktivnom strahu da će onaj krug pakla koji nas čeka ako ovaj odbijemo biti još gori i pakleniji. Ne znam, u stvari, šta su ostali momci mislili, ja nisam mislio ništa, premetao sam po sećanju neke rečenice iz Starog zaveta, pred očima mi je bila krvava Tomislavova lobanja, zeleni ekran sa koordinatama i apstraktnim objektima. Vidim šta hoćeš da me pitaš, jeste, sigurno je neko stradao od moje ruke na džojstiku, molio sam se da tako ne bude ali znam da je moralo biti. Molitve su mi bile uslišane tako što sam dva dana docnije doživeo teško trovanje gasovima, u beslovesnom stanju prevezli su me u Vojnu bolnicu u Beogradu, ne sećam se ničega iz tih dana, dao Gospod da se ne sećam ni onoga pre. Proveo sam, kažu, dve nedelje u krevetu i onda došao svesti i prvo pitao da li su doneli moju gitaru sa mnom, vidiš kakva sam budala bio, jedino sam to hteo da znam. Dule je došao po mene, dovezao me k sebi i smestio me u svoj stan, bio mi je kao otac kojega nisam imao, trpeo me. Iskreno da ti kažem, ne znam pravo kako sam proveo dve-tri naredne godine, isključio sam celi svet i on je isključio mene, otkrivao sam Paka de Lusiju i još neke ludake, kompulzivno vežbao i sanjao da odem u Andaluziju. Nije moglo da se ode samo tako, bilo je teško da se dođe do pasoša, ali Dule je povukao veze,

pozajmio sam neke pare i, da skratim priču, evo me sada ovde. Sa Hrvatima za stolom u Barceloni cevčim jebenu sangriju, čoveče.

Blago zaljubljeni od varavog pića prešli su trg i došli pred kolodvor. Ondje je već bila poredana ekipa spavača, svi na svojim kartonima. Neki su još sjedili i čavrljali, potežući iz boca raznih veličina i sadržaja umotanih u papir, sâmi umotani u vreće za spavanje, stare deke, plahte, novine, veste, krpe, ručnike, već prema rangu i stažu, odnosno ovisno o tome je li im ondje bilo trajno prenoćište ili su ondje bili jednokratno ili čak jedini put noćili tako, kao Boris i Vuk, ili su mlađahni, od pive i hašiša otupjeli turisti. No što se kartonskih podloga tiče, veterani su bili najsolidnije opremljeni: nerijetko su između njih i asfalta bila i po tri sloja kartonske ambalaže, a jedan je čak bio zaklonjen i sklopivim baldahinom od dvije zahrđale stolne lampe, postolja vješalice za kapute, nečega što je valjda bio stalak za kišobrane i goleme sivomaslinaste cerade. Boris i Vuk imali su vreće za spavanje, bez podloga od pjenaste gume kakve su evropskoj i američkoj omladini čuvali kosti, i pokušali su doći do kartona. Avaj, nitko se nije želio odvojiti ni od jednog komada, unatoč Vukovim uvjerenjima na više jezika i načina. I onda su gotovo na samom kraju spavaće vrste, na dijelu koji je još bio natkriljen kolodvorskom strehom ali posve neosvijetljen, ugledali dva slobodna metra prostora i, gle čuda, nekoliko slobodnih kartona prislonjenih uza stup. Bili su odveć omamljeni i bilo je previše mračno da shvate zašto su ta dva metra ostala slobodna. Tek kad su legli i umotali se u vreće, iz svih ostalih vonjeva izdvojio se jednak smrad mačjih govana, uz primjesu mokraće iste životinje koja ih je zapahnjivala miomirisom užegle cedevite. Vuk je doduše opsovao mačji rod ali je ubrzo zaspao uklopivši se u hrkanje većine, a Boris je još dobra dva sata nastojao isključiti osjetila napadnuta sa svih strana.

U olujnoj otočkoj noći zatječe se pred prolazom koji, nadsvođen kamenim lukom, vodi kroz napuštenu kuću i spaja ulicu s tankim pojasom šljunčanog žala. Dok ulazi u tamu toga tunela, tamniju od noći, pred njim se ukazuje treperava slika djeteta za koje u tom času saznaje da je umrlo: dijete njegovog prijatelja, njegovo dijete ili dijete u njemu, bijelo je, bijele kose, svijetlih očiju i gleda ga kao sablastan hologram, i on se grči od užasa i tuge koračajući kroz tunel, pa izlazi na drugu stranu, stupa bosonog na mokre oblutke, gleda u nebo koje tutnji i praska i raspucava se od bijelih munja, Dijete je umrlo, liježe na žal tresući se, tlo podrhtava pod njime kao što podrhtava nebo, kapi s neba miješaju se s kapima iz očiju koje gledaju meandre munjā, i izgovara tiho, jauče: „Eli, eli“ pa urla: „Eli, eli!“, pa još jače, toliko glasno da nadglasa tutnjavu, urla i plače i tresavica polako stvara klizište i vuče

ga prema rubu mora, i kad mu je hladno crno more nakvasilo stopala oko njega se ukazuje pet ili šest spodoba u žutom, u žutim skafanderima, sa žutim klemama u rukama, zatvaraju krug oko njega i primiču kleme njegovom tijelu, dat ćemo ti elektrošokove, govore bez riječi, kleme su spojene za žute žice koje vode u nebo, žice su spojene na munje i on se boji, boji se boli povrhu svih boli od kojih se trese i koje neće prestati jer ne mogu prestati, a onda bez riječi kaže sebi i njima da je taj strah smiješan jer je bol koju mu oni mogu zadati smiješna naspram boli koja ga potresa iznutra, naspram boli zbog smrti Djeteta, i iz njega provaljuje smijeh, divlji, gromoglasan smijeh koji tjera žute spodobe da se odmaknu od njegova ispruženog tijela, i onda osjeća

jak udarac

u rebra

a iznad njega stoje policajci s pendrecima u rukama, bijaše to prvo što je vidio nakon što bijaše obnevidio kano mrtav mrav, stajali su s crnim pendrecima koji su mu čak bili pomalo smiješni i bio bi se potihom nasmijao i sada, na javi, da nastavi smijeh pred žutim klemama na žalu, ali smiješan nije bio bol u rebrima kao ni pogled uniformiranih pendrekaša. Pogledao je oko sebe iz žablje perspektive, oslobađalo se mutno rumenilo zore, Vuk se izvlačio iz vreće za spavanje i govorio „Hajdemo odavde, ovi se ne šale“. Osim njih dvojice nije bilo nikog od spavača, čak ni kartona nije bilo, ni onog baldahina. Policajci su im nešto oštro dobacivali, i oštra čizma onoga koji je udario Borisa već se podizala da isto učini Vuku, ali obojica su pomirljivo podizali ruku i drugom rukom spremali svoje usmrađene stvari, da ih što prije uprte na rame i kolebljivim se koracima što prije udalje, daleko od udaraca, čizama, govana i gromova.

Vuku je bila dovoljna bijela kava u staklenoj čaši da ga vrati u život i da počne opet širiti vedrinu i nagovarati Borisa da odu vidjeti Gaudija, moraju da vide Gaudija pre večernjeg voza, a Borisu je bilo do Gaudija koliko i do žutih klemama i cijelu su mu svijest zauzimali mačji smrad, bol u čmaru i bol u rebrima, *triple trouble*. Ušli su u WC napokon otvorenog kolodvora, umili se i pokušali sprati mačja govna, a ona su u spoju s vodom i sapunom samo dobila dodatnu notu smrada koji će ih kroz dan pratiti po gradu, dok budu ulazili na recepciju vrtoglave Case Batlló i prije ulaska u kuću od lubanja i kostiju predavali stvari gospođici koja je te stvari primala vršcima prstiju i profesionalno savladavala gađenje dok se Vuk kesio a Boris propadao u središte zemlje, i dok budu obilazili nedovršeno čudo posvećeno Svetoj obitelji, kada je Vuk u bradu mrmljao nešto o tome kako i katolici svoje konje imaju, a Boris načas zaboravio na bolove.

XVII

[Rekviziteri na scenu donose sasušeno maslinovo stabalce u tegli, violončelo bez žica, maketu odašiljača za mobilnu telefoniju, fotelju, okrugli stol i na nj demižon, golemu špricu, dva jastuka, šahovsku ploču, crne, sive i bijele vlasulje, hrvatsku zastavu, par knjiga, golemi drveni falus, starinsku budilicu, mantiju, kandilo, nekoliko plastičnih maski, gipsane stalagmite te pored stola kolica za lijekove i loptu od stiropora koja je s jedne strane narančasta a s druge crna. Na scenu stupa Boris, uzima maketu odašiljača i stavlja je pred sebe, iz džepa vadi dva mobitela, a reflektor ga napola osvjetljava tako da mu se ne vidi lice; u pozadini svira pjesma „Otoče“ grupe Šo!Mazgoon.]

BORIS: Uvijek isto, do vrha svijesti na vrhu otoka i natrag. Što je hrabrost, glasi moje pitanje na vrhu, dok bura čisti um i krv: ovo...

[Silovito baca oba mobitela u publiku. Ako dođe do ozljede, predstava se nakratko prekida i ukazuje se pomoć dok svira „Neprilagođen“ grupe Film, pa slijedi:]

...ili ostati čitav nakon što sebe baciš u bezdan, ili obraniti svoj sivi dom od granata, održavati mačka sitim...

[Na sceni se pojavljuje mačak i ostaje do kraja. Ako nema podesnog bijelog mačka koji nije suviše divalj, u obzir dolazi i omanje ljudsko stvorenje koje u bijelom krznu četveronoške dolazi pred reflektore i upada u riječ.]

BELI: Sitim, sitim! Ako si me oteo iz divljine, ne bacaj preda me splačine. Tješiti me valja što sam ost'o bez onakvih ralja, s tigra na mačka spao, spau, mau.

BORIS: ...ili rođenu sestru štititi od divljeg svijeta...

DINKA [ulazeći, zadihana]: ...svim srcem, svim organima i udovima, tvoje toplo sunce svijeta kojemu nikad ne možeš biti dovoljno blizu. Ako ne možeš istražiti središte Zemlje, možeš istražiti središte sestre! Bolje je to nego umirati od ljepote!

[Sa stola uzima slonovsku špricu i zariva si je u venu. Čuje se „Sister Morphine“ Rolling Stonesa, a ona se lagano ljulja uz pjesmu pjevušeći:]

Oh, can't you see I'm fading fast?

And that this shot will be my last

[Ponovo dolazi do stola, dohvaća masku starice, natiče je na glavu, stavlja dva jastuka na trbuh ispod haljine i postaje]

MATI: Kaj buju te dve riđe glavice nutra jednog dana bile dve niškoristi provincijske hrđe? Dve lude glave u kući strave? Toma, nevjerni Toma, kaj si mi to napravil?

ĆAĆA [odnosno Boris koji je prethodno navukao drugu staračku masku i jednu od perika, promuklim glasom]: Virova san u te, a onda si se ti napuvala a ja se izdušija.

[Dolazi do kolica s lijekovima, uzima bočicu i stresa cijeli sadržaj u usta.]

BELI: Još, još, stari! Uzmi one plave! Ćaća, poludi!

[Ulazi Pietro s bocom pive u ruci i prolijeva je mačku po glavi.]

Skote jedan, đavle! Dabogda progutao lovca, topa i kraljicu zajedno!

[Pietro odlazi do šahovske ploče i staje gutati figure, jednu za drugom. Dok to čini, Mati mu otima pivsku flašu i svojski poteže iz nje.]

MATI [brišući usta]: Pietro, o Pierre, uzmi me i odvedi u Francusku. Tam bum pobacila, tam, v belom svetu, sada kad znam kaj me čeka.

BORIS [prethodno Ćaća, poučno]: Majko, to ti je jezivo neoriginalno. Tako je Emilu Cioranu rekla majka: „Da sam znala, bila bih pobacila.“ Čisti plagijat. Rodit ćeš riđe glave, a riđe može biti i zlato i trula ruzina. Riskiraj i ne gledaj na profit.

[Pridržava jastuke koji joj ispadaju iz haljine. Pritrčava Dinka i pomaže mu.]

DINKA: Da riskira kao ti, junače, koji na me jurišaš donjom glavom, uzavrelim buzdovanom, nabrekлом zvijeri ustremljenom na svoj rod poput tvoga glupog, sluganskog Arđune?

BORIS [uzima drveni falus sa stola, zamahuje njime i počinje uokrug naganjati Dinku]: Tko tebe Gitom, ti njega kitom!

[Sveudilj se naganjajući, počinju uglas pjevati, a pridružuje im se i Pietro koji povlači nevidljivo gudalo preko nepostojećih žica na violončelu:]

Sag mir, wo die Blumen sind.

Wo sind sie geblieben?

MARTA [u koju se preobrazila Mati stavivši na se dugačku crnu periku, krhkim glasom]:
Prizivate li cviče? I ono svenulo i iskorijenjeno? Ono otočanima nevidljivo, koje je postalo
prah i prije nego što je procvalo?

PIETRO [sporo se okrenuvši od stola, prišavši Marti i pavši na koljena]: Ti si... jedini cvit.

DINKA [prethodno Marta, optužujućim glasom Borisu]: Jesi li čuo ovo, Boro? Jesi li za to
sposoban? Zaljubljeno kleknuti i biti usrdno jednostavan? Reći dvije lijepe, čiste riječi,
bespomoćno voleći, ne razmišljajući o razlozima i posljedicama, o svojim i drugim nečistima?

KATE [u koju se prurušila Dinka, nakon stanke u kojoj Boris prekriva lice rukama, donoseći
pleteni demižon]: Kako ne, puno lipih riči, evo ću mu natočiti pa da čuješ samo.

[U pozadini, Oliver Dragojević pjeva „Magdalenu“. Prati ga Beli, jezivo falšajući.]

BORIS [otpivši]: Bacam u kreč sve lijepe riječi svijeta, dajem ih Darku da nas uljepša, dajem
ih Belome da se njima igra kao klupkom konca, dajem ih Marti da ih u Had ponese...

BELI [zlobno iskežen]: Bacaš, bacaš, a po njima gacaš. Daješ, daješ, a po njima traješ. E moj
tupko, što će meni klupko.

BORIS: Zar tako ruci koja te hrani?

BELI: Pa šutni me onda, tko ti brani?

[Bježeći od Borisa, zaleti se šapama prema lopti od stiropora, koja je do tada narančastim
licem bila okrenuta prema publici, tako da se lopta obrne i pokaže crnu stranu. Osvjetljenje
se prigušuje, i iz prostora za inspicijenta izranja crna spodoba, Mudukljuak, s vagom u ruci.]

MUDUKLJUAK: Ki su vo, kakove cuari? Idun cuvik ki obraze pruminjuje, zena ka je mluada
pa stuara, bela muaška ka na besede udguvuara i mote cini? Komu treba dušu izvagati?
Kade su svi nestali?

BELI [iz najdaljeg ugla]: Mudukljuak, Mudukljuak, izija te mruak! Mudukljuak, Mudukljuak,
ne može biti svak!

MUDUKLJUAK [bijesno, bacajući vagu prema uglu iz kojeg dopire glas]: Karzno cu za zimu
iz tebe uciniti!

DON GABRIJEL [takoder izronivši iz mraka, s bocom travarice u ruci]: Ma tko to *cuari* spominje? Kasna je ura, reci tko si i šta si!

MUDUKLJUAK: Jua san tvoj struah. Jua san punekad uni ca ga spominješ za oltarom. Jua sun sluvica, guja u Borisovin njedriman. Duh iz butilje travarice, nemir u ribljem drobu. Ali najviše san struah.

DON GABRIJEL: Apage!

MUDUKLJUAK: Ma niš apage, ne pali to z menom. Jua ti partin ili ako me nazoveš pravim imenom, ili ako upališ sviću.

PIETRO [Materi]: Duaj mi tu biru!

[Otima joj bocu iz ruke i poteže dobar gutljaj za hrabrost, odlaže pivu, s mukom obujmljuje loptu od stiropora i baca je na Mudukljuaka, koji se ruši. Lopta ostane okrenuta narančastom stranom prema publici. Ovaj potez treba dugo uvježbavati da se lopta ne bi, recimo, zaustavila okrenuta napola crnom a napola narančastom stranom, što bi bilo pogubno za scenski efekt te bi moglo izazvati pometnju i negodovanje.]

DON GABRIJEL: Izvrstan potez, mladitju. Upalio si najvetju svitju od sviju. Sutra, molim, na audijenciju kod mene u 15.38. Samo da namistimo uru prema ovomu suncu. Dakle, ako je sada svanula zora, a ljetnje je vrijeme, neka bude 4.45. [Uzima budilicu sa stola, namješta je na rečeni sat i obraća se Borisu.] A vi, mladitju, mogli biste puno naučiti iz ovoga postupka duhom siromašnoga mladoga Pietra, od oca Nikole i majke Lujze, pokoj budi duši njihovoj.

PIETRO: Velečasni, otac i mati su živi... *toujours*.

DON GABRIJEL: Ah, ne zamjeri, ta tko bi sve to upamtio, tko živ, tko mrtav. Duša je ionako vječna. Neka onda i oni dođu na audijenciju. Adio. [Palcem i kažiprstom prihvaća kopču što spaja lance o kojima visi kandilo, pa poteže kandilo gore-dolje, kao jo-jo, udaljavajući se.]

BORIS [reda gipsane stalagmite u krug, u čije središte dovlači fotelju i teglu sa sasušanim maslinovim stabalcem; sjeda i, nakon duge šutnje, rastreseno otkidajući listiće s masline, počinje tiho ali razgovijetno, bez glazbe u pozadini, krajnje monotono]: U središtu spilje je sunce. Do sunca se dolazi smicanjem četrnaest velova. Kad se maknu velovi, može se voljeti. Može se boraviti u najužem dijelu sunčanog sata, tako da pijesak prestane curiti. To usko grlo je put kojim se ne ide, nego se taj put jest. Biti put, ne putnik. Ostaviti sve za sobom tako da k svemu dođeš. Naučiti plivati, to je sve. Ne govoriti o putu, ne davati mu imena.

Tko ne umre, ne vidi, nego mu se priviđa u životarenju. Ne, ne, ne.

MARTA [odjednom osvijetljena, prene Borisa iz solilokvija]: Govori ti ona koja je prekasno umrla: nakon svega, ne govoriš što ti srce kaže. Gdje ti je srce?

BORIS: U središtu.

MARTA: Lažeš, tamo mu je pravo mjesto, ali ono nije tamo. Govoriš s ruba na kojemu se sklanjaš znanjem. Govoriš, samo govoriš. Vidiš put, ali put nisi. Znaš za putokaze. Gdje ti je srce?

BORIS: Tamo gdje je Asma.

MARTA: A gdje si ti?

BORIS: Daleko.

MARTA: Ne povlađuj mi samo zato što sam pokojna i što me pamtiš kao fragilnu poetesu. Zašto si daleko?

BORIS: Pogrešno pitanje.

MARTA: Točno, barem to znaš. A što činiš?

BORIS: Probavljam nauk. Plivam.

MARTA: Tako je, u mjestu. Brčkaš se, zapravo. I preživaš. A letio bi?

BORIS: Da. I letim.

MARTA: Ne, nego sanjaš da letiš. Gledaš svoj let u kristalnoj kugli, u spilji. Ali kristal i pijesak su isto, samo što se kroz kristal vidi. Kao što su isto vrh Atlasa i dno spilje, samo ako spilja nije sklonište. Ostaje ti umrijeti u letu, gol, neskriven, bez velova, vodeći ljubav sa suncem kao od ljubavi poludjela ptica. Pretvori velove u perje, rekao ti je meštar, i ne strahuj da će ono biti sažgano. Asma čeka. I Pietro čeka, moj Pietro koji je umro kad je maločas kleknuo i tako je oživio za nas. Idem sad, uživaj u jutru.

[Iz sjene se pojavljuje Pietro, noseći violončelo. Polaze ga u krug načinjen od stalagmita, pored Borisa, izlazi iz kruga, prima Martu pod ruku i njih dvoje polako nestaju u tami. Boris sa stalca odlama granu dužine 73 centimetra s koje je otkinuo sve listiće, iz džepa vadi

rašćihanu strunu, provlači je kroz usne, pričvršćuje na oba kraja grane, napinje, provjerava jagodicom kažiprsta. Uspravlja violončelo, prinosi mu gudalo koje je načinio i počinje svirati Sarabandu iz Bachove Druge suite. Spušta se zastor.]

XVIII

Španjolska riječ za grad ženskog je roda. Boris je smatrao da je to u slučaju Córdobe naročito važno. Jer Córdoba je bila bijela dama opružena kraj rijeke u koju je bilo nemoguće ne zaljubiti se, na prvi i onda ponovo na drugi pogled, pa bio ti maurski osvajač, dezertar sa suprotnoga kraja staroga svijeta ili bjelosvjetsko potucalo. Boris i Vuk bili su prosjaci pred bijelom kraljevnom koja je bila i maurska, katolička i židovska, i arapska, latinska i hebrejska, i evropska, azijska i afrička, i ništa i više od toga. Raskriljena, sebedarna a ničija. Lijepa, zacijelo, poput Azahare, kalifove milosnice kojoj je Abd Al-Rahman nedaleko odande, u podnožju Sierra Morene podigao čitav grad, Madinat al-Zahru, i po dovršetku gradnje pitao je nedostaje li joj štogod u toj raskoši od koje danas ostade tek nekoliko slutnji u kamenu. „Snijeg“, odvrtila je ona, „koji smo vidjeli prelazeći one orijaške planine na putu ovamo.“ Kalif se zamisli pa dade zasaditi cijeli gradu okrenut obronak brda bademima, koji dogodine u veljači procvatoše i cvatnim krošnjama zabijeliše predjel. Abd Al-Rahman tada stupi pred Azaharu, pokaza joj rukom prema Sierra Moreni i reče: „Evo, mila Zahro, snijega kojeg si se uželjela.“ Čudo veće i od snijega u Al-Andalusu sazdali su kalif i njegovi nasljednici posred Córdobe, džamiju tako veličanstvenu da je se ni istjerivači Maura nisu usudili razoriti, mesmeričnu Mezquitu, labirint stupova u čijem su dvorištu rasle gorke naranče, cvijeta ništa manje mirisnog i bijelog. Kada su se Boris i Vuk iskricali u Córdobi, u punom cvatu bijahu grmovi jasmína diljem središnje, Židovske četvrti, najmirisniji i najbjelji od svijeta. I sve bijaše tako bijelo i čisto da je sve ono još čisto u njima moralo zaiskriti i zamirisati, te su se zadnji ostaci mačjega smrada iz Barcelone morali raspršiti, i barem je jedan veo od onih četrnaest o kojima Boris još ništa nije znao morao pasti. A s njima i barem dio umora, prošlosti, rana i grijeha, barem načas, barem izvana i prividno, pred bijelom damom koja je štedro širila ruke.

Smjestili su se u omladinskom hostelu nedaleko od Džamije, u jednu od trokrevetnih soba napučenih bezbrižnim studentima koji su višak energije tratali tumaranjem i zabavljanjem po gradovima Zapada, tako divno sigurni, neozlijeđeni i naivni. Ispitivali su premorene došljake o ratu i njihovim plemenskim odnosima i jezicima, hinjenom brigom i radoznalošću nevješto krijući prezir. Prikraćeni za sočne ratničke detalje iz prve ruke, za klanja, silovanja, čerečenja i ostala uzbuđenja, razočarano su okretali leđa. No barem su prosjacima pred vratima bijele kraljevine umjeli platiti piće. Nakon dvanaestosatnog sna i obilnog doručka krenuli su namjernici nasumce po uskim i već usijanim ulicama Juderije u kojima se miris

jasmina miješao s vonjem konjske balege. Vuk je zahvaljujući prisnom poznanstvu s madridskom plesačicom koja je u Beogradu živjela od poduke flamenca natučao španski, što im je, uz njegove komunikacijske vještine, olakšavalo raspitivanje za sobe. Našli su putem i Konzervatorij, pred čijom se teškom drvenom kapijom Vuku ozarilo lice kao djetetu pred lunaparkom; prijemni ispit čekao ga je za dva tjedna. Dvije ulice dalje, u blizini Arheološkog muzeja, ugledali su kuću iz nekog drugog vremena, bijelu palaču obgrljenu bugenvilijom. Boris se naglas zapita kako bi bilo živjeti unutra, nadomak Džamije, velike rijeke Guadalquivir i pod ovako blistavim nebosklonom. Vuk reče da tu nema šta da se razmišlja, pozvonit će i pitati izdaju li sobe, i prije nego što je Boris stigao izustiti da je samo naglas razmišljao, njegov suputnik već je pozdravljao staricu guste, u crveno ofarbane kose koja je na dijalektu osiromašenom za suglasnike nešto objašnjavala, dizala guste obrve, gestikulirala. Vuk se okrene prema Borisu, namigne mu i reče da pođu za njom. „Kaže da tamo, u desnom krilu zgrade, iznajmljuje sobe studentima na drugom spratu. Rekoh joj da smo studenti iz Jugoslavije. Pitala me da li je to u Rusiji, rekoh da jeste. Ja studiram gitaru a ti šumarstvo, samo da znaš, mnogo smo marljivi i talentovani studenti. Kirija nije previsoka, idemo da vidimo.“ Starica otvori niska vratašca na drvenoj kapiji nekadašnje konjušnice i povede ih uskim skalama do golemog, derutnog salona na drugom katu ispunjenog prašnjavom skalamerijom. Jedna od soba koje im je namijenila bila je nekadašnja obiteljska kapelica s kamenim podom, majušnim klimavim krevetom željeznog okvira i prozorom nalik vitraju, čiji je gornji dio tvorio polukružni triptih od plavog, crvenog i zelenog stakla, a na stropu se kočila gipsana i ispucalom zlatnom obojena figura ptice, Boris nije mogao dokučiti da li goluba ili orla. Uz krevet je, osim prastarog dvokrilnog ormara, jedva moglo stajati još dvoje ljudi. Druga soba bila je još manja, bez vitraja, ali zidova ispunjenih dubokim nišama i s isto onako zlatno obojenim stupom po sredini, bez jasne funkcije. „Uzimamo, zar ne?“ veselo upita Vuk. Nego kako, Vuče. Borisa je dopala kapelica – „ja ću već od ove svoje rupe da napravim svetište“, rekao je Vuk veseljak – a kad su platili najamninu za dva mjeseca unaprijed, ostalo im je taman za tanku večeru toga dana, i možda, samo možda, za kavu/kafu idućeg jutra.

Vuk je, međutim, počeo zarađivati već sutradan, ponijevši bez krzmanja gitaru na najcvjetniji od svih cvjetnih kordopskih trgova, opsjedan turistima od čijeg se znoja jedva razaznavao miris jasmína. U jednom uglu bio je Ciganin Paco s gitarom koju nikad nije naučio svirati, ali je zato imao živopisan šešir i dva vrućinom omamljena psa mješanca sa sunčanim naočalama, i naplaćivao je fotografiranje. Svi su bili na dobitku, jer se u toj gunguli povremeno činilo da Vukova svirka na suprotnoj strani trga zapravo dolazi od Pacove gitare, pa je Pacov honorar rastao, a i u Vukovoj futroli se nakupljala pristojna

količina kovanih peseta. Boris je sjedio na rubu fontane posred cvjetnog trga i slušao. Kad bi se svjetina prorijedila, Paco bi smotao marokanski hašiš i nudio ga „Yugoslavos“. Borisu je s vremenom dogulilo sjediti u publici i zamišljati što bi sve moglo biti da mu je sada njegovo davno zapušteno violončelo, pa je pola dana provodio u kapelici, tamaneći preostale konzerve tunjevine te bubajući španjolsku gramatiku i frazeologiju iz kupusare koju je sa sobom ponio Vuk. Poslije podne i s večeri lunjao je gradom, polugladan i poluprazan, s vremena na vrijeme zavirujući u radnje s kožnom galanterijom i keramičkim suvenirima nanizanim uokolo Mezquite da pita ima li kakvog posla. Tu je dopunjavao svoje znanje španjolskog, pa je tako prva fraza kojom je njegovo s mukom sročeno pitanje dočekala osorna prodavačica kiča, ruku podbočenih o masne butine, glasila „¡Qué va!“ „Ma kakvi“, dakle, utvrdio je došavši kući, šteta što nije raspolagao odgovarajućom uzvratnom frazom. A i ne bi mogao bogzna kako uzvratiti: imao je posla s jezikom priličnom siromašnim u psovačkom pogledu. Tako se i Vuk mučio da prevede, recimo, „pizda ti se ogadila“. Tome je eventualno bila dorasla dražesna uzrečica „me cago en la hostia“, koju Vuk iz ekumenskih razloga ipak ne bi upotrijebio.

Elem, projezddivši gotovo svim ulicama srednjovjekovne jezgre Boris se odvažio zaći i u modernu epidermu bijele ljepotice, sivlju, bučniju i u šarolikosti jednoličniju. Na samoj periferiji, gdje više nije bilo palmi, kočili su se divovski supermarketi. Obitelji su ondje parkirale svoje karavan-automobile, nestajale na nekoliko sati u utrobi šarene zgradurine, vedro iz nje izlazile s natrpanim kolicima čiji su sadržaj istovarivale u portapake i odlazile u svoje domove, sretno živjeti do kraja života. Boris je jednom zašao unutra, privučen odjelom prehrane, slinio je nad đakonijama u vitrinama i na policama, i onda izjurio iz nemani shvativši koliko je zapravo gladan. Posljednja dva dana živio je od konzervi koje je u palaču dovlačio Vuk, a njemu je bilo neugodno otvoriti za sebe više od jedne dnevno, iako je Vuk govorio nemoj da jedeš govna pa se ispravljao govoreći jeste da su govna, ali sada ja imam para i nemoj da se sekiraš. Izjurio je, dakle, na stražnji ulaz i ondje promotrio situaciju. Mislio je da tih nekoliko Cigana raspoređenih po parkiralištu žica pare od starih parova koji su praznili svoja kolica u aute, ali pogledavši bolje uočio je da se radi o razvijenom i poštenom poslovnom sustavu: gitanosi su starčićima nudili da odvezu njihova kolica natrag u supermarket. Ondje bi ih spojili natrag na lanac i izvukli stotinu peseta, koliko je trebalo ubaciti za njihovo otključavanje. A sto peseta znači jedna konzerva. Još sto, i eto čaše vina. Ponukan tom računicom, Boris pogledom potraži prvu moguću mušteriju. Eno jednog dide, jedva gura kolica. Pričekao je da spusti vrećice u prtljažnik, tobože ležerno došetao do njega i upitao ga najudvornije što je umio: „Dopustite mi, *señor*.“ Stari se nasmiješi ne pogledavši ga i promrsi: „Hvala vam na ljubaznosti.“ Čist posao. Dok je gurao kolica prema nemani,

grub glas nešto je zaurloao u njegovom smjeru. Iz urlika je razabrao da je to njihovo područje rada i da neka ode na susjedno parkiralište. Boris je ljutitom Ciganinu uputio pomirljivu kretnju iz koje je bilo razvidno da neće zadirati u njihov djelokrug, ugurao kolica u predviđeno mjesto, klik, i u plastičnom okviru ukazala se čarobna, žuđena kovanica. Krenulo je.

Te večeri Boris je na stol u zajedničkoj kuhinji svečano istresao dvije konzerve skuša i bocu crnog vina.

XIX

Chabahar, 8. travnja 2000.

Druže daleki a bliski,

održavatelju dvaju velebnih stupova u visinama,

popravitelju demografske strukture na jadranskim otocima,

danas ti je rođendan, nadam se sretan. U svakom slučaju, sretno se poklopio s imenom mjesta u kojemu sada nakon nekoliko dana opet gledam more. *Char* znači četiri, dakle to je broj ovoga mjeseca i polovica ovoga datuma, a *bahar* označuje isto što nagoviješta i naš (?) behar, dakle proljeće. Htjelo se valjda reći da su sva četiri godišnja doba ovdje proljetna, dakle - raj na zemlji. Moš mislit.

Otkud ja u Iranu, po teorijama raznih jurodiva prapostojbini Hrvata, pitaš se zacijelo, o radoznali čitatelju koji si zacijelo dokučio da je o zemlji perzijskoj riječ? E vidiš, moja se istanbulska epizoda završila. Finita, tko te pita. Kako, zašto? Izvana: hirom, i kako da nekome osim tebi dam do znanja da nije samo hir u pitanju. Pisao sam ti kako sam se (s)našao u Istanbulu, div(i)na Veronika i sve to, samo što nisam Carigradaštinom postao, čak sam i taj nemogući turski donekle progovorio, čak sam i tezgju našao, u oba smisla te riječi: upoznalo me s nekim Nišlijom koji na Kapali čaršiji prodaje nakit, džezve i još svašta pa sam mu se uvalio u radnju kao pomoćni prodavač, u stvari šepavi animator kupaca. Nema da je netko iz naših (?) krajeva prošao kraj Aziza i mene a da nije stao, a kad je stao bome je teško otišao a da nije nešto i pazario. Dakle, baza riješena, za nadgradnju spremna. E, ali onda se umiješao neki dijava, kako bi rekli na tvom otoku, pa se za stolom u čajani kod Sulje (a kako ću drukčije zvati Sulejmana) gdje smo se Veronika i ja redovito nalazili s društvom, zadesio neki poznanik nečijeg poznanika, vlasnik kombija koji živi od prijevoza zombija, pardon, putnika na liniji Istanbul - indijska granica. Kako je on opisivao dogodovštine na toj relaciji, tako sam ja na leđima sve jače osjećao onaj prst koji me gura na tu stranu. Sirota Veronika nije znala da skoro sve slobodno vrijeme u iduća dva tjedna provodim posuđujući šolde i vodeći borbu s birokracijom da mi izdaju putne dozvole i vize, da u sebi ponavljam hindske i urdske fraze i sanjam o pustinji Thar. Kad sam joj dan prije polaska rekao kamo smjeram, sâm, i dodao da se u doglednoj budućnosti ne mislim vraćati u Istanbul, umalo me zadavila. Onda je bilo suza i svega, ali bolje da ti to preskočim.

A preskočit ću ti i putopisni dio – taj mi žanr nikad nije naročito ležao, a i u ova četiri dana koliko se drndamo u ovom rasklimanom kombiju opažanja mi se uglavnom svode na beskrajnu raznolikost rupa i rupetina na cesti i atmosferu prispodobivu s istočnjačkom varijantom *Ko to tamo peva*. Sa mnom je izraelski par koji je nakon vojske otišao u Istanbul pa se naumio jedno godinu dana provoditi u Indiji, i koji demonstrira otvoren, nesmiljen prezir prema svim suputnicima, a naročito prema vozaču kojeg s onim svojim grlenim h-ovima opsuju svaki put kad naleti na rupu ili kad se na nekom prijelazu čeka više nego što oni misle da treba. Vozač i drugi Turčin koji je s nama srećom ne razumiju engleski pa ne znaju kakve komentare na račun njega i svega turskog i islamskog Izraelci rigaju kad ih odluče podijeliti s nama ostalima. Šteta, Izraelka je prava lipotica, onako čokoladna, ricasta i baršunaste kože... tu je zatim balavi Francuz s polumetarskim dredloksima, nakićen pirsinzima, ogrlicama, narukvicama, nanogvicama i ostalim đindama-mindama, koji ide u Riškeš tražiti prosvjetljenje. Taj neprestano iz hipi-torbice vadi lulu, na nju puši hašiš (on je jako dobar kao priprema za prosvjetljenje) i nudi je svima, pa iako sam povukao samo jedanput, stalno sam omamljen jer je kabina neprestano puna dima, putujuća pušnica. Ostatak ekipe čine šutljivi Afganistanac Osama (imenjak nekog Bin Ladena, možda si čuo za njega, ovdje je svima junak, prije četiri godine objavio je rat Amerima, znači bit će da je OK tip), pa istanbulski švercer koji se neprekidno prepire s vozačem i na kraju dugokosi Korejac s ogromnim fotoaparatom koji na engleskom zna reći samo „art, art“, dok nam pokazuje svoje retuširane fotografije istanbulskih semafora i automobilske registracije; to su njegovi umjetnički objekti u svim zemljama u koje putuje, i „sed, sed“, dok pokazuje prema svojim očima nakon što se previše nadimi pa se rastuži i počne ukočeno zuriti u krajolik. Eto, s tom ekipom ti ja prolazim kroz Ankaru, Tabriz, Isfahan, Širaz i sva ta druga mjesta bajoslovnih imena koja više ne pamtim, a kako da ih i pamtim kad stajemo samo da natočimo dizel i nešto žvaknemo u čajnama kraj ceste, a spavamo u kombiju. Ono malo ljudi što ih srećemo i letimično upoznajemo putem (a što idemo dalje sve je manje putnika i vozila) neopisivo su srdačni; ni u Turskoj nisam vidio takvo što. To su lica koja umiruju i obnavljaju vjeru u ljude.

Ti, znači, ostaješ na otoku. Hvala ti na detaljima iz Magreba, stvorio sam sliku, dali su mi misliti. Žao mi je što je priča sa šejhovom pokćerkom tako završila, iako ti kažeš da je pravo što je tako završila. Zapravo, zvučat će ti glupo, ali ja nekako mislim da uopće i nije završila. Ne pitaj me odakle mi taj osjećaj sada kad si se, u doslovnom smislu, izolirao. Možda sam pod utjecajem otočke tradicije u novijoj hrvatskoj književnosti, pa sve nešto očekujem romaneskan, da ne kažem barem romantičan rasplet.

Dok ovo pišem (ne zamjeri na wc-papiru, nestala mi je teka) čekajući da ekipa dovrši svoju

mršavu spizu, odmaram oči na valovima Omanskog zaljeva i pitam se kako će odavde stići pismo do jednog malog otoka u zadarskom arhipelagu, i hoću li ovdje uopće pronaći poštanski ured. Drž mi fige da hoću, da ćemo sutra uspjeti prijeći pakistansku granicu kao što je najavljeno i da se prije toga neću udaviti u oblacima dima, prdeža, ispušnog plina i pijeska.

Saludos, amigo!

M.

XX

Prvu pečalbarsku plaću – koju su odredili količinom kovanica preostalom nakon mjesec dana sviranja na Cvjetnom trgu, odnosno pomaganja pri odvozu kolica u supermarketima – valjalo je dostojno proslaviti, vaistinu, u restoranu o kakvom su Vuk i Boris mogli do prije mjesec dana samo sanjati. Dotjerali su se i namirisali, iz čiste zafrkancije, u Borisovom slučaju, doduše, možda i s primišlju da bi te večeri mogao isprobati par napamet naučenih, staromodnih komplimenata koji bi se mogli dopasti nekoj Kordobljanki što ne bi zazirala od prisnijeg druženja s bljedolikim neznancem iz neznane balkanske zemljice. Još ako se ta i takva ne bi ipak radije prisno družila s garavim neznancem iz druge neznane balkanske zemljice... Boris nije htio ni s pola oka pogledati desnu stranu jelovnika, onu s ciframa, ni slučajno, večeras se napokon ne štedi, vaistinu, pa su tako na stol stizali redom dimljena plavorepa tuna iz uzgoja u Cádiz, iz kvote spašene od izvoza u Japan, zatim repovi kozica u blagom umaku *alioli*, hladni *gazpacho* poslužen s kosanim pršutom, ne bilo kakvim pršutom, dakako, bio je to *jamón serrano* od crnih katalonskih svinja, potom juha od češnjaka, začudno raskošna s obzirom na naziv i podrijetlo, kao i *carpaccio* od hobotnice, sve to uz moćno i krajnje suho, bijelo andaluzijsko vino u visokim, uskim *copitas* od decilitra, po nekoliko *copitas* (vinom mamuzani toptat ćemo kopitima, jeste, lepo kažeš). Nakon kraće stanke stigla je teletina u umaku od badema, u ustima se kremasto topeća, janjeće pečenje sa začinskim biljem koje je još cvrčalo kad je stiglo na stol, riža na valencijski način te veselošarena salata od špinata i naranči; sve to pak obilno se zalivalo, dakako, još moćnijim crnjakom iz Rioje, ne, ne taj, dajte onaj stariji, *gran reserva*, nego kako. Molim još jednu, pa još jednu, *sí, perfecto*. Život je do kraja bio zaslađen razvratnim smokvama punjenim orasima i medom u šeriju, kolačem od badema i limuna te istančano drhtavim *flanom* iliti rožatom na španjolski način, uz po nekoliko čašica delikatnog, slatkog a ne preslatkog vina iz kasne berbe koje se pravi baš u tom kraju i koje inače razvezuje jezike ali jezike te večeri nije trebalo razvezivati, toliko bjehu razvezani da su nadglasali cijelu bučnu, punu salu, glasove koji su se odbijali od rukom plavo i crveno oslikanih keramičkih pločica na zidovima. Boris je ostavio obilat bakšiš, izašli su u toplu noć, kratko se premišljali gdje zaokružiti slavlje, potom kupili dvije debele, ali ne predebele kubanske cigare i sjeli u staru, gospodsku kavanu na rubu židovske četvrti da ispuše cigare, srknu dva espressa i po tri konjaka boje mahagonija, kako li se zvaše, svakako je bilo neko pompozno ime nekog staroplemičkog kretena s nekim rednim brojem, rekoše da boljega nemaju. Potom su još jednom izašli u toplu noć. Vuk je, još ushićen zbog uspješnog prijemnog ispita na Konzervatoriju, već počeo

pocupkivati i pljeskati u ritmu *bulerije*, Boris je imitirao otočkog župnika, nekoliko puta morali su zasjesti na klupe podno narančinih stabala da se od pijanog smijeha ne stropoštaju na kaldrmu. Vijugale su uličice, vijugali oni na putu prema svojoj bijeloj palači, lijevo-desno, nigdje moga stana, noć kao da je bila sve toplija i onda je za silaska po strmoj, sasma neosvijetljenoj i uskoj ulici nadomak palače nastupilo smrzavanje: pred njima se stvorila figura tek nešto manje tamna od noći, mršav mladić zakrvavljenih očiju koji je držao pištolj uperen u njih. Drhtao je, ruke mu se tresle, pištolj se tresao, mrklo oko njegove cijevi, mrklje od noći koja se isto tresla, zurilo je sad u Vuka, sad u Borisa. U lijevoj ruci držao je najlonsku vrećicu iz koje je virila staklena boca. Mladić je povikao da mu daju novac, kratko trznuvši pištoljem prema dolje, u smjeru njihova struka, kao da pokazuje prema njihovim džepovima. Borisu su stale sve vitalne funkcije, pompejski paralizirano zurio je u to užasno mračno oko pištoljske cijevi koje je treperilo i zamišljao kako sada svakog časa iz tog mraka može sunuti vatrena kugla i probiti mu glavu, proći kroz očnu duplju, prekinuti sve, zamišljao svoju krv, njihovu krv kako prska po bijelim zidovima slijeva i zdesna, po zidovima zbog čije se bjeline jedino nešto i naziralo u toj noći koja im je, eto, možda posljednja. I oči su se počele privikavati na taj mrak koji je možda i konačan, Boris je osjećao kako se munjevito trijezni, kao da te večeri, za svojom možda posljednjom večerom, nije popio ni kapi vina, ni kapi konjaka, a sve one besmislene đakonije stisnule su se u njegovoj utrobi u kameni odljev što se protezao od grla do čmara. Na drvenom španjolskom mršavi je mladić ponovio zapovijed, ovaj put još glasnije i nervoznije. Njegove crvenilom prošarane bjeloočnice već su se bolje vidjele, kao i njegova gusta, kratka kovrčava kosa, ispijeno lice, magrepska fizionomija. Boris se tada prvi put odvaži odvojiti oči od pištoljske cijevi i pogleda prema Vuku koji je, vadeći lisnicu iz stražnjeg džepa hlača, progovorio zapanjujuće staloženo i rekao Marokancu da su njih dvojica sirotinja kao i on i da nemaju para, vaistinu. Tek tada Boris shvati da se i od njega očekuje da izvadi lisnicu pa to i učini, triput promašivši mjesto na kojemu se nalazila, i da, iz obje lisnice moglo se nakon svega skucati možda za kutiju cigareta. Drhturavi mladić, sada na dva metra od njih, naredi da bace novčanike na tlo, ispusti najlonsku vrećicu iz lijeve ruke, njome dohvati lisnice i istrese sitniš. Zaškilji, ugrize se za usnu, primi pištolj još drhtavijim rukama, korakne naprijed i sikne na Vuka da mu dade svoj sat.

- Šta će ti to, *chaval*, to je jeftin plastični sat, ne vredi ništa. Okani nas se i idi svojim putem, vidiš da nemamo ništa za tebe.

- Skini ga, daj mi ga!

Borisu se učini da se Vuk kanda prezrivo nasmiješio dok je skidao sat, blago pomicao gornji dio tijela prema naprijed i sasvim tiho, na njihovom jeziku, ne skidajući pogled s pljačkaša, govorio:

- On se boji, ovo mu je prvi put, naš je. Spremi se, saću ga.

Boris htjede, o da je samo mogao, isto tako staloženim glasom odvratiti da ne čini ludosti, da je pištolj uperen u njih, ali kroz grlo stegnuto kliještima užasa nije prolazio nikakav glas. Prije nego što je stigao još jednom pokušati popustiti ta kliješta, ruka kojom je Vuk pružao sat sunula je prema ruci u kojoj je bio pištolj, ukinula razdaljinu između njih i njega, zakrivila tu mršavu, drhtavu ruku iz koje je ispao pištolj. Vuk je u klinču udario Marokanca u glavu, ali ovaj kao da je takvih udaraca bio pretrpio na stotine, glava mu se jedva trznula i oborio je Vuka na tlo:

- Borise, bre, viči, traži pomoć! Uzmi pištolj, jebote, koji ti je đavo?

Ulažući užasan napor da se napokon otkameni i savlada đavla paralize, Vukov nedrug u nevolji ispusti piskutavo „¡Ayuda!“ na koje su se ipak odazvali jedan prozor iznad prizora upalivši žuto svjetlo i jedna glava u tom žutom svjetlu koju je Boris spazio krajičkom oka, pa se sagne i dohvati pištolj koji mu je nekoliko trenutaka visio u ruci dok je zurio u dva tijela isprepletena u hrvanju, pa ga hitne svom preostalom snagom, kao da mu se iznenada usijao u ruci, preko visokog zida, pa se približi dvojcu, opet skamenjen, ugleda mršavu ruku koja se izvukla iz stiska i dohvaća bocu za grlić, razbija je o tlo i izvodi brzi luk prema Vukovoj ruci iz koje poteče mlaz krvi.

- Udari ga u leđa, brate, drogiran je, držim ga, ne može ti ništa!

Boris zamišlja kako ga udara vrhom cipele u rebra, iako su dvije mrlje ulja u istomu zelju, vidi sebe kako se osvećuje za udarce koji su sa tri strane pljuštali u popišanom portunu, po glavi, po rebrima, u guzicu, ali umjesto njega se Vuk, zakratko pogledavši duboku otvorenu ranu na dlanu s kojega je visio komad tamnocrvene kože, u hipu odvoji od nesuđenog pljačkaša, iz sve snage ga udari koljenom u čelo, i ovaj odleti u zid, stropošta se i sklopča držeći se za glavu.

- Idi sad, *cabrón*, i da više nikad nisi radio ovakve stvari!

Ošamućeni Marokanac odmakne ruke od glave i pogleda Vuka u nevjerici, s mukom se postavi na sve četiri, ustane i počne teturati uz ulicu. Boris glupavo promuća:

- Kako ti je ruka?

- Pa vidiš kako je, videla je i bolje dane. Idemo brzo da je spasemo. Hajdemo do taksija, šta bleneš...

Boris ga primi pod neozlijeđenu ruku, oni krenu polutrčecim korakom i za koji čas začuše trčeci korak iza sebe. Kao da su u isti čas obojica pomislili da to *cabron* dotrčava s nožem podignutim na udarac u jedna od njihovih leđa, munjevito se razdvojiše i pripise svak uz jedan zid. Umjesto uboda nožem, mršavi mladac zakrvavljenih očiju iz trka se baci na koljena pred Vuka, sagne glavu do tla, primi objema rukama Vukovu cipelu kao sveti predmet ili glavu umrlog djeteta, poljubi je i propenta:

- Hvala vam, *señor*, mnogo hvala, vi ste moj spasitelj, spasitelj...

- Nisam ti ja spasitelj, barabo, Allah će te spasiti, a sada idi, mani se droge i pljačke i da te više nisam video.

Arapin podigne natečeno čelo

(iza natekline bijaše čeona kost a iza čeone kosti bijaše pospremljeno tabletama i hašišem skašeno sjećanje

na blatnu kuću u predgrađu Casablance iliti Bijele Kuće pazi ti to Bijele Kuće

ili možda negdje u gorju Atlasa na roj musave i uplakane dječice u kući

na snove o Dembeliji koja počinje na drugoj obali

na prelazak tjesnaca u tijesnoj brodici iz koje su poispadali i poutapali se njegovi drugovi

na bježanje na kupnju preskupog pištolja od sunarodnjaka koji se snašao u mutnim vodama mutnim kao one u kojima se utopiše Omar Said Ajša Nasr

o taj veliki čovjek snažnog udarca zaziva Allaha)

prema Vuku, otpuže par metara natraške, sveudilj netremice zureći u svoga nesumnjivog spasitelja, okrene se, uputi još jedan unezvijeren pogled preko ramena pa iznova potrči uz ulicu.

U taksiju, držeći u zraku ranjenu ruku umotan u Borisovu već potpuno crvenu košulju, pokušavajući ne slušati *false* Vicentea Amiga koje su se čule s radija, Vuk reče:

- Nisam smeo onako da ga udarim, mogao je jadnik da odapne na licu mesta...

- Kakav jadnik, Vuče, mogao te masakrirati onom bocom.

- Mogao je, ali nije... Ne smeju ljudi da se biju tako, valja se ukloniti ili pružiti drugi obraz,

džaba mi vera.

Boris pošuti nekoliko trenutaka, preplavljen i razjedan stidom, pretvoren u stid sâm, želuca koji se prevrtao od vonja krvi, znoja i piva iz razbijene boce, i gledajući u naslon sjedišta ispred sebe procijedi:

- Oprosti mi, Vuče. Nisam ti, pizda, pritekao u pomoć, a... a mogao te mamlaz ubiti a ja sam samo stajao ukočen k'o stup... Oprosti mi, molim te.

- Ma batali to, brate, ko šta sme da ti zameri. Nova je ovo situacija za tebe. Nisi ti bio u ratu ni tukao se sa novobeogradskim mangupima. Već ćeš ti meni jednom da spaseš život, ako uopšte budeš hteo da spasavaš život jednom tenkisti iz Vukovara, a sada samo da mi spasu ruku, ode mi život dodavola bez gitare...

Kroz prozore čekaonice već je dopirala prva svjetlost svitanja, a Boris se pokušavao moliti za Vuka i njegovu ruku, za to da Eli iz sna u Barceloni ili Tezcatlipoca ili Gospod Pantokrator kojemu je njegov drug toliko smjerno predan vodi ruke kirurga, o kad bi se barem znao istinski moliti, kad bi bilo nekoga tko ga je tome mogao naučiti, ako se to uopće može naučiti a nije iskra dara koja se lako raspiri kad već postoji čim netko tim darom obdaren dođe na svijet, kad bi znao kako biti dostojan ne Njega, jer na to sada ne može ni pomišljati, nego dostojan svoga druga kojemu nije bio drug u drami zbog koje mu se na dušu navukao još jedan sloj grižnje, kao da ništa nije naučio, kao da nikad ništa neće biti bolje.

Kad je u 9.35 kirurg na Odjelu za opću kirurgiju Bolnice kraljice Sofije u Córdoba ravnodušnog izraza lica rekao da će sve funkcije gospodinove šake biti sačuvane, Borisu su se ovlažile oči te je sklopljenih ruku podigao pogled prema neonskim svjetlima na stropu koja, valjda nekom greškom ili propustom, nisu bila ugašena.

XXI

Riječ unaprijed i unatrag

(Svijetlo ljetno jutro. Pranje zuba. Zubi su u lubanji. Lubanja je koštica voća koje misli.

Ne držim je na pisaćem stolu, koji i nemam, držim je pred unutarnjim okom, na stalnoj i pristojnoj udaljenosti od središta svojih misli za vrijeme jutarnjeg i za vrijeme večernjeg pranja zuba, vani, pored gusterne. Ne slučajno baš onda, jer zubi zauzimaju posebno mjesto na površini lubanje: jedino se još pri pogledu na njih vidi nešto od dinamike truljenja, raspadanja, rasklimavanja. Bez njih bi ljudska lubanja bila savršeno cjelovit predmet s tri para rupa – naravno, ako neki nasilni čin, još dok se kroz te rupe gledalo, njušilo i slušalo, nije pridodao još pokoju rupu ili pukotinu. Zubi su ostatak vremena na napokon osvojenoj vječnosti lubanje. U njima se još vidi trojedinstvo djelovanja, boli i svijesti.

Sljedeći pogled (već plijujem slatku zelenkastu pjenu na travu, lubanja je iza sklopljenih vjeđa) pada na mjesta odakle je gledani predmet gledao dok nije bio sveden na gledani predmet: duplje, prazne, mračne, dva hladna žarišta ništavila. Nisu to više prozori duše, nego prozori u ništa koje iskonski jesmo. Predugo gledanje te dvije tmine fatalno je ako se nadalje u svakom paru očiju vidi sjena te tmine, ako taj mrak naruži svako plavetnilo, svako zelenilo, svaku šarenicu. Kao onda kad sam u svakoj glavi koja je preda mnom govorila vidio lubanju. Ljekovito je to gledanje ako postigne da se u svakoj šarenici vidi odraz apsolutnog, a ne apsolutno samo, milošću dani ures, a ne krasota sama, nešto što mogu obožavati a da se uz to ne vežem, kao školjka lupar, koja, kako kaže drugi od četiri stara crna sveska koji me razonođuju prije spavanja, dijeli etimologiju s lubanjom; da gledam sunce slobodno, s *palube*, a ne zamišljajući ga i drhteći u tmuši štive, trunući kao *lub-enica*. Da, lubanja uči nevezanosti. Sve pod kapom nebeskom tome uči, ako ćemo pravo, pa i pranje zuba lišeno misli, pa i hod uzbrdo po kozjoj stazi prema Tiki i Vjeku, također lišen misli, ali lubanja je učiteljica čije su metode nešto izravnije.

Pranje zuba u rano ljetno jutro pogodno je za spomen na milijarde kostiju pokopane u snijeg svijeta, u ledenu noć zaborava, na oceanska dna. Ljetno jutro tim je sjajnije i tim nezaboravnije. Iz perspektive buduće lubanje pranje zuba je najuzaludnija radnja na svijetu, a kada se ta uzaludnost providi, može se toj radnji prionuti budno, još revnije. Providena uzaludnost postaje plodnost, postaje slobodno gledanje sunca s *palube*, budno u boli, budno

u sreći.

Nikakav Hamlet tu ništa ne znači. Nikakvi dusi, očevi ni osvete – one Hamleta ili niškoga paše koji je dao sazdati Ćele-kulu. Nikakvi solilokviji i nikakve sjete. Hamletovske osvete rađaju krvoprolića i za njima druga, nedogledna krvoprolića, u kojima se lubanje kalaju poput lubenica; zdanja poput pašinoga tjeraju ničice u prašinu, ulijevaju stravu i zazivaju osvetu i opet osvetu, u nedogled i u nedovid; pouka iz pogleda lubanje i pogleda u lubanju ima biti drukčija, razbuđujuća a ne razorna, nadahnjujuća a ne zastrašujuća.

Dijamantna astečka lubanja koja materijalizira boga-tvorca Tezcatlipocu, Pušeće ogledalo, bila je zeleno zrcalo, bila je neopoziva usmrtivost u neokrtnjenom životu, bila je dijamant koji ostaje kad se svuku koža i meso, bilo je blistavi *memento mori*, nesrušivi hrast sred rasapa, bila je srž u propadljivoj kori, netaknuta cijenom, ocjenom, procjenom i trajanjem. Tezcatlipoca jesi ti, tvorac, korijen, plod i voće čija koštica misli svoju dijamantnu neusmrtivost. Je li tako, Beli?)

* * *

„Ma je li to Nikolin mali?“ pita Ćaća za stolom, zagledan u vijest u crnoj kronici. Stol je pred kućom, kuća je obiteljska, obitelj je na ljetovanju, od istoga datuma kao i svake godine, bez obzira na umirovljenja i izostanke, dobro je znati red i raspored. Ćaća je u gornjem dijelu amplitude, u kojem mu je najgornji doseg komentiranje novinskih vijesti za stolom. Toči se iz kafetijere nakon ručka, cvrčci su marljivi, na stolu su fritule, za stolom je Mati, zagledana u Ćaću. Zagledavam se u oboje i odgovaram Ćaći:

- Je, Pietro.

- Piše da su ga našli u kaiću, na otvorenom moru. I da se neslužbeno saznaje kako je ležao na pajolima, otvorenih očiju i blaženog osmijeha. Nisu pronađeni tragovi nasilja niti išta upućuje na samoubojstvo. Čamac nije bio usidren, motor je bio ispravan. Misterij. Zašto se ti smješkaš, sinko? Oli ti nije bija prijatelj?

- Ma tako, više od muke, prolaze mi neka sjećanja kroz glavu.

- Kaj je to bil onaj šahist kaj se propil? Beži z mene, odurna mačketino! – javlja se Mati.

- To nije odurna mačketina, to je Beli – ispravljam je. – Da, bio je šahist.

- Napil se je i zgubil, ni prvi ni zadnji. Samo kaj ga nisu našli f jarku nego na pučini. Tak su našli i Dinku, ali fala dragom bogu na vreme.
- Eee, jadna moja mala – potihó će Čaća.
- Ma kaj jadna, jadna sam ja s njom i s vama ovakvima. Sve joj dam, i kak mi vrati? Šprica si heroin u vene! Sva sreća da prek Olgice znam časnu Angelinu pa smo je tak brzo spremili.
- Spremili je, veliš – ne da se Čaća.
- Je, neg kaj. A ti bi je pustil da trune na cesti? Da nam dalje krade nakit i prodaje ga za drogu? Pa da, morti bi joj i neku od tih svojih tableta dal, da se zrihta do kraja, skup s tobom. Boris, daj si zemi fritule i ponesi ih f taj svoj brlog.
- Hvala, mama, ne treba.
- Buš uvel već jemput struju tam? Kak da si s kromanjoncima odrasel, kaj misliš do kraja života kak troglodit živeti?

Priznati nemoć. Priznati si da ne možeš ništa sa zaustavljenim sudbinama, da ne možeš pomoći, da u ovom srazu ništa ne vrijede sva znanja i iskustva, da možeš samo svjedočiti, razumjeti, biti tu, vidjeti, sagledavati, donositi jutros ulovljenu ribu, priznavati njihov doprinos u tvom dolaženju na svijet, razumjeti slijed stvari do te mjere da kao Schopenhauer ne optužiš svoju majku na sudu zbog toga što te rodila bez tvoga pristanka, razumjeti poraz čovjeka koji uspomene na življi dio svoga života spremi u podrum, razumjeti to kao svoje vlastite poraze, i još više i bolje razumjeti. Prihvatiti to da na tu terasu nikad nitko neće htjeti kročiti, osim možda don Gabrijela i tete Antice, jer već izdaleka mirišu otrov, jer se vino tamo pije grčevito i od toga grča se gorča i jer se tijela usukavaju i jer oči upadaju u svoje duplje.

- Uvest ću je, mama. Obasjat ću pećinu reflektorima i pustiti s gramofona glasnu muziku, tako da možda ti i Čaća poželite unutra zaplesati kao na vašem prvom susretu, ako ste ikad imali prvi susret.
- Nego kaj smo, ovaj truli bedak je nekad meni i pesme pisal, onu jednu sam i zapamtila (ustaje i frfljavo ali teatralno recitira):

Omogućila si da sunce svane
tako daleko od svoje kolijevke

od svoga modrog ishodišta
i provukla ga kroz svoje crvene uvojke
otrla ga njima kao malo mokro dijete
i pružila ga rukama što boluju bez modrine
i glume život daleko od...

- Od čeg je ono bilo, Toma?

- Od Hitchcockovog sutona
u kojem tiskaju se vedre ptice - probrunda Ćaća direktorskim basom.

Mati sjeda, odsutnih očiju u kojima se ugasila nakratko oživjela zvijezda. Tišina.

- Idem ja. Hvala vam na ručku - kažem. - Ostajte u pjesmi.

- Čuj, daj si zemi fritule i dođi sutra da nam već jemput popraviš frižider - kaže Mati.

Ćaća začudo ustaje iz pletenog stolca, stavlja mi ruku na rame i na uho protisne:

- Žao mi je zbog Pietra, sinko.

- Ne treba ti biti, Ćaća. Pietro je na ishodištu. Ali hvala - kažem, uzimam Belog u naručje i odlazim u Staru kuću da završim krov Hrama Utrnutih Plamenova. Odlučio sam se za klasičnu kupolu, bez kerefeka, a šibica u limenoj kutiji trebalo bi biti taman dovoljno za završetak.

XXII

Parkiralište i sve što se na njemu nalazilo često je bilo presvučeno tankim filmom žutog pijeska iz okolne pustare, kao što se na zelenilo nedaleke rijeke ljeti poput skorupa hvatao onaj tanki prljavobijeli sloj. Kad god bi začarlijao najblaži vjetar, ono malo prolazne svježine bilo je praćeno tim filmom koji je mijenjao boje svemu, prigušivao ih i kanda sve stišavao, i sve je na dodir bilo suho i zrnato i blago je svrbjelo i kotačići na kolicima nekako su se teže okretali. Kad bi zapuhalo, međutim, kupci su na izlasku bili voljniji prepustiti kolica a gitanosi koji su mu konkurirali u istoj poduzetničkoj niši bijahu manje orni za prijetnje i prepirke.

Crnomanjasta čigra pojavila se na parkiralištu jednog popodneva kad vjetra uopće nije bilo a stoga niti žutog filma koji je zamućivao svijet. Mršava i brkata figura u širokoj, pohabanoj odjeći i s kapom s koje se smiješno njihala kićanka jednako crna kao brkovi mu, stvorila se niotkud i počela jurcati naokolo, s vremena na vrijeme nešto izvikujući, šireći ruke prema nebu, nakratko zastajući da bi pao na koljena, mahnito se smijući dok je u slalomu trčao između usijanih automobila. Još jedan luđak, pomislio je Boris. Samo da me ne krene pilati, takvi se zbog nečega rado lijepe za mene. Cigani mu se smiju. Kad ih čuje, on se smije još glasnije. Nije prosio. Nestao je do sutradan, kada je osvanuo spokojniji, nekako podrugljivo pogledom prateći vozače kolica. U jednom trenutku, prije nego što se itko stigao pobuniti, bacio se i on u akciju, uz pjesmu i ples, pompozne geste i grimase, i nekim mu se čudom u šakama stvorila pregršt kovanica, malo brdo stotinjarki, i s tom je pregršti stao trčati među Ciganima, ljubiti ih u obraze i dijeliti zaradu, a onda je dotrčao i do Borisa, nasmijan kao dijete, zanesen, povikao nešto valjda na arapskome i dao mu znak da ispruži dlan, pa na taj dlan istovario ostatak kovanica. Odjurio je još brže nego što je došao. Sa dva suprotna kraja parkirališta Cigani su se zbunjeno zgledavali među sobom i s Borisom.

Idućega dana prvo ga se čulo pa tek potom vidjelo: Borisa je iznenadio plač u kutu kraj glavnog ulaza, gotovo naricanje. Približio se i vidio suzama oblivenog mršavka koji je čučao. Na jučerašnju tamnoplavu kapu bile su nespretno nataknete još i crvena i zelena kapa, te kao da je na glavi imao svadbenu tortu koja se topi i svakog će se časa urušiti. Dodatno se primaknuvši, Boris više nije bio siguran u izvor tih suza. Mršavi ga ugleda, podigne ruku dlanom okrenutim prema njemu, stavi dlan na srce i opet ga podigne prema Borisu. Ovaj mu priđe sasvim blizu. „Eto ga, prilazim ja, a ne on. Jesam li se to u međuvremenu konačno upisao u lude, pa se sada ja lijepim za druge za koje ludo mislim da su lude?“ mislio je.

Čovjek nasuprot njemu pokaže kažiprstom prema svojim očima i izgovori: „Dieu.“

- Bog?

Mršavi kimne.

- Bog plače, ne Tariq. Tariqa nema.

- Zašto Bog plače?

Tariq stavi prst na usne. Zatim se naglo digno, uhvati Borisovu ruku i poljubi ga u nadlanicu.

- *Et toi?* - upita zastrašujuće iskolačenih i zažarenih očiju.

- Boris.

- Ooo, Boris. Boris je mrtav - ispali brzo i veselo. Sada ga primi objema rukama za oba zapešća, podigne ga i zapjeva nešto iz čega je Boris razumio samo *haqiq* i *Allah*. Odvoji se od njega, već ozaren, i pojuri u smjeru iz kojega je vjetar nanosio pijesak na parkiralište. Boris je zurio u crnu kičanku na najgornjoj Tariqovoj kapi koja se žustro njihala udaljavajući se. Nedostajao joj je još samo praporac.

Dva dana potom, hitro gestikulirajući, prevrćući oči, okrećući se povremeno oko svoje osi i praveći dugačke stanke bez razaberivih razloga, na grozničavoj mješavini francuskog, španjolskog i arapskog Tariq je ispričao ono što će Boris te večeri, u tišini svoje kapelice, obzirno ubacujući neizrečene karike u priču te izostavljajući nerazumljive dijelove, sastaviti i na papiru uobličiti u Pripovijest o pijesku:

„Potekavši iz izvora u dalekim planinama, prošavši kroz svakovrsne krajolike, rijeka je naposljetku dospjela do pijeska u pustinji. Upravo kao što je do toga trena prešla sve druge prepreke, tako je rijeka sada pokušala preći i ovu, ali je ustanovila da, čim poteče u pijesak, njezina voda iščezava. Bijaše uvjerena, međutim, kako joj je u sudbinu upisano da prijeđe tu pustinju, pa ipak za to nije bilo vidljiva načina ni puta. Tada skriven glas koji je dopirao iz same pustinje prošapta: 'Vjetar prelazi pustinju, pa tako mogu i rijeka i potok.' Rijeka na to prigovori da teče i teče u pijesak, a ovaj je sveudilj upija; da vjetar može letjeti te da je stoga i kadar prijeći pustinju.

'Budeš li djelovala onako kao što si navikla, neće za tebe biti prelaska. Ili ćeš nestati ili se

pretvoriti u močvaru. Moraš dozvoliti vjetru da te prenese do tvog odredišta.'

Ali kako da se to dogodi? 'Tako što ćeš pustiti da te upije vjetar.'

Ta se zamisao rijeci nije nimalo svidjela. Uostalom, nikad je prije ništa nije upijalo ni upilo. Nije joj se mililo da izgubi svoju posebnost i zasebnost. A jednom kad ih izgubi, kako može znati da će ih ikada ponovo steći?

'Vjetar', odvrati pijesak, 'čini sve što treba. Podiže vodu, prenosi je preko pustinje i potom pušta da ponovo padne. Padajući kao kiša, voda ponovo postaje rijeka.'

'Kako mogu znati da je to istina?'

'Istina je, a ako u nju ne vjeruješ od tebe može nastati samo kaljuža, a čak će i za to biti potrebne godine i godine; kaljuža, pak, zacijelo nije isto što i potok, a nekmoli rijeka.'

'No mogu li ostati rijeka kakva sam sada, s ovim obalama i uleknućima, bojama i sjenama, dubinama i plićinama?'

'Ne možeš, ni u kojem slučaju', reče skriveni šapat. 'Tvoj suštinski dio biva odnesen i potom iznova tvori potok. Čak i danas te nazivaju tako kao što te nazivaju stoga što ne znaš koji dio tebe je suštinski.'

Kad je čula te riječi, u mislima rijeke zatitraše neki daleki odjeci. Maglovito se spominjala vremena i stanja u kojem ju je – nju ili neki njezin dio – vjetar držao u naručju. Prisjetila se također – je li se prisjetila? – da upravo tako valja biti, pa makar to ne bilo nužno i posve očito.

I tako rijeka podigne svoje pare u raskriljene ruke vjetra, koji je blago i lako prenese preko sušnog prostranstva te ju jednako blago pusti da padne čim su dosegнули vrh deset tisuća kilometara udaljene planine. A upravo zbog sumnji koje bijaše gajila, rijeka se mogla utoliko življe prisjetiti i upamtiti pojedinosti svoga doživljaja. 'Sada sam naučila tko sam uistinu', pomišljala je.

Rijeka je učila i ponavljala naučeno, no pijesak tad prošapta: 'Znam to, jer vidim gdje isto se događa iz dana u dan, i jer se prostirem od riječne obale pa sve do vrtoglavih planina. I stoga se kaže da je put kojim teče rijeka života zapisan u meni.'

Sutradan se Tariq pojavio tek predvečer, trčeći s kantom u svakoj ruci. Iz jedne se prosipala voda i ostavljala tamni trag na asfaltu, u drugoj je nešto bilo zapaljeno te su iz nje sijevali plavičasti plamičci. Jednog je kupca taj performans toliko prestravio da je pobjegao, druga gospođa ispustila je vrećice te stala istovremeno vriskati i križati se, a jedan tinejdžer gađao je Tariqa ružičastim sladoledom koji je upao u kantu s vodom. Prije nego što su ga sustigla dvojica čuvara, Tariq se zadihan i uznojen zaustavio kraj Borisa te mu promucalo u uho kako ima vodu kojom će ugasiti vatru pakla i vatru kojom će spaliti blistavilo raja, pa onda nešto na arapskom, možda stih, svakako nešto vrlo pjevno, i na kraju da ćemo onda, kad ne bude ni nagrade ni kazne, vidjeti tko voli Boga *dans le vrai*.

Nikome nije bilo jasno gdje Tariq živi, od čega živi, zašto dolazi na parkiralište šoping centra iako ondje ne kupuje i ne zarađuje, tek se po svim vanjskim znacima i po jezičnoj zbruci moglo razabrati da je iz Maroka. Boris je imao i poneke mutne asocijacije na sufizam i na jurodive figure, svete lude koje su se provlačile kroz njegovu heterodoksnu povijest; prisjećao se priča o prividnim luđacima zvanima *madždub*, insanima „privučenima Bogom“ koji „ne osjećaju ni vrućinu ni hladnoću“: Miro bi o tome znao mnogo više i mogao bi mu, možda, pomoći u gonetanju postupaka i riječi mršavog brkajlije s repatom kapom, ako je uopće bilo nečega što je trebalo gonetati i ako to nisu bila puka zastranjenja pomračenog uma. Ipak, Tariqa je nešto važno razlikovalo od svih tih luđaka i poluluđaka koji su se inače brzo kačili za Borisa: razlikovalo ga je to što u njegovoj neposrednoj blizini, unatoč svem tom silovitom žaru i svoj egzaltaciji, nije osjećao onu halapljivost parazita, energetske crne rupe koja bi ga prije ili kasnije stala usisavati u sebe i iscrpljivati, pa bi se zgađen nad njenom blizinom i nad samim sobom povukao, nerijetko uz neku pretjerano grubu, razdraženu reakciju. Dapače, mršavi mu je Marokanac – u dane kad on, Boris, nije bio predan tupilu što ga je izazivala svakodnevna rutina zasjenjujući čak i krasotu bijele ljepotice na rijeci Guadalquivir – donosio čak i neku vedrinu, povlačio ga u smjeru svoga zanosa, otirao žutu prašinu s očiju, podsjećao ga da gleda prema čudesno modrome andaluzijskom nebu, da barem povremeno, uklanjajući iluziju samoće, zaboravi na granice između svoga tijela i neba i pijeska, ne da ih zaboravi, nego da se blago uzdigne iznad njih, ili da ih zaigrano zamrlja, kao kad se prstom prijeđe preko još neosušenog akvarela. I sve je to činio manje svojim riječima, koje je Boris ionako teško razumijevao, iako s vremenom nešto lakše, i svojim djelima koja su katkad bila još enigmatičnija, a više samom svojom ustreptalom i uskipjelom prisutnošću. Katkad mu se činilo da je Tariq nesvjestan pronosilac tog žara, da ga je slučajno negdje i nekad dobio u ruke, pa se pokazalo da ga za razliku od većine taj žar ne može opeći te ga otad nije ispuštao iz ruku dok ga žar nije cijeloga prožeo i počeo se širiti i onkraj granica njegova bića.

Događalo se da Tariq nestane na nekoliko dana pa i tjedana te da se opet pojavi, kanda donesen s uskovitlanim pijeskom, kao da ništa nije bilo, onda kad bi Boris već počeo pomišljati da je pronosilac žara tek plod njegova uskuhalog mozga. Jednom je nestao na više od mjesec dana, a bilo je to potkraj listopada kad su u Córdoba nakon beskrajne suše počele padati hladne kiše i mijenjati krajolik, donoseći žuđenu svježinu ali i nežuđenu tjeskobu. Borisovu su tjeskobu umjele nakratko raspršiti Vukova gitara i sve brojnije društvo što ga je Vuk dovodio u bijelu palaču, svirači flamenca zalizanih kosa, plesači i plesačice koje su noćima izluđivale crvenokosu gazdaricu, te plahe mlade Kordobljanke aristokratske ljepote s kojima bi se Vuk neprimjetno povlačio u sobu pred jutro, nakon raskalašene *fieste* na koju su uvijek bili pozvani svi. Borisa je iznenađivala početna klanska zatvorenost ciganskih flamenkista u čije je postupno otvaranje čak i Vuk morao uložiti mnogo truda. Dovodio je Vuk s ulice i ljude koji nisu imali veze s glazbom, ali su bili gladni i žedni pa bi im Vuk pekao jako začinjeno meso i pojo ih jakim bijelim vinom; za razliku od Borisa koji osim uslužne djelatnosti na parkiralištu supermarketa nije uspijevao naći drugi izvor prihoda, Vuk, jedini strani brucš na kordopskom konzervatoriju, počeo je zaradu od svirke na cesti dopunjavati i satovima iz gitare koje je davao u njihovu derutnom salonu te povremenim gažama na terasi luksuznog hotela na periferiji grada.

Ponedjeljkom i utorkom, u dane kad je najmanje kupaca dolazilo u trgovinski centar, Boris je uzimao odmor, svoj vikend, i odlazio u bekrajne šetnje po bijelom labirintu Juderije, uz rijeku koja je nakon ljetne suše ponovo nabujala, obratno od njega, podno slapova bugenvilije i mimo stabalaca jasmína čije je sitne cvjetice brao u sumrak, kao što mu je rekao Paco, u sumrak, kada čuvaju miris koji će se otkriti kad odneseš cvijet onoj kojoj ga носиš, brao ga je tada i bacao u rijeke ili zdence pored Averroesova spomenika, tumarao je šumama Sierra Morene, otkrivao brdska jezera, lutao među ruševinama Madinat al-Zahre do iznemoglosti, do priviđenja Azahare među ostacima arapskih lukova, Azahare koja je njegova i traži ga među jasminom i čija bi se utvara rasplinula u sumrak, nakon čega se vraćao kući i ulazio u derutni salon, gdje ga je dočekivao majstor razvedrivanja:

- Pomoz Bog, evo moga rasejanka! Idi da pojedeš nešto, u kuhinji su ti filovane paprike, supa od luka i uštipci, pa se dobro naspavaj. Paco mi je sredio neka kola, idemo ujutru rano u Granadu, da obiđemo Alhambru i sve te divote, a onda možemo da produžimo do obale, u Málaga, kažu da je još uvek lepo za kupanje. Nestaće čemer dok si rek'o uštipak, videćeš... Ej, jel umeš ti da voziš?

* * *

Tariq se vratio jednoga kasnojesenjeg popodneva, u istom ruhu u kojemu je toga ljeta – je li toga, ili već prošloga ili možda pretprošloga? – plesao po užarenom parkiralištu, ali kanda usklađen s godišnjim dobom, nekako tiši i staloženiji. O ramenu je nosio malen kožnati ranac. Izronivši iz sivila, krenuo je ravno prema Borisu, zabavljenom kolicima čiji su škripavi kotačići uporno zanosili na jednu stranu i za koja je odlučio da će biti zadnja za taj dan.

- Baurisse.

- Tariq. Dugo te nema. Ostaješ ili ideš dalje?

- Putujem. Vraćam se.

- Kamo, kome, čemu?

- Šejhu. Zove me, iznutra.

- Gdje je šejh?

- Fez.

- Fez, Maroko?

- *Oui*. Autobus, brod. Ideš sa mnom, vidiš šejh?

- Kada krećeš?

- Ujutro.

- Čekaj, hajdemo na *gazpacho*, tu u blizini, kod Rafe, pa da se dogovorimo oko svega.

- Kod Rafe? Rafa dobro ime. Šejh je Rafiq. Rafiq prijatelj.

(Na te riječi jurodivi brko poskoči raširenih ruku, i naravno da je to učinio, pomislit će Boris godinu dana kasnije kad pročita riječi Poslanikove: „Tko god ne poskoči kad čuje ime svoga prijatelja, zapravo i nema prijatelja.“)

- Rafiq prijatelj! Rafiq dovede u red ludu glavu!

- A Rafa okrijepi umornog šljakera nakon cjelodnevnog žicanja. I to za sitne šolde. Hajdemo.

Prije Rafine taverne otišli su na Tariqovo inzistiranje u Mezqitu, gdje je ovoga opet uhvatila ona ljetna groznica, praćena glasnim pjevanjem zbog kojega su ih obojicu zamalo izbacili, skakanjem i vrtnjom oko svoje osi, među stupovima oko kojih je jurodivi pravio osmice i grlio ih, grlio njega, čuvare, zalutalu opaticu i par japanskih turista koji su se htjeli slikati s njime ispod crveno-bijelih lukova te ubrzo s egzotičnom figurom uglas zapojali: „Allah-hu, Allah-hu“, japanski smjerno, proizvodeći jeku koja se ovijala oko stupova. Kao da to nije bilo dosta, po izlasku u *patio* Tariq se uzverao na jednu od naranči sada punih plodova te ih uzeo brati i, sjedeći skriven u krošnji, gađati njima posljednje posjetitelje u glavu. Borisu je poslije objasnio, ako je ovaj sve dobro shvatio, da im mlijeko mjesečine u glavi razbistruje suncem skrivenim u naranči. Jesu li to predoslovno shvaćene upute „prijatelja“ Rafiqa? Hoće li Boris opet bježati ako se sada, umalo nasumce, uputi dalje na jugozapad, sebi u svojim očima veći i odvažniji zato što se ne osigurava nikakvim planom, tek znatiželjom spram tamo nekog šejha? Hoće li jasmin u Maroku biti još mirisniji a bijela ljepotica opružena pokraj Guadalquivira nadmašena nekom još bjeljom i ljepšom, opruženom podno Atlasa? Hoće li grižnje biti blaže a mogućnost za onakva četiri dana bliža? Hoće li mu na išta biti odgovoreno ako nastavi s ovakvim pitanjima?

XXIII

Allahabad, 9. veljače 2001.

Dragi moj Jerry Otočanine,

u gradu sam nazvanom po Allahu, gdje se često sjetim riječi tvoga šejha: „Kao što ptičja krila dokazuju postojanje zraka, tako ono što te nagnalo na put dokazuje postojanje odredišta toga puta.“ Niti znam što me točno nagnalo na put, a još mnogo manje znam koje je tom putu odredište, samo znam da oboje postoje.

Čuo si možda za masovno okupljanje hinduskih duhovnjaka koje se zove Kumbh Mela i održava se odvajkada. U ovome gradu održava se kada Sunce uđe u sazviježđe Jarca a Jupiter je u Ovnu. Takva se konstelacija, eto, zbila ove godine. A na ovo što se tu događa ništa te ne može pripremiti, ni sva iskustva po Aziji, a najmanje studij indologije.

Ali da se vratim malo, nisam ti pisao skoro godinu dana. Onaj nesretni autobus, ako ga se sjećaš, uopće nije stigao do indijske granice. Nevolje su počele kad je jedne tople noći Izraelka na dulje vrijeme nestala s rasta-Francuzom. Njezin je mužjak, kad su se vratili, nasrnuo na napušenog zavodnika, kojemu je u pomoć pritekao dotad krajnje suzdržani Osama. Izraelca je to dodatno razbjesnilo pa je izvadio nož. U sljedećih minutu-dvije pokazalo se da jedino Korejac i ja nismo naoružani; premda ni za Korejca nisam bio siguran s obzirom na neprirodnu veličinu i oblik njegovog fotoaparata. Pa je tako Osama iz velike kožne torbe izvadio ručnu granatu te počeo u nju upirati kažiprstom druge ruke i nešto objašnjavati, istovremeno prijetеće i nevjerojatno staloženo. Zatim je Izraelka kriknula, izvadila lijevu sisu iz majice, izvukla smotani bič iz naprtnjače i demonstrirala vještinu munjevito zamahnuvši njime tako da se bič u djeliću sekunde izravnao, kraj mu je zahvatio limenku kompota udaljenu barem deset metara od nje, omotao se nekoliko puta poput anakonde, a onda se bič cijeli smotao i limenka se našla u njezinoj lijevoj ruci. Osama je bio impresioniran i nešto je izustio valjda računajući na zajedničku semitsku bazu, no istanbulskom šverceru, kojega su svađa i fijukanje biča prenuli iz blaženog sna, prekipjelo je pa je ispod nekakve deke izvukao sačmaricu, zaurkao tako da su mu se vratne žile utrostručile i dao naslutiti da će sve upletene u prijepor bez razmišljanja postrijeljati. To je dovelo do kratkotrajnog primirja. Sutradan sabajle, dok je Osama klanjao namaz, Korejac je odmah iza njega snimao izlazak sunca, htijući u kadar uhvatiti i Osamu. Dok mu se primicao

nagazio je limenku od jučer, spotaknuo se, ramenom udario Osamu u debelo meso, uslijed čega je ovaj zario čelo u pijesak. Korejac je zacvilio jer mu je u padu pao fotoaparat i razbio se, i u tom cviljenju nije ni registrirao kako jezivo uvrijeđeni Osama, od svih radnji prekinut baš u molitvi, nasrće na njega. Znao sam da je uvreda takva da bi blentavi Korejac lako mogao nastradati i morao sam reagirati. Afganistanca je trebalo nekako onesposobiti, jer mu je granata od jučer i sada bila nadohvat, a Izraelka je još spavala nakon seksa pomirenja sa svojim dečkom, kojemu se, mislim seksu, neuspješno pokušao priključiti i drugi Turčin, a spavao je i napušeni Francuz. Elem, dohvatio sam staklenu bočicu iranske Zam Zam cole, koja je gotovo sasvim jednaka kao i boca Coca Cole, polomio je o kamen i zviznuo gnjevnog Osamu najprije po desnoj pa po lijevoj podlaktici. To se nije svidjelo seksualno frustriranom Turčinu, koji je uzeo sačmaricu od istanbulskog švercera i neodređeno nanišanio prema našoj skupini... Da ne duljim, u nedodijeli nadomak Multana bilanca je bila sljedeća: frustrirani Turčin stradao je od vlastite puške, Osama je krvavih ruku odjurio u smjeru Afganistana, Francuza je ubila granata kojom se napušen poigrao a od nje je stradao i kamion na koji je u tom trenutku bio naslonjen. Mene je po čelu dohvatilo krvavo stopalo s nanogvicom. Korejac se, užasnut svime time, otrovao nekim praškom koji je nosio u kućištu fotoaparata i nije mu bilo spasa, istanbulski švercer opsovao je sve i sa svojim zavežljajem krenuo potražiti sreću u prvom selu, a Izraelci su, proklevši Tursku, Iran i islam pokazali svima preživjelima srednji prst i krenuli na svoj romantičan put po Rađastanu. Ja sam zdvojne Turke koji su naricali kraj razvaljene haube kamiona pitao u kojem se smjeru nalazi Lahore, jer sam o Lahoreu puno slušao i želio sam doći tamo i pobjeći od kaosa u koji sam upao i zaboraviti ga. Oni su mi rekli da nastavim istom cestom, začuđeno se zgledavajući i vrteći kažiprstima pritisnutim o sljepoočnice, kao da nisam znao da do prvog naselja ima o-ho-ho, a kamoli do Lahorea. Pa sam krenuo, opremljen bocom vode sumnjive čistoće, dvama-trima već odavno žilavim čapatijima i nadom da će se na toj razjebanoj cesti napokon pojaviti neko vozilo i odvesti me do prve civilizacije.

U Lahoreu sam proveo ljeto i dobar dio jeseni. Nakon puno lutanja i gladovanja, izgubljenih dana i očajnih noći, završio sam kod jedne predivne obitelji koja se bavi uvozom mikrovalnih pećnica, a u slobodno vrijeme svi zajedno sviraju sufijsku *qawwali* glazbu. Ponudio sam se kao sluga, primili su me, dali mi sobu. Već su imali jednoga slugu po imenu Wajahat, koji je bio već jako star, onemoćao i senilan, ali su ga još držali kod sebe jer nije imao kamo a i djeca su ga voljela. Pokazalo se da Wajahat, iz razumljivih motiva, više fingira pred njima nego što je stvarno senilan, pa mi je tako puno pomogao u savladavanju urdskog, citirao mi je stare pjesnike i otkrivao finese pakistanske kuhinje kojoj, vjeruj mi, teško da ima premca, pogotovo ako nisi vegetarijanac kao ekipa među kojom se sada nalazim. Na kućnim

koncertima, ovo će ti sada biti zanimljivo, s vremenom sam počeo upoznavati neke sufijske učitelje, koji me za razliku od drugih gostiju u kući nisu prezirno gledali zato što sam sluga. Zbog jednog od tih učitelja, kao i zbog onog usudnog prsta koji me svejednako gura u leđa, napustio sam prašnjavi, elegantni i ponosni Lahore i svoje muzikalne domaćine, i otišao preko granice, u Kašmir, u taj barutom zatrovani raj. Da opet skratim, usprkos svemu što sam od svih tih jurodivih tražitelja naučio, usprkos eksplozivnim otvaranjima srčane čakre i neizmjernom poštovanju koje sam razvio prema tom unutarnjem i univerzalnom učenju, s vremenom mi je svanulo da taj sufijski put nije moj, kao što je izgleda postao tvoj, ma koliko se ti ne htio tako odrediti. U Kašmiru, naravno, eksplozivna nisu bila samo otvaranja čakri; mrka lica naoružanih bradonja miješala su se s vedrim, zanesenim licima nenaoružanih bradonja, onaj gurajući prst radio je svoje, u najgore, zimsko doba godine lunjao sam podnožjem Himalaja, noćio po malim ašramima koji su smrdjeli po dimu i istrunulim životinjama, smrzavao se sa sadhuima, barem onima koji nisu toliko uznapredovali da toplinom vlastitog tijela otapaju snijeg oko sebe, uz škrte vatrice na ulazima u spilje, a svi sadhui spremali su se ovamo, na veliki događaj, i ja sam pošao s njima, izgubljen među pepelom namazanim asketima, smiješan, šepav, bijel, posvuda natekao od iskušenja zime, zime u kojoj sam se smijao sebi koji sam se grozio zagrebačke zime, no svi su shvatili da odlazim u Allahabad potražiti duhovnog učitelja, pa sam čak i ja počeo vjerovati u to njihovo vjerovanje.

Govore da se na ovaj neveliki prostor, gdje se sastaju Ganga i Jamuna, vidljive rijeke, i Sarasvati, nevidljiva rijeka, slilo više od sedamdeset milijuna ljudi, i premda Indijcima nije vjerovati kad su brojke u pitanju mislim da ovaj put nisu pogriješili i da imaju pravo barem kad kažu da je ovo vjerojatno najveće okupljanje u povijesti čovječanstva. Sajam gurua, jogija, fakira, iscjelitelja, vračeva, ekshibicionista, virtuoznih foliranata, prodavača magle i mećave, proroka i proročica, mađioničara, plesača s mačevima, živih mrtvaca i mrtvih živaca... Druže moj otočki, slavom Atlasa ovjenčani, kako da ti predočim ovaj cirkus, ovaj raspašoj, ovu veličanstvenu gungulu, neprispodobivu sakralnu ludnicu? Povorke što kroz sivonarančastu jutarnju maglu prelaze pontonske mostove preko Jamune... Šumu šatora koja tvori čitav novi grad, neizmjereno veći od samog Allahabada, noću obasjan milijunima neonskih štapova, gdje ni u tim noćima punim magle od incensa vrema ne zamire, dapače se nekako intenzivira, gdje svi ti milijuni spavaju, jedu, seru, pišaju, puše, kupaju se, pjevaju, mole se, plaču, umiru i nestaju, gdje ja, šepava sablast sred svega toga, nijemo zurim u defilee tisuća muškaraca odjevenih samo u pepeo, crvenih očiju upalih u duplje, s dredloksima do guzice, s čeličnim Šivinim trozupcima, golih bradonja na bijelim konjima i slonovima, napuštenih stjegonoša, kipova božanstava i gurua pričvršćenih za drvena kolica i

traktore. Ima tu jedan jogi proslavljen time što već dvadeset godina, budan i u snu, drži desnu ruku visoko u zraku; ili pretili prorok čije ljupke štice u ljubičastim sarijima prodaju boce njegove mokraće koja blagoslovljenim pilcima otvara vrata kozmičke svijesti. Duže nego kod ostalih zadržao sam se kod duhovnog učitelja čije se učenje zasniva na ontološko-etimološkoj vezi ega i jajeta (egg). Kad pobijedimo svoj ego, možemo natjerati jaje da stoji, i to ne vulgarnom Kolumbovom metodom. Jaje-guru to i demonstrira sjedeći na prostirci pred kojom je niska klupa sklepana od haube starog forda. Površina je, dakle, nadasve glatka i klizava, a jaje-guru na nju stavi jaje, zagleda se u nj, usredotočeno zaškilji pa ga ispusti iz prstiju, i eto ti ga, jaje ostane stajati na limu. Navodno je za duhovni napredak izuzetno blagotvorno prići guruu, pustiti da ti razbije jaje na tjemenu, to jest na sedmoj čakri, i onda ti ga onako sirovog i punog lupina saspe u grlo, to jest u petu čakru. Svoj štand, vjerovao ili ne, ima i Pilot Baba – ne pilot babo iz pjesme Ramba Amadeusa, nego himalajski meštar s crvenom beretkom koja mu je ostala od karijere vojnog avijatičara. On je prije nekoliko dana neku Japanku, svoju učenicu, živu zakopao pa je tri dana potom otkopao, pred svima nama u svom šatoru, i dalje živu i veselu. No nitko nije veseo kao Devraha Hans Baba, koji s visokog podesta na pitanja vjernika odgovara dječjim pjesmicama i blebetanjem, neprestano se smijuljeći i kreveljeći, a njegov tumač prevodi to gugutanje u uzvišeni upanišadski rječnik i primjenjuje ga na nevolje što ih pitaoci skrušeno izlažu podno Babinih stopala...

Piši mi na dolje naznačenu adresu, ali uskoro, jer nisam siguran hoću li se još dugo zadržati ovdje. Pozdravi sve svoje, kao i don Gabrijela. (Njega bih baš rado vidio ovdje, ha!) I ustraj, s tobom sam i kad se ne viješ u svjetlosti i smirenoumlju, palim za te žižak koji polažem u košaricu od lišća i puštam da plovi Gangom prema jugoistoku, prema Bengalskom zaljevu...

Om shanti,

M.

XXIV

„Veliko more, veliko srce“, promumljao je Tariq na palubi trajekta koji je prelazio Gibraltarski tjesnac. To, doduše, bolje zvuči na francuskom, makar i takvom kakav je njegov.

Druga obala. Stupa na drugu obalu. Na prvoj ostaju: jedan poluotok u povišću pritrupljenoj zemlji, a ipak od povijesti zaboravljenoj, „kao u nekakvoj velikoj rasejanosti“, zatim jedno violončelo, zgužvane note, zgužvane sestrine plahte, nepotrebne stvari zaostale u jednom nezatvorivom kredencu u bijeloj palači, vinogradi na obroncima Sierra Morene i najveći dio Borisa. Mršavcu s repatom kapom je svejedno, on je na objema obalama i ni na jednoj, iako se toliko veseli Tangieru i još više Fezu. On ništa ne ostavlja i ne napušta i ničemu se ne vraća, u stvari, i Borisu je bez obzira na sve ponekad već teško biti uz njega, uz taj kovitlac vatre i riječi što padaju kao ugarci na pijesak nakon što se borovi češeri rasprsnu u vatri, jer mu zatrebaju hlad i tišina i osamljen kutak iz kojega se može promatrati sve to novo i drugo i ustreptalo i bliže nekom središtu, kibucu želje zbog čije je slutnje pristao ići preko tjesnaca zakrčenog trajektima koji se uredno mimoilaze blistajući na još malo jačem suncu, preko tjesnaca koji noću prelaze krhke barčice u kojima se tiskaju ljudi koji u sebi stišću nadu u spas, tamo preko. Nadu koja se tako brzo raspadne ako uopće stignu tamo preko, ako se Omar i Said i Ajša i Nasr prije toga ne utope u hladnom mutnom moru ili ako ih u boljem slučaju ne vrate odakle su došli taman kad su uspjeli stići preko, a on sada s jurodivim ide na suprotnu stranu možda isto radi nekog spasa, ne, ne bi baš upotrijebio tako krupnu riječ, ali neka nada zacijelo treperi ispod pomutnje, nada da će se na drugoj obali rastvoriti nešto što je na prvoj ostalo zatvoreno. Fotoaparat nije ponio, vođen istim porivom koji će ga tri godine poslije navesti da baci dva mobitela u more, porivom da bude veći nego što jest, uz izgovoreno obrazloženje da hoće samo svoje oči, kao da je mogao imati samo svoje oči i gledati samo kroz njih i da je htio.

A oči vide veliku stijenu koja šiklja iz mora, zadnju na ostavljenoj obali, čiji je hrbat poput krivulje na temperaturnoj karti pričvršćenoj za bolesnikov krevet, vidi vrlo vrlo uzbuđene oči ispod kapica koje štite od sunca nalik prstenovima oko stručka gljive sunčanice i iznad polo majica i kratkih hlača s puno džepova i sandala u bijelim čarapama i djece koja zlovoljno ližu sladolede koji im kaplju po laktovima i s laktova na podne daske, vidi trbušastog starinu s čipkanom bijelom kapićom koja ne štiti od sunca i s dugom sivom bradom bez brkova prošaranom crvenim vlasima, i on je u bijeloj halji, okružen trima ženama u crnim burkama čiji se raspored oko njega nadaje vrlo točno utvrđenim dok se on ponosno poluzatvorenih

očiju naslanja na ogradu palube. Vide te oči što vidjele nisu, ali ne odmah po iskrčavanju, ne, to je samo još pomisao, poznati podatak da tu, kada se prođe kroz ta vrata, kroz najuži dio pješčanog sata, počinje jedna čudesno velika i nesaglediva gromada kopna koju će on upoznati u jednom smiješno malenom dijelu. Upoznavanje je počelo u autobusu boje senfa koji je nakon sati i sati čekanja u kolodvorskoj košnici, nakon što je dvaput izgubio Tariqa dodatno zanesenog povratkom u zavičaj, krenuo na drndavi put. Prozori su bili ili zamusani do neprozirnosti ili izvaljeni, kroz otvore je dopirao miris pijeska, sličan onome koji se osjeti kad se prijeđe Rimski most u blizini Mezquite i stupi na onaj sprud, u onu četvrt koja odudara od ljepote na drugoj obali, zapravo na prvoj, kako se hoće uostalom, sličan miris, dakle, samo jači, nekako papreniji i ujedno slatkast i k tome u svakom času drukčiji i svakako dovoljan da se pehar prepuni, pehar oko kojega kruže muhe, sjedaju, uvlače se posvuda, gnjave, zuje, zujalice čine continuo sekciju, a na to dolaze svi ti h-ovi, različito grleni, uz začim francuskih r-ova i jenkijevskog njakanja i wow-ova, zatvoriti oči, da, ali i onda je previše, trebam zatvoriti i ostale otvore da bi se neka skromna misao snalaženja mogla uobličiti i onda oteći u pijesak da oslobodi mjesta čistoj sabranoj pažnji, Tariq opet više i beba opet plače, kako i ne bi plakala, mora li baš svaka rupa biti šoferova, sabrana pažnja dakle, je li to ono što postiže Šejh i pomaže postići, kako li mu bješe ime, Rafiq, da, Rafiq doveđe u red ludu glavu, kakav li je: oličenje dostojanstva, isposnik, splavar preko otrovne rijeke, razoružavatelj, srećovjesnik, blagodavatelj duge bijele brade, oh, beba je utihnula pa čak i jenkiji, i muhe kanda su se umorile i veliko pješčano krilo me ziba ziba..... Ubod muhe, otvaranje jednog oka, nisko sunce, Tariq pilji kroz prozor, s lijeve strane tamno, stameno gorje, voze se sporije, rupe su rjeđe, koliko li je sati prošlo, kakve je krajobraze propustio, stvari su na istome mjestu, sigurne, jesu, francuska vježbenica rasklopljena na koljenu klizi prema ljepljivom podu, pod potplatom koštica datulje, Tariq pazi, uozbiljio se, nadomak su, nadomak.

Ušli su u sumrak, obišavši kuću do stražnjeg ulaza. Bio je nazro kotlinu obrublenu srebrnozelenim prstenom, ispunjenu kristalima, sivobijele minarete, bezbroj njih, i crvenkaste kocke kuća u srcu grada, u najdonjem dijelu kotline presiječene rijekom, na istočnom horizontu lanac moćnog Atlasa, na zapadnome novi grad; zlato, žad i opal ispod tirkiza.

Izuvaju se ispred teških drvenih vrata što ih uokviruje oblik potkove, istočkanih mesinganim zakivcima. Prije toga: labirint medine, uličice široke tek toliko da se dvije mule mogu stisnuti jedna uz drugu, zavojiti svijet visokih zidova, zemljanih boja, djece koja trče preko izlizanih kamenih ploča, izlizanih kao na Kalelargi, ali, ali. Bradonja im u mračnom hodniku

niskog stropa dolazi u susret, prima Tariqa za ramena i grli ga, blago se naklanja Borisu i upućuje mu rečenicu na arapskome, ne, to nije šejh, vidi to po Tariqovoj reakciji. Ulaze u veću prostoriju na čijem su podu ćilimi i prostirke; strop, skriven visoko u tami, počiva na crnim gredama od cedrovine, iz dvorišta u sredini kuće dopiru uske zrake svjetla a namještaja takorekuć nema, osim dva divana i nekoliko polica na zidovima; bradonja iznosi jelo, jednostavno jelo, nisu jeli od jučer i sad svi jedu iz zajedničke posude, sjedeći u krugu na tankim izvezenim jastucima; tu su velike, meke lepinje narančaste boje, pomalo užegli sir, vjerojatno kozji, i čaj, naravno, od metvice. Bradonja i Tariq užurbano razgovaraju, povremeno nešto i uskliknu, gotovo uglas, pa i podrignu tako da u velikoj prostoriji odjekne, a s vremena na vrijeme Tariq se sjeti ponešto i prevesti, ali kao da i nije preveo, ništa se ne da povezati. Tariq sjedi preko puta i lice mu odjednom bljesne, Boris se osvrne i vidi uzrok bljeska, da nije toga blještanja mislio bi da se to iz pokrajnje prostorije nečujno prikrao kakav sluga, star i ružan sluga kojega tu drže iz samilosti, iako ovaj može bit baš i igra na kartu samilosti. Čelavi, možda i ćosavi čovjek neodredivih godina, okrugla lica, golemih izbuljenih očiju, kukastog nosa i mesnatih usana dotaknuo je Borisovo rame, nešto promrmljao, sjeo u krug koji se njegovim sjedanjem malko zbilo te stao ležerno čavrljati s Tariqom i s bradonjom, kao da svi zajedno nastavljaju druženje prekinuto prije pola sata, tek povremeno dobacujući pogled prema Borisu i jedino mu tako dajući do znanja kako je svjestan njegove prisutnosti, a on je kratko vrijeme trudeći se da dokuči je li taj izbuljeni pogled podrugljiv ili samilostan ili znatiželjan ili sve to zajedno ili. Tariq se nije trudio detaljnije predstaviti Borisa, ili se barem tako ovome činilo. Nakon dulje razmjene misli, prošarane dugim stankama i sasvim neočekivanim praskovima smijeha, Tariq je pogledao Borisa, nagnuo glavu prema šejhu i sveudilj gledajući Borisa rekao nešto u čemu se čulo nešto u nekoj vezi sa Španjolskom, i onda je šejh utihnuo i nasmiješio se, da li podrugljivo ili samilosno ili znatiželjno ili sve to zajedno ili, i kad je dovoljno pošutio rekao je samo *bienvenido*. To je dobra vijest, pomislio je Boris žvačući sir i zahvaljujući, šejh dakle zna španjolski, neće se s njime morati kinjiti na klimavom francuskom, arapski da i ne spominje. Izgovorivši tu dobrodošlicu, šejh se opet okrenuo prema Tariqu i bradonji, koji mu je bio brat ili prijatelj ili učenik ili sluga ili sve to zajedno ili, i nastavili su po starom, a onda je zalepršala zavjesa iscrtana raslinskim motivima i ukazala se zabrađena figura s vrčem u rukama i vrč se nagnuo i iz njega se u čašu pred šejhom ulila tamna tekućina koja je izgledala baš kao vino, ali nije mogla biti vino, ne kad je sluga Allahov, prijatelj Božji bio posrijedi, ali baš je tako izgledala, ma koliko to Borisova misao odbijala, i prijatelj Božji je pijuckao iz čaše debelih stijenki i kao da mu je pritom jedanput i namignuo, ali mu valjda nije namignuo, ne bi priličilo, a prije nego što mu je prividno namignuo kratko je desnicom

pomilovao ruku koja je donijela vrč, nježnu ruku koja se pomaljalo ispod velova kao što su se u jednom času pomolile i te oči, oči šejhove kćeri ili služavke ili nećakinje ili anđela, meleka ili hurije dženetske, oči koje su ga načas pogledale prije nego što su pogledale u zemljani pod i nestale iza zavjese s raslinskim motivima zajedno s licem i koprenom i nježnom rukom i vrčem. Asma, rekao je Rafiq, sluga Allahov, i to je bilo jedino što je rekao prije nego što je njemu i Tariqu zaželio laku noć i prepustio ih bradonji, za kojega je saznao da se zove Abdul, da ih odvede u sobu za njih, sobu bez prozora u kojoj bijaše nanizano mnoštvo ležaja ali te noći na njima nije spavao nitko osim njih dvojice, noći satkanom od gustog mraka i studeni, studeni u mjesecu studenome koja je ledila sve što je sunce danju opeklo, ledenogorki mjesec, sanjao je, naravno, te oči, oči nad bezdanom, probudio bi se drhtureći i onda ih opet usnuo.

Nakon šake datulja i blagotvornog čaja, za doručkom u zoru s Abdulom i Tariqom, kojemu se nakon jutarnjeg klanjanja vratila kordopska vrcakavost te je s neobičnim veseljem gurao datulje u Borisovo uho, njih su dvojica krenuli u tumaranje medinom, barem je Boris mislio da je to tumaranje iako je Tariq možda zamislio razgledavanje ili pak kupovinu. Htio je Tariqu postaviti deset tisuća pitanja, ali mu nije bilo do gonetanja pitijjskih iskaza u tome blagom jutru koje je odleživalo udove, dok su ulazili u neprobojan grad, labirint koji se ne rastvara namjerniku kao ljepotica na Guadalquiviru, ne trza na puke prolaznike, ne reagira na puku znatiželju, ne osvaja isprve, iako je bilo ugodno kliziti po hrapavim površinama labirinta, slušati glasove, gledati lica, njušiti začine i kožu, i da, kupovina je bila posrijedi premda Boris ne bi nikad bio pomislio da je Tariq sposoban za nešto tako trezveno kao što je nabava namirnica za kuću, i dok se sunce još nije popelo do vrha neba ruke su im bile prepune stvari od kojih je Boris raspoznavao samo neke a neke su mu pomalo i smrdjele, i odnijeli su te stvari u istu onu prostoriju u kući u kojoj su jučer bili dočekani, Abdul ih je preuzeo, te stvari, i onda je Tariq primio Borisa za ruku pa su obišli kuću i došli na uličnu stranu, gdje se nalazio ulaz u Rafiqov dućan.

Za Rafiqov dućan, prema ulazu sudeći, Boris uslijed neiskustva s Orijentom na zapadu, a kamoli s orijentalnim orijentom, nikad ne bi bio rekao da je dućan: pravokutni ulaz u zemljanom zidu, bez vrata i dovratka, iznad njega natpis na arapskom, s desne strane jasminov grm koji se penje uza zid, visoko, ne bi li ga i nebo namirisalo. Unutra Rafiq, sučelice ulazu, iza klimavog pulta od dasaka. Po zidovima police s ogrlicama, naušnicama, narukvicama, prstenjem, kao i s većim i manjim komadima ametista, jantara, žada, koralja i lapislazulija koji nisu bili okovani nakitom nego su se slobodno presijavali i svjetlucali u bogomdanim formama: razgovor svjetala. No nije sve to blistanje, iako bi načas

hipnotiziralo, izazivalo dojam raskoši; prostorija je bila premalena, zidovi pregrubi i mjestimice ispucali, police odveć neotesane a prostor i usred dana osvijetljen musavim žaruljama, jer ni blistavo kamenje ni ulaz bez vratnih krila nisu mogli nadoknaditi nedostatak prozora. S druge strane pulta, leđima okrenut Borisu, nadrkano naprćene guzice, podupirući se dlanom o klimavu dasku stajao je visok i mršav momak kojemu su iz glave stršali dreadlocksi i spuštali mu se niz leđa poput repova desetak ofucanih prljavosmeđih mačaka gledanih odostraga koje kusaju iz iste zdjele, u majici bez rukava i tankim vrećastim hlačama trofrtaljkama, sa šarenim nanogvicama iznad sandala koje su zveckale kako se premještao s noge na nogu. Raspravljali su na francuskome, sve glasnije, a sudeći prema izgovoru momak je bio Francuz. Takve će Boris još često vidati, i kod Rafiqa i drugdje: ekipu iz zapadnoevropskih zemalja koja dolazi u zemlje s jeftinijom robom i hašišem pa žive kao *backpackeri* preprodajući po francuskama i njemačkama nakit i odjeću po višestruko skupljim cijenama od onih koje su postizali sve vještijim cjenkanjem u nekadašnjim – zar samo nekadašnjim – kolonijama, obično u prethodnom dogovoru s trgovcima kod kuće kojima su slali robu u pravilnim vremenskim razmacima. Boris ih je obišao pa je sa strane mogao vidjeti zakrvavljene oči Francuza koji je dizao snop ogrlica s pulta i uz zveckav tresak ih spuštao, i vidio je Rafiqa ustremljenog na stolcu kako odmahuje glavom i desnim kažiprstom i čuo je brojke i protubrojke i opaske na račun karaktera jednog i drugog, i čudom se čudio takvoj nedostojnosti šejhovoju i uopće takvom bavljenju, i svjedočio je vrhuncu scene kad je šejh urliknuo nešto na arapskom, još jedna nedostojnost, dograbio snop ogrlica i zavitlao ih prema rastafarijancu koji se izmaknuo pa su ogrlice udarile o zid kod ulaza i raspale se na stotine šarenih kuglica koje su veselo zveckale i blistale dok je nesuđeni kupac uz prijetnje i psovke izlazio iz dućana, i pitao se bi li trebao pokupiti kamenčiće s poda i vidio Rafiqovu gestu koja mu je govorila da ostane ondje gdje jest, da sjedne i ne pita ništa, barem neko vrijeme. Šejh je za to neko vrijeme gledao preda se, prema ulazu kroz koji nije ulazio nitko, vrtio palcima, a onda se nagnuo u stranu, ne podižući se sa stolca, prstom dohvatio kasetofon koji je stajao na klupici kraj zida i pritisnuo tipku. „Slušaj“, rekao je Borisu dok je glazba počinjala, *escucha*, i poteklo bi mnoštvo glasova u čijoj je pozadini razabirao arapsku lutnju, neku vrst flaute i, je li moguće, violončela; solo glasovima, koji su se u koloraturama ekstatično gubili kao Boris u meandrima uličica u fežanskoj medini, odgovarao je zbor poduprt tim malim orkestrom, i šejhu su se vlažile oči, i poneki bi stranac zalutao u njegov dućan i sasvim se smeo ugledavši taj prizor: ćelavca iz čijih su izbuljenih očiju kapale suze i crvenokosog slušača na tronošcu pored starog kasetofona, okružene blistavim kamenčićima koji su im se odražavali na haljama.

Danima je bilo isto, uvijek istim putem; Boris bi ujutro pomogao u kući, koliko bi mu dozvolili, potom je puštao da ga labirint vodi, pa bi nakon duljeg ili kraćeg gubljenja sjeo u čajanu blizu glavnog ulaza u medresu Bou Inania, koju je u sebi nazivao Očajana ili Onanija ili Buvara, kako kad, i tu je proširivao francuski vokabular čitajući *La Gazette du Maroc*, novine u kojima nikad nije bilo nijedne riječi o povišću pritrjenoj zemlji. Brzo je zavolio ulicu s trgovinama začina, Suq al-Attarin, ulicu što vijuga kroz čitavo središte, te razgranate mirise cedrovine, svježih maslina, prašnjav miris žita, jednak vonj netom štavljene kože, sladak miomiris sandalovine, ugrize papra u nosu ublažene milovanjem cimeta, prodavače začina prepoznatljive po ruhu boje indiga, ulicu milostivo nadsvođenu mrežom bambusa čija pravilna sjena dijeli tlo od utabane zemlje na okerne kvadrate, i zvuke, sve te zvuke, klepetanje kopita po strmoj kaldrmi, jednoliko zazivanje prosjaka što čuče po uglovima i mujezina što stoje u minaretima, srebrnast zvuk zvonaca kojima nosači vode najavljuju svoju prisutnost, i da, uostalom, Poslanik (*salallahu alejhi ve sellem*) kazao je kako je u dunjaluku troje dostojno njegove ljubavi: žene, miomirisi i utjeha njegovih očiju u namazu.

...pa je dolazio u dućan u koji kao da se silazilo iako je bio u ravnini s uličicom, sjedao je i čekao da se trgovina obavi ako je koga bilo unutra, a kad nije bilo nikoga slušao je sa šejhom kasete, uvijek dvije ili tri iste, već ih je naučio napamet pa ih je i pjevušio dok se gubio po labirintu, pjevušio ih kao i šejh, sklopljenih očiju, i onda je ponovo odlazio u šetnje i ulazio i izlazio iz džamija, jer tada mu još nije bilo rečeno da ne odlazi u džamije ako misli u njima biti samo tijelom. Stidljivo je, trseći se oko diskretnosti, promatrao lica kotlokrpa i ljekarnika koji su sjedili uz tezge s praškovima, sušenim biljem s južnih obronaka Atlasa i sušenim gušterima (čemu li služe sušeni gušteri?), lunjao je, dakle, dok je Rafiq još poslovao s drangulijama, i sa šetnji se vraćao na stražnji ulaz, na kasan zajednički obrok u dvorištu sa šesterokutnim šedrvanom, narančinim stabalcima i vrtoglavim mozaicima s modrim, smaragdnozelenim, zagasitocrvenim i okernim kvadratićima i rombovima, unutar zidova sa saćastim čudima u štukaturi koja su lučno povezivala okomite glatke plohe i oduzimala zidovima težinu, čudima kanda isklesanim od svjetla ili u svjetlu. Na jastucima oko jela na podu uvijek su bili Rafiq, Tariq i Abdul, a katkad bi se pridružili i neki drugi insani, radoznalci ili učenici ili kandidati za učenike, i Asma bi se pojavila iza zastora i točila iz vrča, i nakon dugih sijela povlačili su se u spavaonice koje gledahu na dvorište sa zdencem. Tek šesti dan predvečer, naglo se prenuvši iz tihog zanosa (sanjarenja, zadubljenosti, stupora?) koji ga je obuzeo nakon što je za pultom u dućanu na nit nanizao sitne svilaste kamenčiće modrikastog odsjaja, mjesečev kamen, tako je rekao da se zove, s Atlasa, šejh je ustao, otpio ostatak čaja iz šalice i pitao Borisa je li za sladoled, *¿te apetece un helado?*, i Boris je zbunjeno rekao da jest pa su izišli iz pećine s blagom. Rafiq je dovukao željeznu rešetku na

ulaz, pričvrstio je lokotom s dvije strane, primio Borisa pod ruku pa su pošli putem do kojega Borisa lutanja još nisu dovela, a mislio je da je proteklih dana obišao sve zakutke medine, i zastali su pred tezgom na kojoj je momak pahuljastih brčića prodavao sladoled i šejh im je kupio dva sladoleda na štapiću. On je svoj smazao brzo, halapljivo, tako da mu se halja ispod brade osula svjetlosmeđim mrljama, i u hodu se zagledao u Borisa odjednom nekim radosnim i bezbrižnim pogledom, kao dijete sretno što je pojelo sladoled. U neskladu s tim pogledom bilo je pitanje:

- Što ću ti ja?

Ne sačekavši odgovor i ne zaustavljajući korak, nastavio je:

- Da ti bude lakše, da tvoje lutanje napokon prestane, da si napokon nađeš mjesto, da te netko mudar, iskusan i Bogu blizak do njega, do toga mjesta odvede, posadi te na nj, da saznaš kako uživo izgleda ono o čemu si čitao i snatrio? Jer čitao si, zar ne, da ti valja umrijeti prije smrti, da tako govore mudri sufijski insani? Pa bi i ti tako da umreš, jer bi tako izgorio otpad u tvojoj duši, ali zapravo ne bi umro, nego bi da netko umre umjesto tebe, tko drugi nego slikovit luđak poput Tariqa koji te ovamo doveo i u čijem zanesenom ludilu ti podozrijevaš slobodu? A to za njega jest sloboda, to je njegov put, dok zanos tebe odvraća od tvog puta i smlavit će te.

Šejh je načas stao i zagledao se u Borisa, koji je također stao i sabrao sav prkos u svome pogledu, svu svoju sposobnost da ne bude smlavljen:

- Ali ja hoću zanos, jedino u trenucima zanosa, kad ja više nije samo ja, kad umre mali ja, jedino se tada osjećam istinito, jedino tada nešto dosežem.

Spustio je pogled, ljut što je u glupom prkosu preko usta prevalio riječi koje zapravo nisu njegove, koje su prazne, naučene, papagajsko-patetične. Šejh je pustio da te riječi odu u vjetar, kao što im i dolikuje, i ponovo u polaganom hodu razvezao:

- Gledam te šest dana: zadivljeno kao iz puževe kućice promatraš ove pomamne lude što se tu skupljaju kao muhe oko šećera, ovako plah i pounutren i zapravo istančano tašt kakav jesi, da, i ti bi tako plesao, ludovao i u ludovanju i plesu slobodan bio. Ne. Pošalji jednoga sebe na put u tome drugom smjeru, otpusti ga, upravo kao što je taj jedan ti, drugi ti, poslao tebe ovamo, i onda se s tim drugim sobom sastani gdje god i kako god znaš... Vjerujem da ti je već jasno o čemu govorim. Ako nije, bit će ti. Ja ti neću olakšati dokle god ti budeš želio olakšavanje. Ti bi se probudio, je li, uronio u Unutarnje Učenje o kojemu si čitao knjige? No

bi li doista, pitaj se. Želiš li to u dubini duše?

- Želio bih to željeti - bubnuo je Boris nemoćno, i možda ostao živ. Pomislio je kako bi trebao šutjeti od sada pa do Sudnjeg dana, ne zucnuti čitav jedan milenij, po mogućnosti na vrhu nekog stupa, ili pak progovoriti i ne stati dok mu jezik ne utrne, dok u moru besmislica ne zapliva jedna neugledna ali živa i žustra riba, jedna pogođena riječ, jedno slovo.

- Ti bi bježao, to je vidljivo. Ne želim pitati od čega sve bježiš i kakvi te to sve užasi prate i ne utišavaju se bez obzira na prijeđene kilometre, i ne pitam te koga si sve ranio i time sebe, i čije sve ranjavanje nisi spriječio ni pokušao spriječiti i kojim si se sve obmanama prepustio da bi te manje boljelo. Kao što se ti mene ne usuđuješ pitati što se to meni uvečer toči i tko mi toči, a u očima su ti upitnici koji samo što ne ispadnu na pod, odbiju se od ćilima kao ping-pong loptice i upadnu mi u čašu.

Znači, ipak...?

- Ne, ne čini ti se krivo, vino je to, divno moćno crno vino iz Meknesa, to ti je šezdeset kilometara odavde, i ja ga pijem, pijem ga zdušno kao Hafiz i Hajjam, jesi li i njih čitao?

Boris kimne i vrati mu se malo glupog ponosa (ima li ponosa koji nije glup?).

- Jesi, dobro, i mislio sam, i čitaj ih opet, ali čuj i što je napisao jedan bezimeni, davno, o ovome gradu:

*Golubica mu dade prsten,
Pijetao kraljevsku lepezu,
Rijeke mu od najčišćeg vina
A dvor svake kuće vinski pehar.*

Vinski pehar, čuješ li! Simbol je to, reći će ti, pa naravno da jest, ali nije samo to, barem nije uvijek. No čitaj ti pjesnike i slušaj ljude moje vjere i čitaj Vjerovjesnika, alejhisselam, koji brani da se vino pije i shvati zašto to brani te zašto i tebe ne nudim vinom i tako ispadam loš domaćin, protivno nalogima Knjige, navadama vjere naše i porivima srca moga, i zašto je to samo veo, jedan od četrnaest njih, kao veo ispod kojeg nazireš Asmu, pokćerku moju, cvijet sred prašine, koju onako motriš i valjda misliš da to ne vidim i da je krijem tko zna gdje i ne dam joj, šerijatski zagrižen, da kao žena bude u nepoznatome muškom društvu za jelom i nargilom. Ne, neka ti to ne pada na pamet, dolazi ona inače, dolazi uvijek i donosi blagu radost i smiče velove i omekšava tvrda muška srca, ali susteže se ovih dana i to za dobro

tebi, nisam odmah to uvidio, ona zna, štošta zna bolje od mene, Allah joj je tako dao, cvijetu pustinjaškome. Ostani ovdje, ostani koliko ti drago, ako misliš da će ti taj boravak nešto donijeti. Ne moraš se klanjati ako te srce ne nuka. Na tebi je samo da mi pomogneš malo oko dućana i tako zaradiš za kruh i sapun, zadnji mi je pomoćnik prošli mjesec otišao na put, morao je putovati ili je barem tako mislio, pustio sam ga, a Abdul je već prestar da mi još i oko trgovine pomaže. Je li ti sladoled bio dobar?

I na te riječi udari u smijeh koji je odjekivao labirintom dok je malo grlio Borisa, malo lamatao rukama kao da leti i toptao kao da su mu zapalili vatru pod stopalima.

* * *

Započela je nova rutina, novo isto: ustajanje u zoru, doručak s ukućanima, otvaranje dućana s Rafiqom, asistiranje pri bezbroju sitnica što ih podrazumijeva vođenje trgovine, makar to bila sasvim mala trgovina dragim, poludragim i nedragim kamenjem, od metenja do knjigovodstva, potom pauza za ručak koji bi obično donijeli Abdul ili dječak iz čajane preko puta, pa određeni sati u danu kad baš nitko i nikad ne bi navratio unutra i kad bi slušali kasete ili bi Rafiq, ako je bio u takvom raspoloženju, izvadio koji kamenčić iz svoje riznice priča (pa je tako Boris čuo sasvim drukčiju verziju Pripovijesti o pijesku). Dao mu je da čita Knjigu u francuskom prijevodu, dotad mu neznane arapske prepjeve u španjolskom prepjevu („ali nauči arapski, bez njega su to sve samo odškrinuti prozori“), i u tim čitalačkim zatišjima Rafiqov dućan pretvarao se u podrum njegova dječastva, ali podrum kroz koji je strujao sladak, premda malko težak zrak. Ostajali su do predvečerja pa odlazili u šetnju, zasebno ili zajedno, opet ovisno o raspoloženju, i Boris se pitao je li to doista nešto slučajno, to raspoloženje, a uglavnom se radilo o šejhovu raspoloženju, ili su to različite zamke, pouke, kušnje ili tome slično, ili naprosto šale, barem katkad. Očekivalo se da se u osam svi pojave za večerom; u velikoj kuhinji, svoj od kamena, uvijek bi se pripremilo više nego što je bilo potrebno za one koje se očekivalo, jer je moralo biti i za one koje se nije očekivalo. Iznimka je bio četvrtak uvečer, *lila*, noć glazbe i plesa na rubu medine, i ne samo nje. Mjesto je bilo na granici svjetova, ni privatno ni javno, Boris bi rekao ni u snu ni na javi, pritom, doslovce, ni na zemlji ni pod njom, nego u razizemlju do kojega se dolazilo uskim i niskim hodnikom koji se dugo i blago spuštao, i jedino je do te točke, do drugih vrata, svaki put sve izgledalo isto, dok se iza toga nikad nije moglo znati što će biti i koga i koliko njih: muškarci u crvenim haljama i s djedmravovskim kapama koji plešu, bolje kazano skaču ili se ritmički saginju kao da rade čučnjeve, oko velike zemljane posude u kojoj se nešto dimi, pri čemu se

obično jedan izdvoji u sredinu, a može imati i lice ozbiljnoga bankarskog službenika sa strogim naočalama, lice koje u toj sredini postaje zaneseno i sve mu se crte smekšaju dok skače po mekom tepihu, zamahuje i lamata, tek povremeno prateći hipnotičku melodiju flauta od cedrovine i ritam tarabuka; mogao si zateći i raznolik, naoko među sobom nespojiv svijet, kanda nasumce sakupljen s ulice, u svagdanjoj odjeći, posjednut u krug u kojemu su pjevali i pljeskali, isprva gotovo bezvoljno, mlitavo i neskladno, da bi nakon bremenite stanke dlanovi zapljeskali gromoglasno, kao strojem tjerani, a glasovi se ujedinili i započeli beskrajnu igru pitanja i odgovora. Ili bi se održao koncert mladog lutnjista na dvožičanom glazbalu iz čijih je siromašnih mogućnosti postupno, krajnje postupno, kroz sate i sate, izvirao bogat žar koji je pomalo zahvaćao sve slušatelje u krugu, starce i djecu, raskošne djevojke i bake, koji su iz slušatelja prerastali u sudionike, izranjali iz mraka, dohvaćali se defova i podcikivali. Ili se pak samo bubnjalo i plesalo, ili, što je bio češći slučaj, samo pjevalo, što je Boris posebno volio i iščekivao od časa kad bi u četvrtak u svanuće otvorio oči. Pogotovo nakon što je iz sjene prvi put izišao šejh i stao na sredinu, sveudilj onako izbečenih očiju koje su zvjerale uokolo neovisno o njegovu glasu, glasu kojemu su šutnjom, zapanjujućom šutnjom, odjednom svi napravili mjesta u zraku, zraku koji je bio pun dima, zemljanih mirisa, tjelesnih isparenja i napetosti, napetosti koja je bila u svemu kao da još duh lebdi nad vodama i ničega nema i ništa se ne čuje i čeka se da se prvi put čuje glas ljudski, glas bilo koji, i kad se začuo, sasvim ispotiha, iz neke neizmjerne udaljene pozadine, začula se u isto vrijeme serija izdaha, i prsti i usne i pramenovi dima bili su zaustavljeni a glas, isprva jedva čujan, približavao se strahovito polako, kao da se hoće spojiti s tijelom iz kojega bi morao dopirati kako ne bi bio neki onostrani, sablastan i bestjelesan glas, i u tom približavanju dizao je do maločas ukipljene ljude s poda, doslovce, dizali su se i podizali ruke i poglede i glasno disali i susprezali se da se pridruže, a onda su se pridružili, tijesno okružili šejha i zagrmjeli u horu u slavu Allahovu, u slavu, i Boris je bio na nogama ali nije puštao glasa od sebe, ta kako bi se oglasio, mislio je dok nije shvatio da mu u grlu bruje nepoznati glasovi koji neodoljivo oblikuju nepoznate riječi. I onda je u uglu, u polutami u kojemu su sjedile žene, ugledao one iste oči boje mahagonija i kako ih je ugledao prestalo je brujati ili se taj bruj prenio drugamo, dublje, unutra, i samo je želio da te oči izađu iz polutame u sredinu, barem na rub sredine, i dah mu je stao kad je shvatio da mu se želja ispunjava, kad je vidio da Rafiq vodi pokćerku u krug svjetla i rukom pokazuje da se svi ponovo razmaknu i utišaju.

Asma je skinula veo, podigla oči i zapjevala. Taj je glas Borisu prostrujio kroz čitavo tijelo, od stopala do glave, i kad je došao do očiju pretvorio se u toplu slanu vodu i onda se to toplo i slano i tekuće, a što bi to bilo drugo nego more, vratilo u tijelo i proželo ga i natopilo, i tako

je potonuo sam u sebe, duboko, i što je bilo dublje to je bilo toplije, i kroz more je slušao arapske slogove, nakon uvoda kor joj je počeo odgovarati, a potom se višeglasje razleglo bez prekida i razgranalo u mnoštvo usporednih ritmova, iznad kojih je lebdio njezin glas, daleko i suvereno iznad, nastavljajući pronositi svoju nebesku utjehu, naslonjen na grozdasta suzvučja i nikad ne propadajući u njih i kroz njih, i Boris je slušao taj glas na gornjem rubu čujnog registra kao što je nekad jako davno slušao podnevno zvono na Otoku, roneći kroz kristale svjetla, topazne preljeve iza Malog mula pod crikvom i ne htijući izaći iz tople plave svjetlosti koju je trebalo napustiti zbog ručka jer će Mater inače vikati, vikat će ako dođe makar tri minute iza podneva, o zašto, zašto, čemu taj glupi ručak, ispod te površine u ljetno podne osjećao se kao što se valjda nerođeni osjeća u maternici, u maternici iz koje mora izroniti, izroniti prema užasu umjetnog svjetla, svjetla koje peče, peče kao i ta suhoća vani, vani gdje sve boli i ranjava i gdje je bučno i hladno, Mater ga je zvala da izađe iz maternice ali on nije htio, naravno, bio bi ostao do noći da je mogao, bez obzira na kruljenje u želucu i smežuranu kožu na jagodicama, ali ne, morao se roditi u podne, dati se izvući, iščupati, izaći tamo gdje viču i gdje nema delfinskog pjeva, i sada ga je neka ruka iz suhog svijeta primala za ruku i neki glas, tri oktave dublji od onoga koji je stvorio more, amore, govorio je:

- Hajdemo, Baurisse, zora će, zatvaraju.

* * *

Ništa nije bilo važno osim što prije ponovo i onda uvijek i stalno iznova vidjeti te oči boje mahagonija i te pune usne i ono što s tih usana silazi, ne, ne silazi nego se podiže, a kristalnije je od glasa Terese Salgueiro. Ništa nije bilo važno, ni čarolije medine ni priče njezinog poočima, ni drago ni nedrago kamenje, ni nakupljena nečist savjesti, ona naročito ne, ne pred tim obećanjem čistoće, priče u koju bi uronio da nikad više iz nje ne izađe. I zašto je u isto vrijeme mislio, postavljao je samome sebi retoričko pitanje, da se tu nešto krije, da negdje ispod nekog vela čuči zamka, brižljivo skrivana greška? Pokušavao je misliti na onu indijsku priču u kojoj prelijepa djeva koju prosac neumorno salijeće dugo odolijeva, izvlači se, pristojno odbija, pita udvarača bi li je tako žarko htio i da nije zatravljen njezinim izvanjskim obličjem. On je dakako vatreno uvjerava kako bi, kako ljubi sve njezino, u njoj i na njoj, dušu i tijelo dušom i tijelom, i nastavlja je snubiti. Njoj to dodija i odlučuje se na krajnju mjeru: uzima kantu kiseline, ili vrele vode, tako nešto, Boris se nije sjećao dobro, i izlijeva je po sebi. Potom dolazi preda nj, unakažena, i pita ga žudi li i dalje za njom, i ako žudi ona je spremna i poći će s njime. Predvidljivo, mladac se prestravi i pobjegne,

mrmljajući nešto nesuvislo dok korača u rikverc, *fade out*. Boris se upinjavao da je zamisli unakaženu, osakaćenu, prekrivenu gnojnim čirevima i dlakavim madežima, uzalud. Na mjestu odrezanih ušiju rasle su nove uši, odvratne rane su zacjeljivale i iza njih je ostajao samo ružičasti trag, iz ranjavog vlasništva rasli su jednako bujni uvojci jednako bakrenog odsjaja. Nečist je nevažna, da, ali ipak priječi da stane pred nju i kaže joj da je jedini cvit, da klekne pred nju i bude usrdno jednostavan, da rekne dvije lijepe, čiste riječi, bespomoćno voleći, ne razmišljajući o razlozima i posljedicama, o svojim i drugim nečistima? Čuti je kako govori, napokon, a ne samo kako pjeva, kako taj glas izgovara obične stvari, kako kaže luk i kupaonica i tepih i kiša i Boris. Pozvati je na svome drvenom francuskom na sladoled, da, obični i glupi sladoled tamo na onoj tezgi, sladoled s okusom pistacije koji njezin poočim jede tako da mu kaplje po halji, pružiti joj ruku, to se valjda smije, i osmjehnuti se i ponuditi joj da prošeću i pojedu sladoled i smiju se tome kako kaplje po nožnim prstima i između njih pa se prsti lijepe za sandale pa se dok koračaju čuje pljac pljac.

Prolazili su tjedni, tjedni u kojima su i minute bile duge kao kompozicije vlaka koje čekaš da se izredaju, tu-dum, tu-dum, kako bi na peronu preko puta napokon ugledao onoga koga čekaš, Asma je uvečer točila u čašu debelih stijenki a danju bi ju jedva ikad vidio, nije se više radilo o strahu i stidu, ne, možda malo kad se trebao raspitati o njoj, pitati gdje je ona sve vrijeme, gdje je kriju ili gdje se krije, ali nije ga bilo strah ili stid to pitati, ne, više se činilo nekako neprilično i nedostojno, ma još jednostavnije, činilo se glupo, ali to je opet strah, zar ne, strah da ćeš ispasti glup i nedorastao vlastitim plemenitim težnjama, onoj klici u sebi za koju bi htio da bude čitav ti.

I jednoga lijepog popodneva nakon svih tih tjedana u kojima je toliko malo toga bilo važno dogodi se i to, Asma se pojavi na ulazu dućana i pojava njezina ozari ćelavome starini lice i baci rumenilo u lice riđokosome pomoćniku, ter starina ustane, zaobiđe tezgu i razmijeni s pokćerkom nekoliko arapskih rečenica čiji ton riđokosi pomoćnik ne mogaše dokučiti a sadržaj ni naslutiti, i nakon tih rečenica šejh pokaže rukom na stolac uza zid, ispod police sa zelenim žadom, i djeva na taj stolac sjedne, a šejh se okrene prema ozarenome koji je sjedio na stolcu pored pulta i reče mu odsječno:

- Izlazim nakratko. Upoznajte se napokon.

I šejh se nakratko zagleda u nj tim svojim izbuljenim očima, pogledom koji je Boris trebao pokušati temeljitije iščitati, ali je uzbuđenje bilo preveliko da bi se išta iščitavalo. Šejh ispari kao duh, a zdesna, od ispod žada zelenoga, riđokosi pomoćnik začu:

- Je suis Asma, tu sais cela. Drago mi je da se vi-vi-vidimo, Baurisse.

Ona govori. *Celeste Asma, forma divina, mistico raggio di luce e fior*. Ali... Zar je to strah, to mucanje? Boji se smiješnog, ustreptalog neznanca?

- I meni je... drago. Viđamo se, a nikako se ne upoznajemo.

Je li dobro to ovako složiti u prezentu? Njega može biti stid, s ovakvim francuskim pored njezinog. Bez obzira na taj marokanski naglasak koji mu je već ušao u uho. I na neke arhaičnosti koje ionako pogoduju nekome tko jezik uči iz udžbenika. Starih, žutih. Forma, dobro. A sadržaj? Loš film. Hoće li sada o vremenu? Nakon glagolskoga, meteorološko. U kutu vidnog polja, nogavica mu smiješno visi preko sandale. Popravit će hlače. Jedan tamni uvojak provukao se nekim čudom ispod hidžaba, otkrio centimetar sebe i produžio, zacijelo, prema onoj udubini koju tvori ključna kost.

- Došao si iz Španjolske, je li tako? S Rafiqom. Vo-vo-voljela bih otići tamo. Volim slušati tatu kako govori na španjolskom. Ti si odande, iz Có-có-córdobe?

Voljela bi ići tamo? Volio bih te odvesti tamo. Pokazati ti Mezqitu, Calleja de las flores, Callejón de la luna, to posebno, i onu uličicu što je zovu Pañuelo, marama, iako se zapravo zove Ulica Pedra Jiménez, jer je široka kao razvijena marama; kod nas bi je zvali Pusti me proć. Pokazati tebe svima. Vuku. Pokazati sebe s tobom. Ne. Pokazati tebe sebi. Ono u sebi za koje bih htio da bude čitav ja.

- Ne, dolazim iz dalje zemlje. Iz jednog grada na moru. Tamo je do nedavno bio rat.

I što s tim? Što će to njoj? Što će joj bilo što, dobro, ali šta sad s tim ratom, tako paćenički apostrofiranim, hoću li sažaljenje, zaintrigiranost, početak razgovora o ozljedama i povredama, zar bi je to moglo privući? Paćeništvo? Blago je nakosila glavu i sasvim malo raširila oči, a onaj djelić uvojka je nestao.

- Ti si po-po-pobjegao?

Šamar. Pljas. Evo ti. Od svih mogućih pitanja i formulacija, baš ta. Vratila je glavu u početni položaj i još malo raširila oči u kojima se nije mogla nazreti ni daleka mogućnost okrutnosti. Na stopalima je imala nekakve crvene papuče, na svakoj je bio kamenčić, vjerojatno odavde, iz šejhova dućana, a iznad ruba papuče vidjelo se malo kože boje bijele kave, ne, sladoleda od lješnjaka. Sladoled!

- Valjda se to... i tako može reći.

A kako se još može reći? Hajde, riječi, na sunce iz glave, iz podruma u kojemu se trese! Ne radi dojma, ne, ne nego da se na ispruženom dlanu pojavi srce, bez krabuljne skrame. Sada kad se približila – koliko, pedalj, milimetar? – osjećam miris sandalovine.

- Rado ću čuti. I vjerovat ću ti, jer znam da ne bi sad bio ovdje da nisi t-t-toga vrijedan. Ti možda misliš da sada obavljaš beznačajan posao, da si kalfa. Ali šejh te postavio na prijestolje, da v-v-vidi kako na njemu sjediš. Nem-nem-nemoj se smijati. Da, ovaj mali, smiješni tronožac od grubog drva sada je prijestolje. Ali, naravno, ko-ko-koliko god ti njemu pomagao, on tebi pomaže puno više. I da, oprosti na pitanju o bijegu. B-b-bilo je uvredljivo. Pitat ću te ovako: je li te ovamo dovela po-po-potruga ili trpljenje?

Sabirem se. Sabire me. Da, ona to čini: ushićuje i sabire istovremeno. Nemoguće, reklo bi se. U kojem i kakvom svijetu nemoguće?

- Trpljenje koje me natjeralo na potragu.

Efektno, jezgrovito. Ali koliko iskreno i istinito? Više zvuči kao lakonska dosjetka, u stilu anegdotalnih replika britanskih dramatičara i političara. Ili, s obzirom na kontekst, u stilu kvazispiritualne proze kakva uvijek ima dobru prođu. Pogodila je:

- Riječi...

Djeva posjednuta ispod žada zelenoga pogledala je u neki ugao u kojemu su se nepravilni zid i nepravilni pod spajali u nepravilnom spoju, gdje su se dvije različite boje u nespretnim prugama pretapale jedna u drugu.

- Samo riječi, da. Kad znamo da su, na kraju krajeva, one kamenčići u igri, onda su dobre. A još su bolje, mislim, ili barem ljepše, kad su pjevane. Slušao sam tebe kako pjevaš, to sam ti htio reći. I bio bih sretan da te uskoro opet čujem.

Rekli su ti da se ovako ne osvaja žena. Puca mi prsluk i boli me đon. Mislili su, uostalom, na određeno, svoje mjesto i na određeno, svoje vrijeme. Provincijalni suvremenici. Sitne duše krupnih dinarskih tijela. Oni, što su glupim lažima ili još gluplje ogoljelom brutalnošću, pridobivali zadarske srednjoškolke, koje im sada rađaju djecu i u crkvama se mole za branitelje, pridobivali ih i spuštali im preplanule neboparajuće nosiće, barem je to bilo dobro, ali i Dinku, Dinku... A nas dvoje (mogu li govoriti, mogu li misliti o „nas dvoje“?), mi smo sada na dvoru Idriza Drugog, na lijevoj obali rijeke Fez, gdje nastaje grad započet na

desnoj obali. Ona je lijeva a ja desna obala, ili je ona desna a ja lijeva obala, i mi smo grad. Ohol? Da, znam. I ne sumnjam u kaznu. No, puca mi...

- *Lila* je opet ovoga č-č-četvrtka. Vjerujem da ću i ja...

Šejh se pojavio na vratima, nazvao selam, ona je odzdravila i razmijenila s njime, nasmiješenim, nekoliko rečenica na jeziku koji Boris neće naučiti, nikad ne reci nikad. Potom se okrenula prema Borisu, rekla mu kako sada mora ići, ali se nada da će se uskoro vidjeti i nastaviti razgovor, i dok je Boris ustajao zaustivši da joj kaže nešto dostojno dvora Idriza Drugog, ili barem Ahmeda al-Mansura, ona je izišla. Bljesnuli su kamenčići na crvenim šlapama.

Sutradan su otišli na sladoled od pistacija.

XXV

Jer jesen je krajnje vrijeme da se nešto dovrši. Život, roman ili kuća, recimo, makar kuća bila i od šibica. Gradnja kupole se odužila, jer klasičnost tu podrazumijeva zaobljenost a šibice se ne daju savijati. Pokušao sam s lomljenjem na sitne komadiće, ali onda bi nastala nevolja s lijepljenjem i sve bi ispalo jako ružno i neuredno. Drugo rješenje je povećanje kupole u odnosu na izvornu zamisao, tako da zaobljenost postignem blagim prijelazima između čitavih šibica, ali u tom slučaju statika dolazi u pitanje. Ni Beli nije pomogao: prekjučer se u hramsko zdanje pokušao ušuljati gušterčić, a mali snježni tigar ga je ugledao na pragu, s praga naše kuće, skočio, zamalo promašio i šapom zamalo razvalio dovratnik. Popravak je trajao do jutros. Što bi tek bilo da sam ostao pri nakani da ulazu dadem oblik arapske potkove?

Jučer me u poslu zatekao don Gabrijel, koji se osmjelio i prvi put mi došao na vrata, dakako s travaricom u ruci. Ukorio me zbog nedolaska na misu, pozvao da se već jednom ispovijedim i pitao me po čemu to prčkam. Prekrižio se kad sam mu, iako uvijeno, objasnio što je posrijedi, zagrmio je kako on neće nikakve poganske hramove u svojoj župi, odjurio po škropilo u crkvu, vratio se i ublažio sramotu neznabožacku. Molio sam ga da ne pretjera i da ne škropi barem po friško zalijepljenim dijelovima i po dovratku koji upravo popravljam. Poslušao me, obavio svoje, zadovoljan sjeo, pa više-manje sam ispio cijelu bocu raspredajući o neotesanim mulcima koji mu u svako doba dana prekidaju molitvu igrajući košarku na igralištu preko puta kuće. Potom je uz velikodušnu gestu rekao da mi ostavlja bocu, valjda misleći da u njoj još ima nečega, oprezno ustao i oteturao prema svojim dvorima.

Da se vratim građevinskom pitanju, već uračunavam krajnju mogućnost: raspad cijele strukture pod težinom prevelike kupole i ponovni početak na proljeće. Ništa strašno, neće zbog toga bilanca godine biti ugrožena. Gotovo je s bilancama. I sa žurbom. A i red je da gradnja ide ukorak s gašenjem koje je tom gradnjom označeno.

U međuvremenu skupljam drva, odlazim Pietru na grob hodajući bos po mekoj, šušljivoj lažini dok je lažina još dovoljno mlaka da mogu tako, bos. Kad sam prošli tjedan zadnji put bio u Gruadu, da svojim popravim frižider (kad bu mi već jedamput nabavil novi, škrtac stari) i sebi i Belome kupim novu deku i petrolej, dakle u Obavljanju, ponio sam kutiju s fotografijama. Unatoč nađenoj i potvrđenoj sadašnjosti, ispostavilo se da prošli čvorovi ostaju, ipak, ipak, i svojom se neraspeljanošću petljaju u sadašnjost. Šejh ih se nije htio

doticati. Moja stvar, rekao je. Neki se čvorovi smiju ostaviti gdje jesu, druge valja raspetljivati oprezno i polako, kao što don Gabrijel ustaje sa stolca nakon apsolvirane flaše, treće pak treba žestoko presjeći. Tako negdje piše, u knjizi koja nije nađena u podrumu nego posuđena u Fezu. Zato sam uzeo fotografije koje sam ugledao u Materinoj komodi tražeći škare, sada to znam. Na vrhu su bile Didine.

Didu, oca Materinog, nisam upoznao uživo, a jedva da je i ona. Umro je u Americi negdje prije zadnjeg rata. Pripovijest sam godinama sklapao od krhotina što ih je povremeno nevoljko iznosila Mater, od anegdota njezinih polusestara i opetovanog izvještaja barba Ognjena o susretu s Didom u New Yorku.

Brkat muškarac, oniži ali stasit, gavrancrne i blago valovite kose, gavrancrnih i blago sanjarskih očiju, pojavio se jednoga ljeta tridesetih godina na otoku, ne ovome mom nego većem, ozbiljnijem i sjevernijem, Rabu, i ondje je otvorio malu trgovinu narodnih rukotvorina, bukolikih slikarija i već onda antiknih gramofona. Na Rabu je ljetovala moja baka. Ne, nije se ona zagledala u markantnog došljaka, niti on u nju. S bakom, koja je kao i stoljeće u kojemu se ovo odigrava bila u srednjim tridesetima i već je se moglo zvati starom curom, u pratnji su bile njezine sestrice Micika, Terezija i Amelija, odreda fine zagrebačke gospođe kakva je bila i baka, koje su umah stale uzdisati za malko egzotičnim gosponom. No em su one bile udane, što gosponu i ne bi bio osobit problem, em nisu bile bogzna kakve krasotice, a to je u rapskoj ljetnoj konkurenciji bio problem. Mihajlo, koji je sudeći prema fotografijama uvijek, ali baš uvijek bio opremljen ili violinom ili lulom ili kistom (a ako je držao kist obavezno je pozirao i s francuskom slikarskom kapicom), obilato je koristio svoj šarm, znanje francuskih fraza i fraza na violini te zagonetan pogled prekaljenog putnika po dalekim morima, i osvajao je gospođe i gospođice, zagrebačke milostive koje su došle liječiti nježne živce ili plućne bolesti na Jadran, Bečanke koje su čekale svoju priliku kad bi njihovi zadrigli i dosadni muževi pozaspali, Mađarice koje su opijene otkrićem bajnog mora bile spremne na stvari koje ni sebi kasnije neće htjeti priznati. Još mi je davno ruku dopao album s portretima tih ženski, debeo album zelenih korica s po jednom velikom crnobijelom fotografijom na svakoj stranici, ispod koje bi bilo zapisano ime, ponekad i prezime, i uglavnom rečenica ili stih iz pera same dame, nerijetko uz kakvu osvajačevu dopunu ili korekciju, recimo: Natalija Schwarzhof, pa ispod: *Mihajlu za vječno i nježno sjećanje na onaj suton...* par vitica, jedan nacrtani cvjetak, pa ispod toga, odlučnijim rukopisom: *...i suton i zvezdanu noć*. Jednom me je davno baka zatekla kako listam taj album, za koji je vjerovala da je dobro sakriven ispod kutije za šivanje u njezinu kredencu, pa ga je žustro dograbila i rekla da bu se ona mam rešila te sramote, da je to trebala narediti već odavno, i stvarno je

rasparala to blago preda mnom, stranicu po stranicu, po podu su padali djelići Iloninih uvojaka, pola Magdalenina crnobijelog oka, maglovit obris nježne Slavičine ušne resice s naušnicom. Da u koš utrpa i korice, baki su trebale škare za piletinu. Elem, sestrice zavidne svim tim damama i damicama, koje na jednoj od preživjelih fotki zadivljeno na obali gledaju Mihajla kako u kupaćem kostimu, visoko na hridi, svira violinu, ali ujedno zabrinute da im rođakinja ne ostane usidjelica, raspitale su se za Mihajlovo bračno stanje i navodno došle do pouzdanog podatka da je zavodnik odavno razveden: čuj srce, to ti je praf fajn partija, on ti je pravi artist, i to dobrostojeći, pogleč sam kakav atelje ima iza dućana, vele da je iz familije rumunjskih grofova, a kak je samo feš... Dale su se dakle na posao, uslijedilo je upoznavanje, raspitao se i Mihajlo, ustanovio da je baka vlasnica butika na Zrinjercu i dva pogolema stana u samom centru Zagreba, razmislio, nakon jednog nedužnog plesnjaka zaprosio baku i par se vjenčao iste jeseni u Zagrebu. Mihajlo je, odloživši violinu na vrhuncu svadbe, nakon bravurozne izvedbe zbog koje mu je publikum oprostio što se skinuo do pasa ostavivši samo leptir-mašnu, izjavio da ne bi ni u snu uzeo Julijanu da nije bila *intacta*. Iduće godine rođena je Lili, sunce tatino zelenooko. Dida se u Zagrebu fino snašao, u jednom od stanova uredio je raskošan atelje, u drugi je pak neprestano pozivao sve brojnije goste, koji su morali biti ili umjetnici ili dobro potkoženi, idealno oboje, a za nofće je bila zadužena baka, koja je osim neposredno prije i poslije porođaja povazdan predano radila u butiku. U gradu a i šire, međutim, zapuhali su neki novi vjetrovi, koji možda i nisu bili sasvim novi ali su sad zapuhali nešto jače, potpomognuti vihorom sa sjeverozapada, pa su povremeno padale primjedbe na račun Mihajlova podrijetla, imena i puti, pak se aludiralo da gospon umetnik morti baš i nije grofovskog porijekla kak pripoveda, pa taj rječnik, pa ta ikona kaj ju je tam obesil pa sve tak. Početak rata Dida je dočekao ravnodušno, jer da njega interesuje samo umetnost, jer umetnici nose ovaj svet na svojim plećima i nagovešćuju drugi, velelepan, a baka, ponovo trudna, bila je sve samo ne ravnodušna, marljivo je sve održavala, natezala se s radnicama koje su je furt potkradale. Ipak, nakon desetoga travnja četrdesetprve, kad su se ostvarile određene povijesne narodne težnje, Mihajlo je osjetio da mu u tom ostvarenju baš i nema mjesta, pritajio se i stao kovati plan. Skovavši ga, još ga je vrućeg podastro krotkoj Julijani, barem one dijelove plana za koje je smatrao da ih ona treba znati. Dakle, Julijana, vremena su teška, pogotovu za nas umetnike i pogotovu kad još imamo određena imena i prezimena, mada je pravi umetnik vasseljenac, iznad krvi i tla, vidiš šta se dešava, najbolje će biti da se ja sklonim na neko vreme. Ovako ćemo: valja nam prodati stanove u Bogovićevoj, pa ćemo podeliti pare, ti lepo da kupiš pristojan manji stan, a druga polovica biće najsigurnija kod mene. Nemoj da me pitaš kamo ću, neću dugo, ne može ovo ovde dugo ovako, znaš da imam prijatelje u inostranstvu, umetnike, mecene, naučnike

svetskog glasa, biću bezbedan kod njih, a novac uzimam zlu ne trebalo, uostalom i bolje je da je na švajcarskoj banci. Pre nego što odem, a krećem čim obavimo prodaju, nadam se za sedmicu-dve, nemoj da se jadiš, što pre to bolje, dakle pre toga moram da ti poverim par detalja. Ti znaš da sam ja imao život i pre tebe, i to buran život kakav već umetnici imaju, bio sam posvuda, voleo žene i one su volele mene. Iz tih su se ljubavi rodila i deca, a kako ja, mada umetnik, nisam bezosećajan otac, a znajući te brižnu, zahtevam da povedeš o njima brigu dok me nema, jer eto više verujem tebi nego njihovim majkama, vetropirkama, evo ovde su ti adrese pa lepo kad ja pođem na put a ti stupi u kontakt sa njima, sve same dobre devojke, k tome i lepotice, koliko ih je? pa četiri, jeste, šta se čudiš toliko, jeste malo čudno što su sve devojke, valjda će dete koje nosiš sada u sebi biti muško, da nasledi oca violinistu i slikara, a Lilijana može da bude i balerina.

Priča se u nastavku odvila otprilike ovako: Mihajlo se povezao s raznoraznim likovima, a oni su njega povezali s ljudima koji su organizirali ilegalno isplivljavanje za Anconu, prema jednoj verziji iz Crikvenice, prema drugoj iz Paga, a prema trećoj čak iz Zadra, iako se potonja s obzirom na geopolitičke okolnosti čini najmanje vjerojatnom. Do broda ga je dovezao jedini preostali prijatelj s terevenki u Bogovićevoj, s kojim se u zlatnim vremenima gađao kandiranim voćem, vanili kiflicama i kanape sendvičima što ih je baka onako brižno slagala na srebrne tacne te razmjenjivao donžuanska iskustva. Dida je te maglovite večeri na sebi imao dva najbolja kaputa, francusku kapicu, a nosio je golem kofer i u njemu drugi sasvim malen, okovan i pod dva ključa, te violinu u crvenoj kožnoj futrolu. Brod, prije brodica, tek dopola natkrivena tanašnom ceradom na dvjema motkama, mogao je ponijeti tucet ljudi ali je na njemu već bilo ukrcano dvadesetero nesretnika koji su drhturili u vlažnoj jesenjoj noći. Negdje na pola Jadrana uhvatila ih je nevera od koje se najviše uspaničio umetnik Mihajlo. Putnici su se držali za sve što su mogli da ne poispadaju, polivani hladnim crnim morem, stišćući svoje stvari, a Mihajlo je najprije zapjevao pjesme iz staroga kraja, pa je u naletu artistske kuraže dohvatio i violinu i stao cviljeti i urlati, da bi se cvilež i urlaci i fijukanje vjetra i grmljavina domalo slili u jedan sveobuhvatni i zaglušujući vapaj u tami, a onda je netko priseban privukao Mihajla k sebi, čini se da je to bio sâm kormilar, zveknuo ga crvenom kožnom futrolom po glavi i potom bio dovoljno pažljiv da mokru violinu spremi natrag u futrolu. Mihajlo je i dalje omamljen pjevušio ali više nije pojačavao paniku među putnicima, i kako se stišao on tako se postupno stišala i oluja, te su negdje u svitanje stigli na drugu obalu, neki kažu u Anconu a drugi u Pesaro, iako je vjerojatnije da je bila Ancona. Pretpostavlja se da je odande produžio vlakom u Rim, govori se da je ondje odsjeo kod grofice Giovannelle Caetani, potomkinje obitelji koja je dala i papu Bonifacija VIII, stare znanice s Raba koja mu je, ako je priča točna, zacijelo mogla pomoći u emigrantskoj nevolji

iako je on za kratkog boravka u Vječnome gradu pokazao priličnu nezahvalnost izrazivši neprimjereno nasrtljivo zanimanje za mlađahnu Topaziju Caetani, posljednji izdanak plavokrvne obitelji, govori se, velim, no posve je neprovjerljivo, dočim se pouzdano zna da je u Rimu iskoristio sadržaj manjeg kofera pod dva ključa, koji je sadržaj konvertirao i na dva ili tri mjesta nakupovao svu silu antikviteta. Te je antikvitete potom dao zapakirati u dva golema sanduka, koje je zatim dao transportirati u luku, odakle je isplovljavao prekoatlantski mastodont. O mogućim pikanterijama s dvotjedne plovidbe ne zna se ništa, a isto tako se brkatom emigrantu s violinom po iskrcavanju na Ellis Island na neko vrijeme gubi trag. Prošla su približno četiri mjeseca nakon Mihajlova odlaska iz glavnoga grada Nezavisne države Hrvatske kad je baki stiglo pismo, nacifrano, puno potcrtanih i precrtanih riječi, vitica, ljupkih četvrtinki i osminki, uskliknika i trotočja, u kojemu umetnik prešućuje rimsku epizodu i usredotočuje se na svoje meditacije u brodskoj kabini, gdje je, kaže, posmatrao njenu sliku, sliku toga tobože nevinog lica, i najednom shvatio, onako kao što to samo vizionar može, da u međuvremenu netom rođena Leona nije njegovo dete, i neka ga niko ne pita zašto i kako, umetnik neke stvari oseti u svome bezdanom srcu i tačka. Kao da je to bila tek nevažna uvodna primjedba, uslijedili su popisi i opisi svih velikana kojima je na brodu svirao, listom nakićeni bilo naučnim ili aristokratskim titulama, a na brodu je bio i direktor Metropolitan Opere, ushićen njegovim sviranjem, a ushićenju nije bilo kraja kad je Dida skromno obznanio da je zapravo slikar i da svira tek zato da izrazi gudačkom onu vaseljensku tugu koju kičicom ne može da izrazi, i tada su svi ozareno pitali gdje mogu vidjeti njegove slike, a on je stidljivo odgovarao da će ih uskoro moći vidjeti u New Yorku ako baš budu inzistirali, i bit će to nove slike nadahnute Novim svijetom, slike koje mu već sada, dok se svi skupa ljuljaju na tome veličanstvenom brodu, titraju pred očima. Slijedi iscrpan i teško čitljiv opis civilizacijskih i tehnoloških čuda New Yorka kao što je primjerice centralno grijanje, u kojemu uživa gotovo kao u gracioznom društvu Vivijen Li (tako je napisao). Tu je našao sebe, a sada je na New Yorku red da otkrije njega te na Julijani, kojoj će sve oprostiti, i malim budućim umetnicama Lilijani i Leoni, da dođu ovamo kako bi ga ispratile na trijumfalnom pohodu na Ameriku, zemlju koja zna da ceni umetnike, naučnike i vizionare svih fela, uopšte slobodne duhove. Pismu nije bila priložena karta za parobrod ili kakva banknota, ali jest fotomontaža u sepiji na kojoj Umetnik, opkoračivši vrh Empire State Buildinga, zagledan dolje u njujorške dokove, sjetno svira violinu, a okolo glave nalivperom je ispisano: „Mala, volela si me lažno“ i malo niže: „Plači violino da ne plačem ja“, uz neizostavne notice i G-ključeve. Sljedeće pismo, veoma kratko („pišem u žurbi, uskoro opširnije“) i posljednje koje je stiglo iz Amerike, imalo je dva priloga: kolor-fotografiju uznositog slikara pred svojim slikama, dalo se razaznati, jadranskih motiva, s lulom (koja je

bila nov moment), i pozivnicu na izložbu Mihajlovih slika u galeriji „Popovich & Sons“ na Petoj aveniji. Opet bez karte i novca, kao da je samorazumljivo da će slikarevi najbliži, rod rođeni, već naći načina da se dokopaju New Yorka kako bi vidjeli tu veličanstvenu izložbu.

Četrdeset godina koje slijede ostaju mahom zagonetne. Kad je, tko zna kojim putevima i kome zahvaljujući, stigla obavijest o njegovoj smrti, baka, koja ga je dugo nadživjela i odavno pokopala brata kojega su kao domobrana streljali partizani i bratića kojega su kao ustašu objesili za noge u šumi, prošla je rupčićem ispod oka, ali se nije potrudila da sazna gdje je to točno njezin muž pokopan, a još je manje to zanimalo Lilijanu i Leonu, čiji se bijes zbog očeva nejavljanja i neslanja brodskih karata ili barem američkih žvaka udvostručio otkrićem starijih polusestara. Da se oganj umjetničke slave u međuvremenu baš i nije rasplamsao u mjeri u kojoj je Dida najavljivao, svjedoči stric Ognjen koji ga je jedva našao u jednome njujorškom predgrađu, u sobičku u zgradi predviđenoj za rušenje u kojoj su tavorili doseljenici kojima je izmakao američki san, sobičku u kojoj je od svih antikviteta kupljenih u Rimu preostalo samo jedno bidermajer ogledalo. Dida se za rođakov dolazak brižno spremio, stavio je na se prastari frak i poveo Ognjena u najbolji restoran u četvrti da mu ispričuvijeda kako je uspio i kako još iste večeri očekuje birane uzvanike, njujoršku i ne samo njujoršku kremu, a nakon cigare i kave uhvatio se za džep fraka, tresnuo po čelu i procijedio kako mu je lisnica ostala kod kuće u drugom kaputu. Na povratku prema oronuloj zgradi (pešice ćemo, da nam pospeši varenje), Mihajlo je jedva čujnim glasom, dajući sve od sebe da taj glas bude ležeran, pitao rođaka može li mu posuditi *ten baks*, jer da ga je eto zadesio neki dug, ali već za koji dan očekuje ogromnu narudžbu slika pa će mu vratiti s debelim kamatama, i pošto je pruženu novčanicu zgrabio i drhtavom rukom tutnuo u džep fraka pohitao je uza škripave stube, ispričavši se što ga ne poziva gore jer se mora pripremiti za uzvanike, jerbo to nisu bilo kakvi uzvanici, i prije nego što se okrenuo da pođe samo se na trenutak, priča barba Ognjen ili se barem ja tako sjećam njegove priče, na trenutak se u tim gavrancrnim očima nešto zamaglilo, presvuklo tankim vlažnim velom, taman toliko da zastre strašnu tamu, tamniju od očaja i poniženja, koja je htjela pokuljati van.

Spremam fotografije, kasno je, nestaje petroleja – nigdje u Gruadu nisam našao obični pišljivi puki zgojlni petrolej, a čak i u ratu ga se dalo naći. Svjetlomrcanje odraženo u ogledalcu obasjava stvari razbacane od jučer, plahte dopola na podu, tragove seanse tješenja s Katom u kojoj sam ovaj put ja bio domaćin, unatoč manje komotnim uvjetima, i kojoj se sweet Kate tako zdušno predala, kao i uvijek, o Kato zlato, ne, nisi zamjena ni

nadomjestak, ni ne pomišljaj na to, nisi porok nego potpora, a jesenje večeri budu duge i hladne a ti si tako topla ispod svojih hladnih rečenica.

Dovršavam čitanje rukopisa Darkova romana. Sastavljen je upravo od priča kao što je ova gore a možda i ova dolje: priča likova koji su zapeli, koji se batrgaju, više ili manje samosvojni, zastanu i padnu. Lako je s njima se identificirati. Stil je tečan, elegantniji i odmjerreniji nego u gornjem primjeru, napetost ne jenjava, rečenice su fino isklesane. Prizori su uvjerljivi, živi, poveznice s aktualnošću su uzbudljive, kao i s aktualnim, *ultimativnim* književnim trendovima. Nenametljivo se upozorava na neuralgične točke neumoljive sadašnjice. Zapravo, nije to ni po čemu daleko od takozvanih vrhova svjetske književnosti. Bez pretjerivanja. Ali kvaka je u tome da su meni ti vrhovi sladoled rastopljen na suncu. Nisu mjerilo ničega. Što onda jest? Strahovita množina onog nenapisanog. I još veća silina onog neispisivog koja me natjerala da onako glupo blebnem ono o šparogama i lignjama, a čime je Pietro, jedina iskrena duša na otoku, bio natjeran da me onako pravedno poklopi... Da, knjiga se čita u dahu. I onda se izdahne, i zaboravi, i sutra si isti, i jednako dišeš, i jednako se teško budiš, i jednako si nepažljiv prema porukama tamarisa, i jednako se osjećaš uz nadgrobne ploče. Ploče, recimo, na otočkome Starom groblju, na kojima uvijek stoji uklesana ista formulacija, za primjer:

STANE SKOMAĆ

UGLEDAVŠI OVAJ SVIJET NA

21. III 1866

ZAMIJENIVŠI GA BOLJIM NA

7. XI 1939

I opet:

LUJZA POTJEHOVIĆ

UGLEDAVŠI OVAJ SVIJET NA

13. VI 1874

ZAMIJENIVŠI GA BOLJIM NA

29. XII 1925

Na Novome groblju, izmještenom iz središta naselja u susjedstvu crikve daleko od sela, uz obalu (da se smrt ukloni iz svakodnevnog vidika), izostaje razlikovanje svjetova i pripadni, nazovimo to tako, optimizam: na mramoru se koče tek imena, godine, fotografije i katkad kičasti izrazi tuge, rjeđe i zahvalnosti.

Ne znam zašto, Darkov me roman podsjeća na takvo groblje. Gdje leže pa ustaju pa leže igračke vjetrova, crvi u žrvnju koji ne žive svoje živote nego živote svojih predaka, predaka koji vuku podrijetlo od dvoje ošamućenih ljubavnika, od Nje i Njega koji su se nakon pada propili, prokurvali i odali teškim drogama te se sad zaljubljuju u tlapnje koje ih održavaju u pijanstvu i prodaju svome porodu šuplje priče koje nesretnici dalje šire potomstvu. I ponegdje netko nazre neku pukotinu, neku nit koja kroz sve te prljave hodnike možda vodi nečemu nepropadljivom, možda naprosto nit koja spaja, ali doista spaja neku nju i nekog njega, kako god se to zvalo, to, ta nit, ta pukotina – Darko, možeš li napisati roman koji makar malo proširuje tu pukotinu, koji makar malo poteže tu nit? Makar jednu rečenicu o tome? Ali nisam li nepravedan, još i više nego što je osjetio Pietro? Ako sad stavim na stranu svoje tlapnje o neispisanom i neispisivom: je li itko dosad izborio više od jedne ili dvije rečenice, jednog bljeska, jednog otoka koji odolijeva?

XXVI

Jer bez tebe nema mene, ali bez tebe nema ni Njega za mene; jer tek preko tebe mogu saobraćati Ja i On; kad nema tebe, između mene i Njega je bezdan, toliko prostran da Ja ne može ni nazreti ni naslutiti što i tko jest On. Ako pak nema Njega, onda je, naravno, sve dozvoljeno, ali onda smo ujedno Ti i Ja bića koja padaju i u tom padu se beznadno grle dok ne nestanu, zauvijek, kao u svakom životu i svakom romanu koji je bez Njega nužno tragikomedija, u različitim omjerima tragičnog i komičnog, već prema sklonosti autora i sudionika.

Bez tebe... Bilo je lijepo s njom hodati prema sladoledaru, s iluzijom da on nju onamo vodi, kao da ona napamet ne poznaje sve te uličice i prolaze, no ona je pristala na tu tlapnju i to je oduzimalo usiljenost čavrljanju, pristala je i pretvarati se da nema tih pogleda, očiju koje su mračnim iskrama korile takav nepoćudan par, očiju koje su osim toga, činilo se Borisu, korile i nešto drugo, barem su znale nešto drugo a on nije znao kako to saznati. Išli su polako, on bi bio volio da je bilo još polaganije, da hod po - ipak - zadanoj putanji potraje dulje, možda skroz do večere na kojoj će ona možda biti peharnica, i ona mu je jednako polako govorila o kućama i radnjama kraj kojih su prolazili, ali nikad ne bi zastala, samo usporila, a Boris je pokušao navesti razgovor na nju, na neko od onih deset tisuća pitanja, na njezinu prošlost, želje, nade, strahove, omiljene i omražene mirise, jela, doba dana i tjedna i godine, vrste drva i dragoga kamenja i ljudi, na to kako je imati takav glas, na ono što joj nikako ne bi smio učiniti ili izgovoriti, i kad se već naumio osmjeliti stigli su do tezge sa sladoledima i tu su jedini put stali. Vanilija, datulja, lješnjak, prevodila je, dva od pistacija, molim, ne, ne može na francuskome, opet je prevela i evo ih, dvije zelene kugle za Asmu i Borisa, oblizivali su ih nespretno se smješkajući premda su se onakvi pogledi ponavljali i umnožavali, umnožavali se pod niskim nebom od bambusa, i poslije je trebalo naći načina da se neprimjetno obrišu ljepljivi prsti a to je teško kad si sav u bijelom, i nije samo za to trebalo naći načina, a nalaženje načina nekima je tu bilo rak-rana, a kad imaš rak-ranu lako se dogodi da drugome takneš ili otvoriš rak-ranu, i tako je Boris prstima jedva obrisanim o rubove tezgi i stijenke ionako ne baš prečistih predmeta, usred nekog zaobilaznog pitanja koje bi možda nakon zaobilaženja ušlo na glavni ulaz kao što se ulazi u šejhovu kuću, takvim dakle prstima, u tom polaganom hodu, sasvim blago primio Asmu za podlakticu, spontano, rekao bi kasnije, ali što je doista spontano, pitao se još malo kasnije, glupa riječ koja opravdava sve i ništa, primio ju je i tada su ga oči boje mahagonija pogledale iz bezdana u

kojemu se boje još nisu razlučile i lijepa usta su se otvorila i bez mucanja rekla samo:

- Nemoj. Povreda.

O povredi je sutradan govorio dobri Abdul, prekinuvši metenje u dvorištu sa šedrvanom.

Besjedio je o tome kako je Asma došla u kuću. Govorio je o onome što je znala ulica i što mu je bio voljan povjeriti sam šejh. Ponešto je možda i dodao, iz puke želje da u priči bude manje pukotina i da pripovijedanje glatkije teče. Neke praznine u hodu je popunjavao i Boris. Djevojčica je odrasla u nadaleko poštovanoj obitelji u Tangieru. Njezin nadaleko poštovani otac, u očima poštovatelja strog ali pravedan, toliko je revno pazio na čast žene i kćeri jedinice te je njih dvije bilo sasvim nemoguće sresti u javnosti. Obiteljski krug bio je nešto drugo, i tu je revni otac bio nešto opušteniji spram ženske časti, osobito kćerine. Netom pošto joj je tijelo sazrelo, počelo je. U velikoj kući s puno soba vrislove je bilo teško čuti s kraja na kraj nje, te kuće, pogotovo ako se to baš i nije htjelo. Lijepoj djevojčici lijepoga glasa nekako je u to doba glas počeo zapinjati. Tim se glasom, sasvim stišanim, jedne večeri osmjelila povjeriti majci, uvijajući i okolišajući, skanjujući se i pred vlastitim mucavim riječima snebivajući. Snebila se još i više kad je majka ustala, odvalila joj šamar i urliknula da je drolja koja zavodi vlastitoga časnog oca. Za uho ju je dovukla pred patera familiasa, koji ju je svečano prognao iz kuće, dok je majka plakala, ne zbog kćerina progonstva nego zbog teško izbrisive ljage na teško stečenom ugledu. Brat je pak plakao zbog nje, ali se nije usudio ništa reći, a kamoli učiniti. Asma je pokušavala naći sklonište u kućama prijatelja i rodbine, no prijatelji su već bili bivši a rodbina nije htjela tu sramotu u svoju kuću. Prve noći pomišljala je na to da si zauvijek skрати muke te tako spere ljagu i poništi sramotu, nakon toga na to više nije pomišljala. Preživjeti. Spavala je na otvorenom, daleko od svih. Ne bijaše znala da su noći toliko hladne, ne znaš to ako ih oduvijek provodiš u zaštićenoj kocki. Nije joj padalo na um prositi, to žene ne rade. Hrana su joj bili otpaci s bazara, kojih nije bilo svakoga dana. Lutala je, danju i noću. Tada je upoznala nove prijateljice, koje su preživljavale na svoj način. Dugo im je trebalo da je privole, no uspjele su. Neke među njima bile su doista pažljive i pomagale su joj riječju i djelom, druge su pak siktale na nju misleći da je bjegunica iz aristokratske kuće koju je na ulicu nagnala dokona obijest. Onaj koji je platio prvi dobio je više nego što se nadao: djevičanstvo mucave djevojke lijepoga glasa. Poštovani otac, naime, nije se odvažio preskočiti i tu prepreku te je od kćeri tražio druge vrste zadovoljstva. Već je sa sljedećim bilo lakše, a prvu lagodu osjetila je kad joj je došao prvi stidljiv momak koji je želio izgubiti ono što je ona izgubila mjesec dana prije. Željela je i da ostane još malo, ali njemu se odjednom na licu pojavila važnost, platio je i bez

riječi otišao. To je boljelo. Tada je čvrsto odlučila da sasiječe svaki sličan osjećaj u korijenu, da ih ne gleda u oči, baš nikad, ni trena, i da ne misli što će biti. Tko zna kojemu po redu je, ni sama nije znala zašto, da li zbog mekanog, pažljivog, gotovo brižnog dodira lijepih muških prstiju, da li zato da nekako izbaciti iz sebe sve to što nikako drukčije nije moglo izaći, da li stoga da sve to na trenutak bude lakše, što bilo da bilo, uglavnom pjevala je, i mladić joj je tada rekao lijepe riječi, riječi nade i obećanja, govorio joj o kući u Fezu u kojoj će živjeti kao muž i žena, o tome kako će je izbaviti iz ovako nedostojnog položaja i u stihovima opisivati svoje divljenje i ponos dok ona bude pjevala, pjevala koliko je grlo bude nosilo, i kako će sve ptice pjevice u Fezu umuknuti kad je čuju, govorio joj je to u jednoj od prljavih kurvinskih sobica u betonskoj kocki na rubu, izvan ruba grada, dok je krvavo sunce izdisalo i splašnjavalo, krvavo sunce koje je vani bilo isto ono što su unutra bile njezine usne i glas, tračak nečega, i on joj je tako govorio, i ona je vjerovala, morala je vjerovati, baš zbog toga tračka, i kimala je kad joj je rekao da dođe, da dođe za tjedan dana kad joj on pripremi cvjetni ležaj, cvjetni ležaj, to joj se svidjelo, nakon ovoga blata i skorene sperme ona će ležati u cvijeću, skoro ga je upitala koje će to sve cvijeće biti ali se ugrizla za lijepu usnu i popravila zgužvanu prostirku, kakav li je Fez, sigurno ljepši od Tangiera, za tjedan dana, dakle, još samo sedam dana u mišjesivoj kocki, dočekat će je na autobusnom kolodvoru. U autobusu je pjevala čitavo vrijeme, u sebi, naravno, kad je sišla na kolodvoru koji je bio prljaviji nego što je zamišljala i dalje je pjevala, sada već i naglas, pa što ako je gledaju kao ludu, bolje kao ludu nego kao kurvu, ovdje nitko ništa ne zna, ali njega nema i nema, možda je krivo zapamtila vrijeme, možda se njemu nešto dogodilo. Dala se u potragu, hodala je i postavljala pitanja koja su je dovela do odgovora na pragu kuće na kojemu je stajala starica iza koje je stajao on i samo odmahnuo kao da tjera muhu, ružan san, odmahnuo je i nestao u unutrašnjosti kuće a ona je stajala još nekoliko trenutaka pred tim ružnim pogledom pa stala koračati unatrag, sudarila se s nosačem koji se izvikao na nju, izvikao se umjesto starice, umjesto Gospoda koji ju je na nosačeva usta korio zbog lakovjernosti, ne vjeruj nikome osim meni i mojim glasnicima, tako ti i treba. A nije trebalo dugo da u rezignaciji ponovo potraži prijateljice, ili da one pronađu nju, i da krene u isti zanat, ali ne u medini, ne, to ne, u Fezu koji se toliko diči svojom svetošću to neće ići, već ondje daleko, u novom gradu, po restoranima i hotelima, točno se zna na kojim katovima. Mucava ljepotica bila je tražena roba. Muškarci, znojni, zadihani, dlakavi, debeli, koščati, raspamećeni, raspolućeni, žudni da se načas u njoj izgube i isprazne. Rezignaciji unatoč, misao o odustajanju bila je sve češća, i kad bi se ta misao javila odlazila je do zelenog srca medine, do velike džamije u kojoj počiva sveti Idriz, o, daj da i ja počinem, Idrize sveti, neće mi se ovo više, radije daj da budem gladna, bit ću, kao što braća kršćani kažu, poput poljskog ljiljana, gladovati radosno pred

licem Allahovim i, ako Mu je po volji, pjevati Mu ostane li mi glasa. Prošla su jednom tako tri dana u gladovanju i nakon ta tri dana, nedaleko od grobnice Idrizove, čučajući u prašini, ruku skupljenih u krilu, leđa oslonjenih na zid između dva dućana sa začinima, pustila je glas, isprva posve nečujan u gunguli i graji, a onda je sklopila oči, sve zaboravila i pustila ga do kraja, buknuo je iz nje kroz suze koje su bile žaloradosnice, raširila je ruke i otvorila dlanove prema nebu kao u molitvi, i pjevala je, glasno, Asmin potpuri, sve je naviralo samo od sebe, iz sve tamnijih slojeva sjećanja, sve do bakinih uspavanki i prvih kaseta koje je čula. Okupilo se prilično mnoštvo a ona ga je bila nesvjesna, svejednako zatvorenih očiju, zanesena, sve dok joj ruku nije dotaknula druga ruka, hrapava. Tada je najzad otvorila oči, koje je zapljusnula stvarnost ulice premrežene kvadratnim sjenama, prašine, radoznalih, zadivljenih i zgroženih lica u drugom planu, a u prvom planu, u razini njezinih očiju bile su izbuljene oči na isprva neugodnom starom licu, samo isprva jer Asma nikad nije srela samilosniji pogled, pogled kakav je u sjećanju još možda pripisivala jedino baki, onoj koja je pjevala uspavanke. Nitko se u gomili koja se razmicala nije usudio negodovati dok ju je Rafiq pod ruku vodio kući, kući koja će joj toga dana postati dom, u sobu koja je davno pripadala šejhovoju kćeri, stradaloj kao i njezina majka u hrpi rascvalog lima koji je preostao od Rafiqova automobila, iz doba dok je Rafiq još bio samo mali trgovac koji se sretno brinuo o sretnoj maloj obitelji i posjećivao stare sufijske učitelje kad bi se našlo vremena. Nedugo potom s ulice je doveo i Tariqa, slinavu ludu koje su se svi klonili, a počeli su dolaziti, ničim i ni od koga izravno pozvani, mnogi koji su čuli da se u toj kući mogu čuti i doživjeti posljednji tragovi Unutarnjeg Učenja.

Asmu, fantAsmu, Asmaragd, više nije čuo pjevati samo o deliričnim večerima četvrtkom. U suton je dolazila, leptirasta, u unutrašnje dvorište, halucinaciju mozaika i geometriju spokoja u isti mah, već prema tome kakav si u nj dolazio, kakva si u nj dolazila, kakvi smo u nj dolazili; sretali su se na posljednjim tragovima svjetla, blaženo nesigurni u stvarnost, a kamoli postojanost šedrvana, kvadratića, rombova, čajnika, kлокotave vode, svojih prstiju, vrana koje su prelijetale kvadrat neba, jer „sufi vidi svoje postojanje kao čestice prašine vidljive na zraci sunčeve svjetlosti: niti je stvarno niti nestvarno“, na pragu slobode dakle, dok se modro, smaragdnozeleno, zagasitocrveno i okerno približavaju jedno drugome pa postaju nijanse iste tamnozlatne boje. Pjevala je i poslije mu prevodila što pjeva i govorila i lice joj je neprimjetno tamnjelo u tim sumracima kojima je nespretno htjela zastrijeti svoje osmijehe dok bi on govorio samo da govori, da sve kaže, makar na tom nepotpuno naučenom jeziku na kojemu nikad ne znaš kako se kaže žrvanj, zanoktica, mijaukanje i pupoljak, no svejedno puštajući sjećanja iz ruzinave krletke, da ih napokon podijeli, da prevede sebe sama na još nerođeni jezik. I suzbijao je želju da kraj zdenca uvijek budu samo njih dvoje, jer

to je želja *nafsa*, želja da bude ne jedno, nego jedan ja, napuhan do u lošu beskonačnost, riječi, riječi u koncertu s vodom, suzbijao je tu želju i kad bi u dvorište doskakutao Tariq i bacio se ničice na kvadratiće i rombove i kad bi ih u prolazu pozdravio dobri Abdul i naročito kad bi ih pozdravio šejh i nepronična lica govorio s Asmom na arapskome. I kako li se dogodilo da su usprkos svemu suzbijanom i bezglasno obećanom za jednog od tih sumraka, između psa i vuka ili prije između vuka i psa, ispod nevidljive sove, krenuli jedno prema drugom, drugo prema jednom, da su proradili magneti u jagodicama prstiju, kako li se dogodilo to sasvim obično čudo te više nikakvi obziri i ograde i ožiljci nisu mogli spriječiti da se prsti isprepletu, da sinhronizirano kleknu pa ustanu pa krenu preko dvorišta, bosi po mlakom kamenu, smaknu zavjesu, ubrzaju dvorištem, popnu se uz dva niza stuba, još malo ubrzaju hodnikom, da ona otvori vrata, da se u sobi začuju bubnjevi koji nisu bili vani nego su tutnjali ispod kože, jedne i druge, u sljepoočicama, gromoglasno, da stanu nasred sobe u nemogućem lebdećem spletu kao da poziraju Augusteu Rodinu, da iz glava prvi put ispare sve misli dok su se naizmjenice ispreplitali i zagledavali se jedno drugom u oči iz najveće blizine koja uopće dopušta da se druge oči vide, pa da onda perolako slete na uzak ležaj i drhteći uzmu skidati komade odjeće onome drugom, da Borisu te goleme bijele gaće, nalik onima koje je viđao na Naninom konopcu za rublje pod otočkim suncem, ne budu baš nimalo smiješne, da se gole kože, bijela s točkicama uz tamnu bez točkica, stisnu do slatkog bola, da se od bezdanog straha izbave smijehom, smijehom koji je odgodio spajanje, obustavio žurbu, pseta pretvorio u ptice koje će domalo opet biti zadihane zvijeri, da se pregledavaju nosovima, rukama, očima, usnama, jezikom prije nego što u stapanju postane nemoguće razlikovati sve te dijelove, sve te riječi, riječi u koncertu s vodom koja se još čula odozdo i onda odjednom kao da je u nju nešto pljusnulo, kao da je samo sunce palo u vodu i čulo se samo ššš, i sunce se ugasio i lijepa ih je tama puna slatkih isparenja prekrila, o kako?

Kako bilo, sljedećega jutra probudio se u „svome“ krevetu, uz Tariqa i neku dvojicu namjernika koji su valjda stigli kasno prethodnoga dana i usklađeno hrkali. Otvarao je i zatvarao oči, slagao slike u glavi i postavljao ih u redoslijed da razluči san od jave, da se uvjeri kako je ovo sada java, ovo netom prije san, a ono prije toga, ono ključno, opet java. Jest, dakle. Sreća. Lagana, lebdeća, iako s jednom malom sjenom, mrljom. Kristalizirao se osjećaj koji mu je donekle bio poznat iz ona famozna četiri dana ničim izazvanog blaženstva. Donekle, jasno, jer je ovo sada bilo itekako izazvano. I bilo je neizmjereno jače. A osim toga, tu je bila ta sjena: strepnja. Jer zanosu unatoč, znao je da će sve srušiti ako je to samo njegov zanos. Samo njegov spas. Ne, u stvari, neće se ni srušiti jer se nema što srušiti, jer to onda ništa nije ni bilo, i gore je od ničeg, i manje je od sna. O, ne. Zaustavite se, misli. Da iza kapaka još malo uživam u tom kaleidoskopu sastavljenom od fragmenata sinoćnjih prizora.

Da sve prođem još jednom, svega se sjetim, svakog uzdaha, pokreta, reakcije, riječi, otpora. Dobro. Dosta. Moram smjesta do nje.

Nije se kajala. Nije nijekala. Rana nije bila dotaknuta, dapače; možda je malko i zacijelila. Tako je rekla. I mi ćemo je dalje zacjeljivati dok je sasvim ne nestane, i moje i tvoje rane. Šejh nije rekao ništa, ničim nije pokazao da išta zna, to jest gotovo ničim, jer jedan pogled u dućanu, posve kratak, kad je podigao oči s mjesečevog kamena, Boris je već umio pročitati. Umio je pročitati to čitanje, to proziranje. Ali ne i sud koji je išao uz to, odobravanje ili osudu ili nešto treće. A opet, nije mario. Ili jest, samo na mahove. Odobrio ili ne, to čudo, obično čudo, dogodilo se. Kapa dolje, majstore, ali ti si sada u drugom planu. Ti to možda i ne razumiješ. Svejedno. Samo da stigne sumrak, da požurim do šedrvana. Zašto se ovdje nigdje ne može kupiti cvijeće? Gdje tu uopće raste cvijeće? Odakle sve one latice koje stavljaju u zdence?

Čekala ga je, kraj vode. Šadirwan, pisalo je negdje, na perzijskome znači „veselo teče“. I doista, nikad nije veselije tekla. Radosna zbog nas. To lice. Ta sramežljivost zastrta ponosom koji se smjerno spušta do jednostavne sreće. Kakva je i njegova. Jedna sreća, dakle, a ne dvije. Zanos nije samo njegov. Čudo. Uslijedio je razgovor lišen krupnih riječi, u kojemu je „čaša“ značilo „želim s tobom voditi ljubav od jutra do mraka, ne znajući za glad i žeđ“, „čilim“ pak „ne samo mi, ni svijet više nikad neće biti isti“, a „sandala“ – „danas sam naučila letjeti“.

Rafiq kao da je znao da se u to predvečerje ne treba pojavljivati u dvorištu. Ovo „kao da“ bilo je, naravno, samo u Borisovoj glavi.

Ali onda:

- Ali, Baurisse, Beau Risse, ima n-n-nešto važno.

- Što, osim nas?

- Znam da je kod tebe dr-dr-drukčije, i ja ne kažem da je ovdje bolje ili lošije. Mi ne možemo samo ovako. Ne ovdje. Ja se ne ž-ž-želim skrivati. A da se ne bismo skrivali, moramo posvetiti ovo što se dogodilo, ovo što se d-d-događa. Prije svega sam to dužna svome poočimu. A i ti, mislim.

- Dužni smo, znači? Zašto? Zašto ne bismo, samo nas dvoje, otišli na kraj svijeta, kao radosni izgnanici? I čime „ovo“ što se, kažeš, događa, može ikome nauditi ako je pravo, ma kako mi

to „ovo“ obznanili ili ne obznanili, posvetili ili ne. Ta posvećeno je već, zar ne?

- Jednostavnije je nego što se čini, dragi. Ja sam muslimanka. Ne, stani, znam što ćeš reći... V-vo-voliš me bez obzira na to, i to ti nije presudno. Ali ja sam to što jesam, i rođenjem i izborom. I to mi je važnije od toga što se zovem Asma, što volim pjevati i ne volim g-g-groždice. A muslimanska žena može uzeti jedino muža iste vjere kakva je i nj-nj-njezina. Ne pravi takvo lice, ne gledaj me kao zadržtu ludu...

Posramljen, poljubio ju je u vrat. Ona se blago izmakla.

- Vidiš, to je kao s mo-mojim ocem, s Rafiqom. Ti znaš da me je on spasio. Nikad n-n-nikome neću biti zahvalna kao njemu. Ali vjerujem da znaš i to da na kraju možemo spasiti jedino sami sebe. Drugi mogu samo po-po-pomoći. Meni je Rafiq pomogao, i premda je on našao mene i doveo me k sebi, naposljetku je bio moj izbor da ostanem. N-n-nisam ostala samo zbog toga što mi je kod njega bilo bolje nego igdje prije. S njime sam primila i islam, iako r-r-rođena u muslimanskoj obitelji. I to je bio izbor. S njime sam počela shvaćati riječi iz Knjige. Te su mi riječi d-d-dotad bile prazne, napamet naučene, ponekad besmislene, često i prijeteće. I to nije jedan od mojih ukrasa i ukusa, to sam ja. I t-t-takva ti se pružam.

Boris je podigao lice, pogledao je kroz zamagljene oči i čvrsto joj stisnuo ruku obojim dlanovima. Ali nakon neodlučene bitke između buljuka riječi koje su se nadmetale za izlazak na usta, najzad nije rekao ništa.

Ništa nije rekao ni šejhu sutradan, ni toga tjedna, ni idućeg. Ali ga je slušao pažljivije, jednako pažljivo kao na početku. I kao što nije smjelo biti dana bez Asme, a to je bilo lako priznati, niti dan bez Rafiqovih riječi, gesta, pogleda, uputa koje nisu bile upute nego više neko podržavanje ili pridržavanje sa strane, nije bio pravi dan, više nego zamagljeno trajanje kojemu vazda prijete posrtanje. A protiv toga se u sebi borio, pjenio se i bjesnio, prezirao svoje divljenje, u boljim mu se trenucima smijao, rugao se sebi, u sebi tjerao šegu sa šejhovim nosom, njegovim mušicama i vinskim peharima. Pomišljao je kako se zaprepašćujuće nenadano obreo u ulozi koja mu je mrska, kao što mu je uopće mrska takva podjela uloga, učitelji i učenici, gurui i poklonici, prosvjetitelji i sljedbenici, kako se u tome našao, to je nešto za Mira, dalekog indologa, tko zna, ili za onog Nikicu iz ulice koji je isto završio u Zagrebu i sada pleše po ulicama u narančastoj halji, ali drugo je Nikica, njemu je samo trebala druga droga, ne, Miro jest za to, unatoč opisanim otporima, potraga za duhovnim učiteljem, da, samo tko zna nije li on i suviše samosvojan, ili pak: usuđuje li se... Sve u njemu, Borisu (ili u Miru, ili pogotovo u njemu?) do čega je držao opiralo se tim

likovima s bijelim bradama (Rafiq barem nema bradu!) i pažljivo raščesanim dugim kosama, tim likovima koji dubokim glasom sporo izriču pomno odvagane (a šuplje i apstraktne) riječi dok ih opčinjeni edipovci i edipovke slušaju na koljenima (utrnulima poput njihovih duhova), tako sretni što se pred njima našao netko tko će ih ekspresno dovesti u srce istine, čarobno putovanje, na njima je samo da slušaju i pružaju ruke i možda još pokoje usluge, oh, sve je to sitnica u zamjenu za smisao pružen na dlanu (velikom poput Atlasa), za rolete dignute na prozoru koji propušta božansku svjetlost (Svjetlost). Čuo je jednog takvog i u zadarskoj fakultetskoj dvorani. Krupni je bradonja u besprijekornoj halji sat vremena prosipao prijesne banalnosti i opća mjesta, sve slatko i ružičasto, na nekom nemogućem, drvenom engleskom, prekidajući govor besmislenim pauzama tokom kojih bi zabacivao glavu, gladio dugu bradu i poluzatvorenih očiju zadovoljno bacao poglede na publiku slijeva i zdesna. Poslije su njegove prve zadarske sljedbenice pohitale da se ničice bace pred njegovu uzvišenost i poljube guruova stopala, među njima i nekad najbolja Dinkina prijateljica koja je za takozvanog predavanja sjedila kraj Borisa i došapnula mu: „Znaš, on je velik. On je utjelovljenje Šive.“ Nedugo poslije grad je posjetio i mladi karizmatik, tješitelj masa na početku karijere, još pažljivije njegovane bradice i kosice, ali ništa manje prijesnih poruka drugoga konfesionalnog predznaka, i još je puno govornika Boris slušao tih godina u tome nesretnom gradu, uživo, na ulicama, pozornicama, pjacama, rivama i televiziji, i dizali su ruke i puk ih je slijedio i imali su svojih pet minuta ili svojih pet ili deset godina, i pružali su nesreći obećanje sreće, u slatkoružičastom ili, češće, u zapjenjeno huškačkom tonalitetu, i prestao ih je slušati, puštao je da te riječi padnu na zemlju i procure u smradnu crnu jamu, riječi časnika, častohlepnika i velečasnih. I evo sada toga čudnovatog starca kojemu dolaze radi njegovih riječi, dolaze k njemu kao u ašram i ondje spavaju i jedu, svi ti koji ga pobožno slušaju i prate, i evo Borisa među svima njima, Borisa koji se i dalje opire i ljut je i gleda ispod oka ali da, treba mu to, ta prisutnost, te riječi, ta budnost, ta igra, jako bi htio da mu ne treba i da to može prezreti ali ne može do kraja. A zašto bi i morao, na kraju krajeva, uložio je i ulaže dovoljno opreza i nepovjerenja, a ne događa se ništa loše, rasanjuje se, uspostavljaju se okomica i vodoravan, popuštaju brane u grudima, i kao vrhunac događa se ona, Ona koju je ružni starac spasio. I zar se na kraju ipak ne radi samo o spasu ako se i o čemu ozbiljnom radi, makar i igra bila posrijedi, o spašavanju pretrpane orahove ljuske koja brodi prema drugoj obali, o spasu gitaristove ruke od noža, neke biljke od berača i životinje od koljača, nekog odašiljača, neke sestre, sadašnjosti od prošlosti i budućnosti, otoka od mora, ljubavi od sebičnosti?

Jednoga podneva, napokon, šejh je progovorio vidjevši da Boris ne iščitava poglede i ne prepoznaje aluzije.

- Je li Asma dobra prema tebi?

Pras. Grom iz vedra neba. Dakle zna, jasno da zna, ali zašto baš ovakvo pitanje?

- Ne može biti bolja.

- A ti prema njoj?

- Dajem sve od sebe.

- Daješ li doista, Borise? Baš sve od sebe?

- Pa... Da, koliko god sam u stanju.

- Znaš li što te pitam? Znaš li što za nju, za vas ovdje, znači dati sve od sebe?

- Da, mislim da znam... Ali više osjećam.

- Osjećaš? Ah, ti dakle i dalje misliš da je ljubav lijep osjećaj iz kojega dalje sve izvire samo po sebi. Misliš, nakon svega, da je srce o kojemu sam ti govorio, *qalb*, sjedište čuvstava? Možda i griješim što nisam izričit s tobom, što želim da više gledaš a manje čitaš, jer si već toliko toga čitao a toliko malo saznao. Srce je središte, to si isto pročitao. Kad se to središte otvori i očisti, ti si u središtu svega. Gledaš Boga u oči. *Jesi* oči Božje kojima Svemilosni gleda sama sebe i sve od Njega stvoreno. Gledati i ljubiti i biti tada je isto. Nisu to više nikakva „osjećanja“. Ona ostaju gdje jesu, u *nafsu*, dobra ili loša. Nalaze se na ulazu u kuću ljubavi. Ili iznad i oko kuće, kao isparenja, mirisi cvijeća ili smeća, žudnje ili bolesti. A ti i Asma nalazite sebe i jedno drugo u dvorištu, zar ne, u središtu koje jest srce u kojemu jest živa voda, voda čiji vam žubor miluje uši i priječi vaše riječi da dođu do drugih ušiju, i čiji vas tok podsjeća na to da ćete i sami vrlo brzo isteći i da ničega trajnog na ovom svijetu nema. Nemoj, dakle, samo osjećati što sada za tebe znači dati sve od sebe, nego to i znaj – a siguran sam da ti je Asma to barem nagovijestila, što ti očito nije bilo dovoljno: tvoje je da prijedeš na islam. Ne formalno. Bez ceremonije, svjedoka, potpisa, zakletvi. Vidiš i sam kako je to u ovoj kući. Napadaju nas zbog toga. I neka. Govore da se ne klanjamo, da se ne suzdržavamo od vina, da ne dijelimo muško od ženskog kao što se dolikuje, da ne postimo za ramazana, da. Sve se to čini na ulazu u kuću, i dobro je da se čini, i mora se činiti. Bez toga se ne može u dvorište. No jednom kad si se našao u dvorištu prestaje potreba za tim

izvanjskim djelima. Ti si na ulazu, i valjat će ti to činiti, kao što ti valja uzeti abdest prije ulaza u džamiju. A dvorište ti je na dohvat, i ja sam tu da te otpratim i uputim do njega. A onda, kada ti je tvoje srce uistinu postalo središtem, možeš što te volja: biti s Asmom jedno tijelo, vino piti.

- Je li to zapovijed, to s... prelaskom? - upita Boris, kojega je počela obuzimati sitna, hladna drhtavica.

- Jest, ali ne moja - otpovrne hitro Rafiq.

- Ali ja bih svoju, našu kuću... Kuću ljubavi i slobode. Gdje bi bilo dobro - uzdrhta Boris još malo jače.

- „Ti bi“... Vidiš, zbog ovog „ti bi“ ta je ljubav sebičnost a sloboda samovolja. I kuća onda nije kuća nego brlog. Ali neću ti ja, starac, stajati na putu, pa makar mi bilo stoput žao što dijete izvučeno iz blata opet upada u drukčije blato. Prije će stati ona. A ja ti nudim put. Na tom putu je Asma. Ti i ona. Otvaranje neba. Izbor je na tebi - sve su šire bile ionako široke oči iznad kukastoga nosa.

- Izabirem nju.

Šejh zašuti, približi tešku nargilu koja mu je bila nadohvat, zapali komadić ugljena iznad spremnika za duhan na vrhu, uzme cjevčicu, stavi vrh među usne i stane pućkati, zagledan, izvan povijesti, u fragmente ulice koji su se vidjeli kroz ulaz u dućan: noge, životinjske i ljudske, kotače, djecu do vrata, pse, koze i mačke u cjelini. Pa reče:

- Evo kupca.

Idućih dana kao da ništa nije bilo izrečeno, nastavili su se sastanci uz vodu pa u sobici na katu. Boris nije htio ništa mijenjati, u nekoj čudnoj nadi ili vjeri da će sve to inzistiranje biti zaboravljeno ili stavljeno u stranu bude li se ta tema zaobilazila, odnosno bude li on dovoljno dugo otezao s odgovorom, nekako će se već rasplesti. Ovako je lijepo i dobro, svima je dobro, zar ne, ovo je čekao i ne znajući da je čekao, evo njih dvoje obasjanih na pragu spasa, vani, plivaju u toplome moru, djeca su, sriču abecedu postojanja, tu su krov i dvorište i kvadrat neba i suhe stvari pod krovom i sve se može - i zar opet neko zvono, glas koji u podne poziva da se izađe iz topline? Ne, nije to, jasno, ovo je drugačiji poziv i drugačiji glas, i ozbiljnost toga glasa nije besmislena krutost nego ozbiljnost koja poziva na dublje

zaranjanje, na ono što, u stvari, gotovo nitko neće kada vidi ili čuje ili pročita kamo se sve može, u kakvu slobodu. Nije to poziv svećenika na obraćenje, zna on to, ne, stvar je u žrtvi, toliko je već shvatio, žrtvi koja je nužna nakon što smo odustali od Edena pa se sad hoćemo u njega vratiti, posaditi novo, nepropadljivo ali i neponovljivo stablo. A želi li on to, eto pitanja, želi li iskreno i bezostatno, do kraja, u središte zemlje, s njom, ovdje i sada i zauvijek, o, samo da prođe, da nas puste, Asma, evo ti mojih ruku i mojih nogu i mojih rana i sve moje sadašnjosti, sada nas više ne boli, zar ne, tu sam i ostajem tu i što još –

– Još samo tvoj skok, Beau Risse, i evo n-n-nas na drugoj obali.

Druga obala, kažeš, a mislimo li mi na isto kada to kažemo, ja uopće ne mogu misliti ni biti ako ne mislim da na isto mislimo, ti bezdanu, ti vino koje želim ispijati do besvijesti.

– Do svijesti, Baurisse, do svijesti, probudi se, svi već odlaze, zora će, evo posljednjeg vagona. Budi svoje srce, posveti ga, posveti vas, i onda budi poljski ljiljan – rekle su mesnate usne ocrtane na stropu sobe bez prozora ispunjene hrkanjem namjernika, i riječi su pekle i nisu dale spavati. Otvarao je oči i u mraku se jedino vidjela žbuka koja se nabirala i pretvarala u usne, ponekad u golem nos, pa sise koje su se nadimale i povlačile, i onda opet usta, smežurana pa napuhnutu, a sablasnije je bilo kad se nije čuo glas nego su se divovske usne samo polako micale u tami.

Nije zaspao sedam dana. Pregršt besplodnih nesanica. Osmoga dana, u dućanu s blistavim kamenčićima, sred kaleidoskopa šejh je pripalio šibicu, zasjala je žerava na vrhu sprave za dimljenje, ugasio je šibicu i pružio je riđokosom kalfi upalih očiju.

– Što ću sa šibicom?

Šejh prasne u smijeh. Kratko ga pogleda pa razmakne usku zavjesu ispod police u visini koljena na koju Boris nijednom nije obratio pažnju, za koju nije ni znao da postoji, i izvadi iz toga tamnog prostora bocu i dvije čaše, stavi ih na grubu dasku i natoči svakome dva debela prsta. Vino je bilo gusto, neprozirno i robusno. Rafiq je otpio tih nekoliko gutljaja, zadovoljno uzdahnuo i izdahnuo pa rekao Borisu, koji je zbunjeno držao šibicu kao nekog rijetkog kukca za kojega ne zna bi li ga vratio u prirodu ili ga odnio na proučavanje:

– Neka to bude kamen temeljac za hram utrnutih plamenova koji ćeš sagraditi. Izbor stila prepuštam tvojoj volji i mašti.

Opet grohot.

Što on to hoće, dvostruko realiziranu metaforu? I kakvi to plamenovi koje bi trebalo gasiti, osim na vrhu palidrvca? I to po nalogu (nalogu?) jedne žive hodajuće vatre, koja vatru propovijeda i pronosi? Ima li to veze s onim Tariqovim riječima na parkiralištu, o „vodi kojom će ugасiti vatru pakla i vatri kojom će spaliti blistavilo raja“? Ili s anegdotom koja mu je toga časa pala na pamet, a u kojoj egipatski fiziognomičar Zopir pred društvom na Sokratovu licu čita pohotu, bezumlje i raskalašenost, a Sokrat utišava zgrožene svjedoke izjavom kako Zopir ispravno čita, ali kako on te uistinu kod sebe postojeće osobine radom uma nadvladava?

- Kada hram bude gotov i plamenovi pogašeni, otvorit će se prostor za pravu vatru. Za ljubav i za Boga i za vino. A to troje je, kao što znaš, isto. Zbog tebe i zbog nje, iskreno se nadam da će Asma onda još htjeti ući u zdanje. Ja ću pomoći koliko budem mogao, već ćeš vidjeti kako. A sada bi trebao otići. Ne tjeram te; savjetujem ti. Ako ti baš moram navoditi razloge, evo ih: prvo, previše si se vezao za mene. Ja nisam od onih što sjede po uglovima dvorišta u džamijama i okupljaju oko sebe učenike razjapljenih usta kao muhe oko šećera. Tako je to u predaji koju beskrajno poštujem, i ja sam tako učio, od tih mudrih sijedih bradonja naslonjenih na stupove u bogomoljama, ali ja ne želim na taj način vezivati poletarce za sebe. Ovako to vidim: ptici daj zrnja i vode, izliječi joj nogu ili krilo, kaži joj par lijepih riječi, a kada se dovoljno okrijepi, neka poleti. Budi ptica.

„Budi ptica“. Stari je protuslovan. Prvo me hoće obavezati pa sada razvezati.

- Nema protuslovlja. I ništa „ja“ od tebe neću. Nego ono što bi ti u dubini srca od sebe htio od tebe traži žrtvu. Predanost. To se ne kosi sa slobodom i s letom. Naprotiv, u predanosti rastu krila. Žrtva te opernačuje. Jasno, ne radi se o predanosti meni. To nikako ne želim, ponavljam ti, Bože oslobodi. To je ono o čemu ti sada misliš kao o razvezivanju. O razvezivanju se, međutim, cijelo vrijeme i radi.

Volim ga i mrzim. Veza, kopča, spona. Uže umočeno u otrov.

- Drugi je razlog, dakle, taj: odbio si se predati. Ti si zapravo već otišao odavde, zapravo pobjegao si, još jedanput. Znam, prestat ćeš bježati, i to vjerojatno onda kad se najviše bude činilo da si u bijegu. Tada ćeš sići u središte, ili popeti se do njega, kako budeš htio ili kako te dopadne. Spremi tu šibicu.

Asma više ništa slično nije rekla, svakako ne riječima. Tek su dvije kapi potekle iz mahagonija dok je nosio ono malo stvari iz sobe: bio je u tim očima kao mladić iz Feza lijepih

prstiju i još ljepših obećanja. Ili nije? Neće mu reći, neće mu ništa reći. Gleda ga i pogledom mu kaže: sve sam ti rekla, znao si što ti je činiti, odlučio si drugačije, iako ćeš sada za svoj bijeg možda optužiti nekakav besmislen i neopravdan nalog odozgo, a ja neću da ideš, nikako neću, ali sad se neću raspasti, navikla sam ja na raspadanje i sastavljanje, samo što sa svakim novim sastavljanjem ostaje sve manje dijelova za sastaviti i opna je sve tanja (iako je, možda, koža sve deblja), toliko ti toga još nisam pokazala i rekla, neću da ideš, a kamo to ideš i što ćeš tamo, nisi mi ništa govorio o morima koja su te stvorila, o tome od čega si zapravo pobjegao, ali zašto i bi kad je to od čega si pobjegao u tebi, u tebi raste i buja i vene i opet buja, i pretvara se u smiješnu biljčicu kada sa mnom vodiš ljubav, kad me beznadno obujmljuješ svojim mršavim, dragim bijelim rukama, „valjda se to i tako može reći“, nado moja, pogledom mu kaže.

Dva nijema dana i probdjevne noći u Córdoba, na pomoćnom ležaju u sobi kod Vuka – pomoz Bog, skitnico, onako da odeš bez pozdrava – koji ga oživljava netom skladanom *bulerijom*, smijehom, paellom i vinom koje Boris odbija. Ne odbija, ipak, novac koji mu treba za povratak – pusti bre, vratićeš kad budeš imao, ako već moraš da ideš, pa dobro, kako ti kažeš, baš bi moglo lepo da nam bude ovde, moraš da obaviš stvari, u redu, nemoj odmah da se nerviraš, izeš tog tvoga hodžu ako te ovako nervoznim učinio, obavljaj ti svoje stvari.

Doći u Rimini bilo je, zapravo, gotovo usput. Tiberijev most baš je sličan Puente romanu u Córdoba, vidiš ti to, iako ovaj malecki ima samo pet lukova naspram kordopskih šesnaest. Loša pizza za predzadnje šolde u džepu. Gotovo usput bilo je brzim korakom prijeći tih petnaest kilometara do komune. Uz put stabla u cvatu, blago ispupčena polja, mlade masline, okopani vinogradi, sve je pitomo kao na kič-razglednici. Raspituje se, traži, gubi, nalazi zgradu na brežuljku, ukazuje se jezero na koje padaju sjene okolnih brda, opet se raspituje, srdačna djevojka vodi ga za ruku, ah, Dinka, volimo je jako, puno se smije i puno radi, ali čudno, nikad nije spomenula da ima brata. Ništa čudno, srdačna djevojko, i bolje da nije, eno je kod sireva, kod čega?, aha, sirevi.

Vidi ga iz daljine. Ukočila se. On prilazi, s vrućinom u kičmi koja se penje do zatiljka.

- Boro.

- Dinka.

Loš film. Ugašene oči. Otvorene, velike, jednako lijepe, na fotografiji sigurno izgledaju

jednako kao uvijek, ali duboko unutra nešto je ugašeno, a to se ne može snimiti. Namjestila je izraz koji mu nije poznat. Sigurno ga je ovdje usvojila, njime se obranila.

- Ajd sidi - kaže ne skidajući te ugašene oči s njega, i sama sjedajući za klupu ispred ulaza u prostoriju iz koje dopire pomalo jednak vonj kozjeg sira. - Pa dobro... Odakle ti?

- Putovao sam... Nije važno. Idem u Anconu, na brod.

- Pa si doša malo usput, vidjeti sestru, oprati savjest?

Žarenje se kroz lubanju proširilo do usta i smjesta ih osušilo.

- Ako baš hoćeš tako... Ali sam u stvari došao po tebe.

- Molim?! - zaškiljila je nagnuvši se malko prema njemu. Nevjerica, iskra bijesa. Ali i iskrica stare Dinke, sunca svijeta koje isušuje kaljuže.

- Pa da, mislim, ovo nema smisla. Sigurno si se dosad skinula, zašto da te ovdje dalje...

- Ma šta ti znaš? Šta ti uopće znaš, jebemti?

U skoku ustane od stola, napravi nekoliko koraka tresući glavom pa se vrati ustremljena:

- Skinula se? Jesam, to jesam. A misliš da se ne bih navukla za tri dana, samo da me puste natrag među onaj, onaj... čopor hijena. Ti bi mene odveja, je li, heroju? A znaš li odakle bi me odveja i kamo? Meni ovo triba.

Opet sjedne.

- Dobro mi je. Dugo mi nije bilo dobro, sada mi je. Tu mi je moja Gemma, zlato moje, nedavno smo se izborile da budemo cimerice... Evo je tu, upoznat ćeš je. *Vieni, Gemma!*

Dozvala je mršavu, ptičastu djevojku u golubljesivome gornjem dijelu trenirke s kapuljačom i trapericama, posve kratke kose i lica koje je izdaleka izgledalo kao sušta strogost i mrzlina, ali se iz veće blizine i pri upoznavanju na njemu ukazala i neka gotovo topla obazrivost. Boris i Gemma izgovorili su svoja imena. Ona ga je pogledala kratko, kao da potiskuje radoznalost. Što zna? Potom je pogledala Dinku, nasmiješila se, sagnula, poljubila je u kosu, siva kapuljača lijepo se nadopunjavala s Dinkinim riđim uvojcima, i dok joj je nos bio u njezinoj riđoj kosi još je jednom pogledala Borisa, iskosa.

Idi, Borise, sve je govorilo. Nije kušao ni sir, kozji, nadaleko hvaljen.

* * *

Noćno preplovljavanje Jadrana. Vonj skaja, soli, znoja i ruzine, jednako u potpalublju, na palubi i u nadgrađu.

Hvaljen neka je Onaj koji je u jednom času noći preveo Svoga roba iz Hrama časnog u Hram daleki, od jadranskog zapada do jadranskog istoka, čiju smo okolinu blagoslovili kako bismo mu neka znamenja Naša pokazali. – On, uistinu, sve čuje i sve vidi: snene putnike, brkajliju koji vonja na vlahovac i traži karte na pregled, i ima iste očeve oči.

Vidi roba kojega od slobode dijeli razmak koliki je između dviju strelica, koji teško pada u težak san sred teških mirisa, san u kojemu se ukaza Džibril, a bi mu objavljeno: „Doista ćeš dva puta nered na Zemlji učiniti i preko mjere oholim postati.“ I još: „Onaj koji ide pravim putem, od toga će samo on koristi imati, a onaj tko luta – na svoju štetu luta, i nijedan grešnik neće tuđe grijehe nositi.“

Gospodar njegov njega radi pokreće lađe po moru da bi tražio Njegove blagodati, jer je On prema njemu milostiv. Jer kad ga na moru nevolja i san težak zadesi, tada nema onih kojima se inače klanja, postoji samo On.

Sa zapada stiže on, a s ciklonom sa zapada dolazi i jugo, i sneni putnici i posada, jednako u potpalublju, na palubi i u nadgrađu, uzdišu kad se val propne i izdišu kada se spusti.

I prije nego što je podigao desnu nogu da položi stopalo na prečku od rubina, i na onu sljedeću, od smaragda, i na treću od bisera, i na sve iduće od dragoga kamenja, Boris, rob, Robis, izlije iz utrobe u noćno more, preko mokre palube, sve otrove svoje koji su prijetili da ga u sebe pretvore i da sobom neumitno okuže svakoga i sve čega se nadalje bude dotaknuo.

Prešao je pustinju koja se noću ledi i rano se budi. Njome tumarahu smradne spodobe vatrenih očiju, a na izlazu iz nje vidje bića pola od vatre, pola od snijega. I nailazio je na meleke, džinove, goblina i gremlina, nimfe, satire, sirene i grifone, i uviđao je, čim bi ih ugledao, da su svi oni tek njegova utjelovljena misao, da i njih izbacuje iz sebe, oslobađa ih i s olakšanjem vraća u ništavilo.

I potom je vidio sva, baš sva lica iz svoga života, ona ovlaš pogledom okrzuta i ona čije su

mu crte bile utisnute u moždanu koru, sva lica osim Asminog.

I razgrnuo je sedamdeset tisuća velova, iza kojih je zasjalo tako zastrašno da se raspao u sedamdeset tisuća svjetlosnih čestica koje su obišle sedamdeset tisuća puta oko planeta i vratile se da se iznova sastave u taj isti, strahoviti slučaj, taj krhki složaj kojega više nikada neće biti i koji više nikad neće misliti i strahovati i cjelivati i cjelivan biti i koji se odaziva na ime Boris Potjehović.

I zar je on sada siguran da ga On po drugi put neće na more izvesti, i buru na nj poslati i potopiti ga, i žandara i razbojnika na nj navesti, zbog toga što je bio nezahvalan i zbog toga što je svoj strah umatao u druga imena?

Nije, nikako nije siguran, čak ni u sedam ujutro dok, s gnjusnim ostacima kiseline u usnoj šupljini, ali krušno čist u ispreturanoj i strahovito obasjanoj nutrini, izlazi iz arke i stupa na poznate, već mlake kamene ploče po kojima hodaju ranjeni ljudi u ranjenom gradu. Ući će u srce grada kroz slavluk u debelom kamenu pored kojega će četiri godine poslije osvanuti orijaški plakat s fotografijom generala u bijegu – kao da je dezertar? Popit će makijato i pojesti još toplu krafnu u kafiću Forum, gledajući antičke ruševine u blizini, predromaničku crkvu lijevo od nje i tanak, svjetlucav pojas mora u daljini.

Uzet će novine sa šanka i pročitati vijesti o kloniranoj ovci Dolly, o kolektivnom samoubojstvu 39 sljedbenika kulta Nebeske dveri u San Diegu, o individualnom samoubojstvu švedskoga glazbenika Teda Gärdestada, autora hitova poput „Himlen är oskyldigt blå“ koji se jednoga lipanjskog jutra bacio pod vlak, o 2400 ljudi poginulih u potresu u sjeveroistočnom Iranu, o pjesmi književnika Milivoja Slavičeka o hrvatskome predsjedniku, spasitelju zapadne civilizacije, o kojoj sam književnik kaže: „Nisam namjeravao uspoređivati poglavara s Isusom Kristom: ta misao naprosto mi je došla iz malog mozga“; i o pobjedi IBM-ova stroja prozvanog Deep Blue nad svjetskim šahovskim prvakom Garijem Kasparovim u posljednjoj partiji njihova ponovljenog susreta.

Stupit će nenajavljen pred roditelje, odsutno saslušati prijekore iz dvaju registara i na dvama dijalektima, odustajući od toga da išta ispriča jer ga ništa zapravo i neće pitati. (Zar je moguće da mu se na licu ne vidi ništa osim podočnjaka? Oni ništa ne vide, neće da vide.) Nakon svih tih prijekora ipak će se nekako izgrliti. Procurit će i suze, brzo obrisane. On će zatim posrkati juhu iz vrećice – jer Mater više ne pravi domaće juhe otkako su dica otišla, pojasnio je Čaća – i svaliti se još prije podneva u svoj dječjački krevet, očito netaknut u posljednje četiri godine, tako da su i grinje od njega odustale. Spavat će bez snova, usisan u

tamu, poništen, resetiran, ravno dvadeset četiri sata, neokrznut mijenama na nebu i na zemlji.

A sutradan, malo prije zalaska i prije trajekta za Otok, dok je preko mosta nosio torbu u kojoj oprano rublje još nije bilo osušeno, nebo nad Zadrom bilo je gotovo nesnosno modro, neumrljano, čisto.

„Čist obzor“: tako je stari Alfred, koji je govorio o najljepšem izlasku sunca na svijetu, u davnome crno-bijelom razgovoru definirao sreću. Kao uvjete za sretan život, jedna od njegovih omiljenih glumica navela je dobro zdravlje i loše pamćenje.

XXVII

Colombo, 26. studenoga 2004.

Stari družo, suputniče, brate,

pišem ti s otoka nešto nebitno većeg od tvojega, na rubu svijeta. Prošle su, mislim, već tri godine otkako nismo u kontaktu, barem onome epistolarnom. Ne znam jesi li mi pisao; do prije godinu dana, kada sam stigao ovamo, mijenjao sam adrese, doslovce, češće nego čarape. Nije to, doduše, teško kada ti čarape ne trebaju, ha. A meni bi trebala čitava podebela knjiga da ti samo površno opišem susrete, skretanja, padove, ushite kojima sam bio počašćen kroz ovo proteklo vrijeme. Nema za tim potrebe, mislim da i ti imaš kod kuće boljeg štiva, a i ja imam pametnijeg posla. To jest, nemam gotovo nikakva posla. Ukratko, ono što će te, mislim, zanimati, valjda i ne previše zgranuti: postao sam monah. Kaluđer, redovnik, samostanac. Da, baš ja. Iako je malo ostalo od onoga ja koje ti se zadnji put javilo. I nisam baš monah kakav bi nekome spontano pao na pamet kada čuje tu riječ; nemam, naime, stalnoga „stana“. Što je važnije, međutim: već dulje vrijeme prilično uspješno održavam minimum potreba koji dovodi do maksimuma slobode. No, opisat ću ti samo zadnjih par postaja puta, da ublažim zgranutost, ako si zaista zgranut, da ti kroz to možda i objasnim kako je do ovoga došlo. Sada su tu i okolnosti i dovoljno vremena i dovoljno papira, a nadasve sabranosti. Znam da ćeš znati čitati između redaka, razumjeti i prije nego što pročitaš, uvidjeti da si možda, u stvari, ti na Šri Lanci a ja na tvome otoku. Ali o tome kasnije.

Zadnja etapa počela je u Mumbaiju, odakle sam, već pomalo rastrojen i bez jasne svijesti o tome što više imam tražiti ne samo u Indiji nego i bilo gdje drugdje, naumio krenuti uz zapadnu obalu, koju sam u dotadašnjim putešestvijama nekako izbjegavao. Mumbai je nekad bio Bombay: ime koje sam prvi put pročitao u strip-izdanju *Puti oko svijeta u osamdeset dana*, sjećaš se, bio je kod tebe pa kod mene i nikada ti ga nisam vratio. (Da, opet taj Verne!) Asocijacije su ostale: luka puna džunki, sve te zemljane boje, turbani, pritajene opasnosti, zemlja slonova na kojima neustrašivo jaše Phileas Fogg dok bradati brahmani tjeraju Kalauza iz hrama jer je u nj ušao u cipelama. A ja sam u Mumbai ušao noću, nakon dva dana u vlaku drugoga razreda (a takvoga razreda na zapadu ni približno nema), i po dolasku u velegradsku indijsku noć stoti put doživio onu nepogrešivo prepoznatljivu smjesu mirisa koju je ipak teško raščlaniti, težak, gust zrak, prenapučenost koja se osjeti na koži i bez gledanja,

kao da neka golema i troma zvijer dahće u tebe, uz neprestano brujanje i krčanje. Crna okna straćara smjenjivala su se s neonski osvijetljenim prozorima ureda u kojima se sjene kreću i u ponoć. Čađave čajane tipa „hole in the wall“, plave cerade uz cestu ispod kojih ljudi dišu, sirotinja koja truli u nesagledivim nizovima trulih nastambi...

(Digresija, kad već imam vremena, i ako te zanima: čak i oni zidovi, kuće, razna zdanja, ceste, objekti na kojima se primjećuje trud oko održavanja u Indiji, uopće u ovom dijelu svijeta, nekako brzo trule, truse se, habaju, krzaju, troše, linjaju, riječju, propadaju. Izvana, uzroci su klima, monsuni, zagađenje. Ali dublje: podneblju koje je kao nijedno iznjedrilo kristalnu ideju vječnosti vrijeme se brže sveti, očitije pokazuje propadljivost propadljivoga, žurnije nuka na gledanje iza ogledala i istodobno odgovara od prevelike brige o vremenitome. Kad se tome pribroje nevidljivost i beznačajnost jedinke u tako strahovitome mnoštvu, čovjeku ostaju bogovi, sagledavanje nedoglednih ciklusa preporađanja i beskonačno trpljenje i strpljenje. Sva tvoja muka i sve muke i bijede koje vidiš oko sebe tek su djelić djelića jednog Brahmina daha... Ne znam čime drugim objasniti kamenu pomirenost na tolikim licima ovdje.)

U međuvremenu, nešto od čarolije bilo se rasplinulo. Otuda, valjda, i ta konfuzija. I to je možda dobro, pomišljao sam i pitao se: vide li, međutim, raščarane oči uistinu bolje? Oči iza kojih se roje sumnje? No iza svake takve sumnje, pitanja, dogodilo se neko „ali“, iza svakog „zašto“ i „čemu“ ukazalo se nešto zbog čega bih i to „zašto“ i to „čemu“ pospremio u znojni džep, pa bi se tako ukazalo jedno žalo u sjevernoj Kerali, pusto i samo, do kojega se spuštaš među golemim kokosovim palmama što izrastaju iz crvene zemlje. Zelene dagnje izbačene na obalu označavaju nestalnu granicu do koje dopire pjena Arapskog oceana. Prema jugu, znao sam, čitao, a možda i osjećao, nema ničega doli pučine sve do Antarktika, uz sitnu iznimku Maldiva kojima, uostalom, prijeti skoro utapanje. Sjećam se toga popodneva: nebo je bilo teško, pritiskalo je, prijetilo kišom, vrane su je osjećale, vrane koje su nadlijetali orlovi prezirući njihovo kreštanje. More je bilo toplo gotovo kao zrak koji je bio vlažan gotovo kao more, i još sam se iznutra sušio od tih čudesno toplih kiša koje teku mlazovima debelim poput slonovih nogu, sve potapaju, obećavaju još više zelenila, tjeraju škorpiione velike kao srednji prst do ispod prozora moje sobe. Na toj sam plaži ja, koji nikad nisam pisao stihove, poželio napisati Keralsku elegiju, o mještaninu kojega sam vidio kako sasvim netipično sjedi i dugo zuri u more, i možda su mu djeca plakala kod kuće, možda nije bio tu gdje bi trebalo okopavati palme i čistiti ribu i plesti mreže, možda nije slušao starce koji su ga korili i na licu mu je možda oživljavalo neko sjećanje a možda i nije a to nisam znao jer sam ga gledao s leđa, možda je zadnji put ovdje izvodio zvijezdu dok još nisu dolazili glasni

bijeli ljudi koji se rado skidaju i slični su malim, hitrim, gotovo prozirnim rakovima što bešumno buše rupe u pijesku. Možda je bio sit mravinjaka u koji se barem toga trena nije želio vratiti, možda je bio sit sitosti, možda mu je pred prizorom oceana sve drugo padalo u vodu, možda je trebao misliti o koječemu a nije mislio ni na što i možda mu je pogled koji je klizio preko te uzbibane plavozelene površine klizio prema ničemu koje jest sve. Možda, možda.

Pa još jedno „ali“: koncerti u drvom obloženoj dvoranici Kerala Kathakali centra u Fort Kochinu, koncerti zbog kojih sam u tom gradiću proveo tjedne i tjedne... Jedna razgaljujuća *lilit raga*, jutarnja raga, glazba, napokon prava glazba, ne, muzika, neuhvatljiva a nepobitna, koju raspiruju gipke tamne muze golemih očiju, koju su toga jutra, bilo je to već prošle godine, svirala dvojica majstora, da si ih barem mogao čuti ti koji o glazbi znaš toliko više od mene, jedan je svirao na flauti a drugi na tabli, svirali su danu da ugođeno počne, da bi jutro sviralo samo sebe u taktu od šesnaest doba, najavilo se uzlaznom i silaznom ljestvicom pa se počelo razvijati, razmotavati, improvizirati, igrati, iskušavati na sve strane, prije nego što se dan usije i prekrije sve svojom tankom ali jedva probojnom magličastom opnom. Prije nego što ljudi počnu pljuvati, zaboravljati što su sanjali, suživljavati se sa zaglušujućim brujanjem koje ne zna za četvrttonove i milujuća glisanda, prije nego što riba počne bazdjeti i prije nego što se autorikše upale i započnu svoje tuk-tuk koje nadglašava ono tin-tal-tin-tal, koje nadglašava nas koji doista želimo čuti, čuti sebe, tebe, nas, osluškivati jutro i cvjetove koji se s njime otvaraju, uzaludno zadržati ono neuhvatljivo a nepobitno tokom polaganog ispijanja čaja s maslacem u tibetanskom restoranu, čaja što ga donosi rumena djevojka koja možda nije ni rođena na Tibetu ali joj se u očima vide kristalne visoravni a na koži tragovi sunca iznad Himalaja...

Spuštao sam se, dakle, prema jugu po zapadnoj obali i gledao kroz istočne prozore vlaka: palme, palme, meandri rijeka, široke zelene vode, zeleno lišće, zeleno, zeleno u svim preljevima i nad tim zelenim blistavo nebo, i među tim zelenilom crvena, ponegdje gotovo narančasta zemlja, voda, lišće, rižina polja, zemlja, brkati muškarci i žene s pletenicama, opet u zelenom, zelenom i crvenom, voda, nebo, zeleno i plavo; prašina, kokosi i smeće, posivjeli zidovi i okovi na mostovima preko rijeka, širokih rijeka; zeleno, zeleno, palme, na putu do Kanyakumarija, vrha trokuta, mjesta na kojemu se dogodio lom.

Pod punim mjesecom blistao je trokut pijeska kojim završava Indija, trokut veličine pola igrališta za kriket čiji je vrh uronjen u Indijski ocean, slijeva ga škropi Bengalski zaljev a zdesna Arapski ocean. Majušni trokutić na kraju golemoga. A ujutro kraj istoga tog pojasa

pijeska, nakon svitanja u kojemu sunce i mjesec blistaju rame uz rame nad morem, jeo sam kriške manga na papiru istrgnutom iz hinduskog roto-romana i opijao se trostrukim suncem, i tada su počeli padati velovi, počeo je dan kad mi se napunio i prepunio kufer Indijaca, smrada, gaženja po govornima, stalne buke i galame, muljanja, glupavog smješkanja i glupavosti uopće, vrućine, žicanja, prosjaka na koje se nikad, nikad nitko ne osvrne, pa nametljivog pozdravljanja i rukovanja, mantre „your name, your country?“, kilavog engleskog, nedefiniranog klimanja glavom, otpadaka, neprestanog trubljenja auto-rikša, potezanja za rukav, guranja preko reda i laktarenja, čilija u svakom jebenom jelu, vonja pišaline na svakom jebenom uglu, masturbiranja iz prikrajka čim se ukažu obnažena ženska ramena, pa plastičnih sranja na štandovima, primitivne pučke pobožnosti, prijetvornosti, šarlatana i kvazispiritualnih prevaranata, licemjernog puritanizma, patriotizma, ravnodušnosti, tamilskog meketanja, dernjave... i iznad svega mene samoga koji sam ovamo projicirao iskonsku zemlju, obećanu zemlju, nepatvoreni život, netaknutu vertikalnu, oazu duha, dodir s višim silama, čaroliju, sebe koji sam sebi utvarao da je tamo nešto bolje, čišće, dublje i više nego drugdje, sebe koji sam tamo glupavo apstrahirao Evropljanina u sebi, učitavao svoje čežnje u jednu zemlju koja je i bolja i stoput gora od stotinu drugih obitavališta ljudi na ovome potrošenom planetu, koji sam čak pomišljao da bih tamo mogao za stalno živjeti i ostaviti kosti...

Znam gdje i kada je sve zapravo započelo: u vlaku iz Ernakulama za Kanyakumari, negdje u idiličnom predjelu nadomak Trivandruma. Kako se u vlakovima više ne smije pušiti (i ovdje je vrag odnio šalu, zamisli!), odšepesao sam u prostor između vagona, gdje su vrata na obje strane vlaka uvijek otvorena. Na jednoj strani sjedio je mladi par, nogu izbačenih van, stisnuti jedno uz drugo onako mršavih stražnjica, on se držao za rukohvat na vanjskoj strani vlaka a ona za njega, šaputali su nešto i gledali zelenilo, bili su lijepi i dragi, a ja sam s leđa gledao njih i divio im se i možda im malo i zavidio. Potom su ustali i ja sam sjeo na njihovo mjesto i izbacio noge. Kad je vlak malo usporio, pripalio sam *bidi* – to ti je indijska cigareta za siromahe – i duboko povukao. U tom trenutku začuo sam negdje sa svoje lijeve strane, kod prednjeg dijela vlaka, duboko, gromko, krkljavo povlačenje šlajma sa dna ždrijela, iz dušnika, iz peta, iz središta zemlje, polagano, sve glasnije, a onda je uslijedila zlokobna stanka pa zvonki pucanj, kao u Indijanaca kad iz dvometarskih bambusovih cijevi ispuhnu one otrovne strelice kojima gađaju majmune visoko u prašumskim krošnjama, pucanj kroz prozor vagona u *sleeper* klasi, i nakon djelića sekunde projektil je završio na meni, na golim potkoljenicama, po rukama i licu, ali neraspadnuta glavina vidjela se na koljenu: nešto svjetlozeleno i zapanjujuće kompaktno veličine prepeličjeg jajeta, nešto između gume i sluzi nalik na napola prožvakani kivi čije sam djeliće brisao sa čitavog sebe. Meni, koji sam u ratu

proživio što sam proživio, to se tada, u tom trenutku, činilo kao najsvirepiji napad koji sam ikada doživio, najokrutniji udarac, nasrtaj na samu srž moga bića, paklena uvreda, prljanje moje suštine, kako da ti objasnim? Da, tu je sve krenulo nizbrdo. Prema dnu s kojega sam se mogao samo penjati, ili se u njemu raspasti i propasti. Tu je počeo taj ni izdaleka slućeni rez, prijelom neslućen ni onda kad sam osjetio kako se ćarolija rasplinjava. Kumovao mu je Kanyakumari, izgleda, taj ukleti ili blagoslovljeni rt Comorin; to mjesto je učinilo nešto, bilo je u dubljem smislu Kraj Puta. Raspršilo ųudnju za daljnjim premještanjem po planetu. Je li to bilo gašenje vatre ili tek sabiranje lutajućih iskara u jedan, stalan, neugasiv oganj duboko u središtu duše, dakle u središtu svega? Nakon kidanja svih zavjesa koje su igdje ikada išta uljepšavale i uokvirivale i nakon dokidanja svih izvjesnosti u pogledu posljednjih stvari? Ne, gašenje nikako nije bilo, jer u meni je gorilo, tijelo mi je bilo toplije od tropski usijanog zraka, maglilo mi se pred očima od groznice ali sam i dalje hodao, hodao, spoticao se, posrtao i teturao, kao hodajuća buktinja, danima, možda i tjednima nisam spavao ni jeo, u mozgu su mi se razbijala stakla i gomile sićušnih krhotina bućno su padale na dno lubanje pa otjecale kroz grlo, padala je zavjesa, ali gle, iza nje je bila još jedna, i onda je i ona pala ali bilo ih je još, tih zavjesa, ljuštile su se kao ljske luka, i kao kad ljuštiš luk i na kraju ne ostane ništa, tako iza sveg tog smicanja ja nisam našao ništa, ili, ako hoćeš, „našao“ sam Ništa, Ništa za koje si ti u našim davnim noćnim razgovorima govorio kako iskaće iz stvari i bića kao njihova srž, kao njihova ogoljela suština, kao lubanja iza lica, ali još toćnije kao prazan, mraćan prostor u lubanjinoj kugli: iza Kanyakumarija nije bilo nićega ili bilo je ništa, iza mojih nagomilanih duhovnih bogatstava zjapilo je apsolutno unutarnje siromaštvo, iza svih odgovora bećilo se jedno nedodirljivo Pitanje, iza svih dodira i sretanja i prepoznavanja nadavala se posvemašnja samoća. I gorio sam, gorio, jedino je ta vatra bila stvarna i što god s njom dolazilo u dodir, pa makar to bila piramida od zlata, zaćas bi se saųgalo do smiješnosti i pokazalo kao apsurdna trica, gorio sam, ali ne u zanosu, ne, to je bila najmraćnija od sviju vatri, posezao sam na sve strane ne bih li se dohvatio nećega što ću privući sebi a što će preživjeti vatru, i ništa je nije preživljavalo, naravno, i nisam znao što je još uopće hranilo tu vatru i zaključivao sam (iako je i sposobnost zaključivanja završila u plamenu) da se hrani sama sobom, oduvijek i za vjeke vjekova, i vjećito se zabavlja kao obijesno boųanstvo vraćajući u sebe i proųdirući sve što iz njega bude izbaćeno, ohlaćeno i uoblićeno do nekog privida koji uvijek ćeka ista, pakleno vruća sudbina.

U tom je plamćenju i buktenju, ne znam više gdje toćno ni kako, na ljušturu mene naišao šrilankanski redovnik s kojim sam jedva mogao razmijeniti koju rijeć, pa sve i da je znao više od desetak engleskih rijeći ja ne bih bio sposoban za verbalne razmjene, ja, koji ja?; no spasio me, onako jednostavan i gotovo glupavo nasmiješen i u mojim upaljenim očima u tom

času nekako čudnovato vrijedan svakog povjerenja, već na prvi pogled; spajalo nas je stršanje na tom vrhu trokuta, u svetom gradu među hinduskim hodočascima koji noću u ultrajeftinim hotelima potajno loču viski i puše hašiš pa su im danju oči crvene, stršanje jednog izgladnjelog bijelca i na ćelavo obrijanog smješka u žutoj halji prebačenoj preko ramena čija je vjera davno iščeznula odande te je bilo nejasno što tamo uopće radi, iako nimalo jasnije od toga što sam ja tamo radio, uglavnom, nešto je vidio i uvidio, vidio je da sebi sam više ne mogu pomoći i ponudio mi smještaj „preko mora“, kako je rekao; ja isprve nisam ni shvatio gdje i kako ali sam odmah prihvatio, samo sam krenuo za njim te mu bez razmišljanja predao sav sitniš koji mi je preostao po džepovima. Ribarski brod s još tucetom smiješaka u žutim haljama čekao je u Tutikorinu, mislim da se tako zove mjesto, baš smiješno, bila je večer i bila je magla u zraku kao i u meni i plovili smo satima, satima, zaspao bih u groznici pa su me smješkići polijevali morem i onda sam mislio da se utapam, i da ne duljim, sutradan smo se obreli u Colombu i odande odmah produžili za Dambullu.

Pozvao bih te ovamo kad ne bih znao da si, kao i ja, svršio s izvanjskim putovanjima, zvao bih te da vidiš ove pećine podno gorskog vijenca od ružičastog kvarca, ovu bujnost i ovaj mir i ove ljude koji su me toliko toga nenametljivo naučili i s kojima jedem i od kojih često odlazim i usamljujem se danima i tjednima. Tu sam se prvi put probudio; dobro, možda ne baš probudio, ha, to je ovdje ipak krupna riječ, ali hajde, recimo, malko rasanio, otvorio pola jednog oka... Preko knjiga više nije išlo, znao sam već o učenju i o svim varijantama učenja stotinu puta više nego bilo tko ovdje, ali sve sam to ovdje stavio u rešeto na čijem je dnu ostao tek smiješno malen grumenčić od kojega je trebalo krenuti. Ovamo je, usput, prema islamskom vjerovanju Bog prognao Adema nakon njegova zabranjenog posezanja za znanjem... Ovdje je, vjerojatno to znaš, odredište svoga životnog puta našao i osnivač katedre na kojoj sam studirao, čovjek koji je dobio ime Njanađivako, Onaj koji živi znanje; njega je, međutim, ovamo dovelo gađenje prema svijetu, mene pak činjenica da je taj svijet za mene izgubio supstanciju, postao nestvarniji od lika što ga u zraku crtaju pramenovi magle, i činjenica da sam došao do svojevrsnog kraja, ćorsokaka, odnosno, da se ne zgranu oni naši provincijalni puristi, slijepe ulice. Znanjoživac je, osim toga, bio uopće prilično gadljiv, pa tako čitam o nekim svjedočanstvima kako nije mogao meditirati ako nije imao čist zapadnjački zahod u kolibi, što mene nakon svih konduta na koje sam odlazio u ove tri godine ama baš nimalo ne uzrujava. Dijelim s njime, doduše, blagu averziju spram, kako ih je on zvao, ekipe s divljeg zapada, tragatelja za instant-prosvjetljenjem koji kao mušice opsjedaju samostane i hramove. S hipicima i neo-hipicima još se i daje razgovarati, s njima katkad i podijelim obrok, ali gugl-generacija spiritualnih turista jedva je podnošljiva – oni na meni, kad vide da vladam nekima od njihovih jezika, traže tipku na čiji pritisak se za 0,13

sekundi nalazi sve što je potrebno za komforan pristup onostranom... Ah, kao da ti ne pišem na papiru – zaboravio sam da si ti ostao s onu ili pak s ovu stranu te tehnologije (ako u međuvremenu nisi evoluirao, ha) pa su ti ovakve aluzije vjerojatno nejasne. Nema veze, razumiješ me. Sve ubrzano ide kraju, u tome nema ničeg lošeg i strašnog, i ja sam našao mjesto, ili je ono našlo mene, na kojemu u ovo malo vremena koliko je ostalo, dok nam se već pod nogama trese, mogu još ponešto napraviti na razbuđivanju sebe i bića oko sebe. Da bude barem malo manje sljepila i patnje. Svoju Asmu nisam našao; odnosno, i Natalija i Ivona i Veronika i Priyanka, sve su one bile Asma ili dio nije, ali nju, nju samu, nisam našao. No ti, čini se, jesi, ma što sad bilo s time, i time je smisao postignut. Nisam, usput rečeno, našao ni boga (ili Boga), a on (ili On) mi je svjedok da sam ga iskao, što ne znači da smijem biti ciničan prema tvome bogotražiteljstvu... Natuknuo sam na početku nešto o našoj zamjenjivosti.

Naime, vidiš kako je ispalo... Na globusu smo opisali lik lastavice u letu, u trenutku kada ptica zamahuje krilima prema dolje: jedno krilo mahnulo je na „tvojoj“, zapadnoj strani, s time da je taj „tvoj“ zapad, u svojoj krajnjoj točki, na kraju krila spuštenom prema jugu, posredovan istokom te je u suštini orijentalan – tako da sam, u neku ruku, ja zapravo bio ondje gdje si bio ti, a ti si završio ondje gdje sam sada ja. Jednostavnije: ti živiš moj a ja živim tvoj život. Oš slikovitije? Može: drugo, „desno“ krilo leprša na istoku i također se na svome kraju elegantno, iako u nešto oštrijem luku, spušta prema jugu, tako da se vršno pero gotovo umače u ocean. Glava lastavice je, naravno, u sredini, i to je ishodišno područje „tvog“ otoka i „našega“ grada koji je poluotok. Ti si se nakon „lijevog“ zamaha vratio „u glavu“ (u ishodište koje je središte) i odatle motriš let, letača i ono nadlijetano. Ja sam pak na rubu koji je moje odredište (a po tvojim bi nagnućima i temperamentu prije bilo tvoje odredište) i s njega motrim isto trojstvo, samo iz postrane perspektive. Oprosti na zamaranju spekulativnim igrarijama, nisam se u njima vježbao još od skupnih birtaških mudrovanja na faksu koja si ti nažalost ili nasreću propustio, no bilo je jače od mene – metafora smo svjetskih gibanja, šta ćeš.:)

S guštom ću čitati o svim gibanjima i zbivanjima na tvom otoku, unutarnjim i vanjskim. Budući da sam našao svoje mjesto, mjesto svoga buđenja i svoga ugasnuća – iako je i to, naravno, privremeno mjesto, sve su to obična logorovanja u pustinji, što bi rekli Tibetanci – sada barem možeš biti siguran da će tvoje pismo stići do mene.

Odano do kraja,

Miro (redovničko ime ti je na kuverti, iznad adrese)

XXVIII

Ima ih koji padajuć rastu,
padajuć rastu kao lavina.

D. Cesarić

Uvijek isto, iako ne možeš dva puta na istu kozju stazu stupiti. Nikad isto.

Na Stipanje, Hram je gotov. Nisam zadovoljan, naravno. Ta nisam mrtav da bih bio zadovoljan. Ali gotov je, sagrađen. Sedam godina i po prilici pedeset jedna tisuća palidrvaca. U stručnom časopisu arhitekata opisali bi ga po prilici ovako:

„San o stacionarnom objektu koji ne negira prostor, već zaneseno provocira ultimativnu rezonanciju s okolišem: vizija. Prostorna velikodušnost koja dopušta višestruke mogućnosti, to je bila vizija arhitekta Potjehovića. Eter protjeran kroz prividnu banalnost materijala, kroz prefabricirane nosive elemente kao potpornje nevidljivog. Svjesna materijalizacija želje koja definira jedan vitalni sustav. Drugim riječima, spontana morfologija dovela je do izborne lagodnosti u kontradiktornostima.“ Itakodalje.

Čak i Beli respektira dovršeno djelo i ne pokušava svojim čuvenim krošeom, mekim ali munjevitim, odlomiti dijelove koji strše i time ga živciraju. Možda i zato što samo gleda kako da se ugrije, sklupčan u najskrovitijem kutu, jer ledeni vjetar prodire i kroz zidove. Sjedim naslonjen na jedan od tih zidova i cigaretu pripaljujem žigicom koju ću sa zadovoljstvom hitnuti kroz prozor. Kontempliram djelo, zdanje, kreaciju, tu dovršenu stvar, i padaju mi na pamet one goleme mandale što ih tibetanski monasi prave od raznobojnog pijeska. Danima i tjednima usredotočeni su samo na tu krhku geometriju, ne razmjenjuju ni riječi, obrijanih glava nadnesenih nad šarenu površinu kao da i ne dišu dok pomoću metalnih cjevčica nanose zrnce po zrnce, a budući da ipak dišu, ponekad nose povez preko usta kako dah ne bi uskovitlao prah. I kad je sve gotovo, kada zablista vrtoglava mikrokozmička struktura, slijedi ceremonijalno uništenje: dio po dio, po točno određenom slijedu, pijesak se uklanja s površine i skuplja u ćup. Ćup se potom zamata u svilu i odnosi do najbliže rijeke u koju se prosipa prah. Zorno i lijepo, pokazuje se nestalnost svega stvorenog i sazdanog. Tako bih mogao i ja: razvaliti kuću i ritualno, u zoru, baciti sve te tisuće šibica u more. Ili bih je mogao spaliti: kakav bi to krijes bio! I onda skupiti pepeo u maramu i prosuti ga u more. Da,

kremacija je bolja zamisao. Ipak, volio bih da Asma prije toga vidi hram.

No dosta dokonih razmatranja, vrijeme je za uspon. I za silazak. Meridijalni je trenutak, vrijeme zdvojne tišine povijesnog podneva, kako se izrazio jedan Mirov učitelj kroz kojega je titrao nemir svijeta. Mali mul nadvisuju sivi valovi, povremeno i nestaje u pjenu, u stapanju sivoga sa sivim, a kad se valovi spuste zablista moka kao netom nasukani kit. Jedino su mocire nepodložne preobrazbama i nikad ne mijenjaju boju. U postojanosti (dakako prividnoj) slijede ih čempresi, koji se tek blago preinače kroz godinu. Ledeni vjetar svrdla kroz slojeve odjeće.

Kod kasarne sam ipak već ugrijan od hoda. Osvrćem se: mali bijeli drveni kaići u uzbibanoj sivoj masi, izdaleka sličnoj ljepljivoj želatini koja će domalo progutati te razbacane bijele predmetiće. Preda mnom crna koza, ne miče se, naviknuta na moj prolazak. Štoviše, kao da je prkosno zagledana u mene, gotovo ustremljena na poklopcu gusterne. Čini mi se da joj posred čela stidljivo izbija jedan mali, krhak rog. Brzam dalje, kozjim putom umjesto nje. Evo me pred Vjekom i Tikom. Uočavam ruzinava mjesta, idući put trebat će baciti ruku boje. Traljavo je to, znam, caru ne dajem puno. Širim ruke, okrećem se na vjetru kao derviš, pred očima mi promiču uvala, Mali blizanac preko puta, crkvice nasuprot na Brigu pa opet ta dva stupa. Zaustavljam se, polažem desni dlan na lijevo i lijevi dlan na desno rame, zagledan u crveno tlo, načas prekidam vrtnju svijeta, pa produžujem dolje. Makija je manje-više uvijek jednako gusta, ali sada je nekako prohodnija, pruža manji otpor, manje bode i grize. Nema ni plodova zbog kojih bih zastajao. Usjek između povijene crnike i kržljivog borića vidljiv je kao nikad i propušta me prema uvalici, trima stijenama, prema ulazu u Pizdinu. More je prešlo prag sakralne dvorane, zato sam i obuo čizme. Sa sobom je donijelo grude katrana i standardan repertoar boca koje su izgubile naljepnice, najlonskih kesa izbljedjelih do prozirnosti, limenki piva stranih marki, prezervativa, tetrapaka, ambalaže šampona, motornih ulja i deterdženata, isplaženih konzervi sardina, pašteta i mesnih doručaka, gumā i bovā, poderanih sandala i polupanih kašeta. Sav se taj otpad nagomilao u jednom uglu predvorja, kao da ga je nešto zaustavilo da ne prodre dalje.

Sjedam na kamenu klupu, more mi do gumenih gležnjeva. More buja, ali ne ovdje, ne još: daleko, daleko od jadranske mikroploče i njene rotacije: oživljuju tektonski divovi u crnoj dubini, pokreću vodenu masu, prenose snagu na nju, svoju nezaustavljivu, tromu, orijašku moć koja se širi navlastito prema zapadu, jugozapadu i sjeverozapadu, širi se u nezadrživim polukruzima ili tričetvrtkruzima, nadire u prijetecim prstenovima koji su iz svemira tek sićušni nabori u plavetnilu a ovdje, u spilji, nalaze svoj daleki odraz u milimetarskom

podizanju mora, tu, u polumraku Pizdine, od gležnjeva prema gore, jedva primjetno, ali ipak evo već pazi gle, dok ondje, također jedva primjetno, val nesagledivo raste i raste i ljudi ga, ukipljeni, gledaju s obale, s mnogih obala, tu zapjenjenu neman iz druge dimenzije, i trče i urlaju tek kada sjena vala padne na zemlju, na palme, na kolibe, i urlici bivaju prigušeni a trčanje obesmišljeno kada se vodena planina sruči na bespomoćna bića i na lomna zdanja od kolaca, pruća i lišća, na sva bića osim na ptice, ptice kojima su tek trbusi i kandže malčice poprskani dok voda dolje sve prekriva, usisava i vuče sa sobom, duboko u unutrašnjost kopna, usisava i vuče i lomi i obara, i dok bog Tezcatlipoca urla od smijeha visoko iznad tog prizora, više i od ptica; i Mirova obrijana glava tek je crna točka, čioda koja se neko vrijeme zadržava na površini, trzavo plutajući i sudarajući se s odlomljenim komadima drva, i onda tone u pjenu, gubi se, još na tren izroni i konačno nestane u vrtložnoj stihiji. U pleksusu osjećam drhtanje pa potres, osjećam rasjed po dužini tijela, ćutim kako bi se kroz taj rasjed moglo izliti sve to more koje buja, evo ga iznad čizama, ledeno, i sada se pojavljuješ ti, i čudo je to što se pojavljuješ ovdje i sada, u ovoj polutmini, u Pizdini, u pripizdini, usred slinavih crnih siga, u spilji u kojoj je moja nana izgubila nevinost i u kojoj sjediš do mene na kamenoj klupi koju su istesali bogovi polutame, u svjetložutoj haljini koja na svome donjem, smočenom rubu postaje tamnožuta, čudo je i to kako držiš ta svoja nježna stopala u ledenome moru koje raste, izuvši sandale vjerojatno još i prije ulaska u spilju, kao što ti vjera nalaže, sandale koje si odložila desno od sebe, na taj izbečeni kamen koji se ruga slinavim stalagmitima, i istodobno sve to nije baš nimalo čudno, baš je tako trebalo i treba biti, baš ovdje i sada, baš mi, Asma i Boris na Stipanje dvijetisućečetvrte u Pizdini, zagledani u prošlost zemljinih formacija i u sadašnjost plime, bosonogi, nakon deset tisuća svojih smrti, prije prošlosti i nakon budućnosti, tako je zapisano, napisao bi netko, ali ne, nije zapisano jer su ljepota i sloboda u nenapisanome, u onome što Milostivi i Samilosni zaigrano pušta da sebe izvodi u neskrivenost, pa makar ta neskrivenost, ta čistina i čisti obzor bili tu, skriveni spram poharanog i oboljelog svijeta, u vlažnoj i hladnoj spilji gdje se već dodirujemo ramenima i gdje mi kažeš:

- Ovdje je k-k-kao u dvorištu: ti i ja, voda.

I gdje ti kažem, prešavši preko toga da voda nikako nije isto što i more, bez obzira na prapočelo:

- Kao u dvorištu, da.

I gdje još kažemo:

- Ali ovdje ništa nije kao tamo. I sve se vidi, iako je tako tamno. Vidimo jedno drugo. Ali stvarno vidimo. I ne skrivamo se, iako je tako skrovito. Zar ne, Beaurisse?
- Da, ali ja neću da dalje zebeš ovdje. Idemo odavde, putem ću sakupiti granja prije nego što padne kiša i smoči ga. Zapalit ćemo vatru i lijepo se ugrijati. I dobro ćemo se najesti. Voliš li lignje?
- Volim, jako. Davno ih nisam jela, odmalena. Sjećam se kad ih je mama zadnji put ispekla na roštilju, kod nas u Tangieru. Prethodno ih je marinirala u maslinovom ulju i limunovom soku, s ljutom paprikom i korijanderom.
- Ja ih najviše volim kad se sasvim friške, još žive i neočišćene, bace u tavu s malo ulja. Znaš li da im je sada kod nas sezona? Najbolje je otići kaićem, ali za večeru sigurno možemo uloviti nekoliko komada i s kraja, u Maloj uvali, peškafondom.
- Mogli bismo onda zajedno, pokazat ćeš mi. Samo da se prije toga presvučemo i malo utoplamo. Idemo li?
- Ajmo ća.

Dinko Telećan

Rođen 1974. u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu diplomirao filozofiju i anglistiku. Na istom fakultetu studirao je i sinologiju.

Objavio je sedam zbirki pjesama, dvije knjige eseja, tri putopisne knjige i jedan roman. Kraći izbori iz opusa prevedeni su mu na petnaestak jezika, a sâm prevodi s engleskog, španjolskog, kineskog i slovenskog. Dosad mu je objavljeno stotinjak knjiga u prijevodu, a među autorima koje je ponašivao ističu se Julio Cortázar, Robert Graves, Juan Ramón Jiménez, Octavio Paz, Ernesto Sabato, George Steiner, Henry David Thoreau i Xi Chuan.

Sudjelovao na brojnim književnim festivalima i boravio na mnogim spisateljskim rezidencijama u Aziji i Evropi. Dobitnik nekoliko književnih nagrada, a višestruko je nagrađivan i za književnoprevodilački rad, među ostalima nagradom „Iso Velikanović“ 2017. godine za prijevod Gravesove *Bijele božice*.

Objavio: *Kreševa* (pjesme, 1997), *Vrtovi & Crvena mijena* (pjesme, 2003), *Sloboda i vrijeme* (filozofski zapisi, 2003), *Iza* (pjesme, 2005), *Lotos, prah i mak* (putopis, 2008), *Pustinja i drugi ne-vremeni ogledi* (2009), *Plast igala* (pjesme, 2011), *Dezserter* (roman, 2013), *Azijska suita* (putopis, 2015), *Dok ti oči ne dogore* (pjesme, 2017), *Dovoljni razlozi i druge pjesme* (2021), *Knjiga posjeta* (pjesme, 2023), *Tri daljine* (putopis, 2025).

Biblioteka Online

knjiga 305

Dinko Telećan**DEZERTER**

drugo izdanje

© 2026 Dinko Telećan

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2026

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Glavni urednik

Krešimir Pintarić

Urednik

Krešimir Pintarić

Fotografija

Francesco Sommacal / Pexels.com

Objavljeno

11. listopada 2026.

ISBN 978-953-374-515-2 (HTML)

ISBN 978-953-374-516-9 (EPUB)

ISBN 978-953-374-517-6 (PDF)

Prvo izdanje

Algoritam, Zagreb, 2013.

Knjiga je objavljena uz financijsku podršku Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba. Mišljenja izražena u ovoj knjizi odražavaju isključivo mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajališta ustanova koje pružaju financijsku podršku.